



MARKO NOUSIAINEN

**Selvitys kulttuuri-, liikunta-
ja ympäristöluotsitoiminnasta
Suomessa**

MARKO NOUSIAINEN

**Selvitys kulttuuri-, liikunta- ja
ympäristöluotsitoiminnasta
Suomessa**

2017



Tampereen kaupunki

Kulttuurikasvatusyksikkö TAITE

Kulttuurisen vanhus- ja seniorityön kansallinen verkosto, AILI

ISBN 978-951-609-859-6

Tampere, 2017

Kannen kuva: Hanne Laitinen (Heijastus Riitta Uusitalon teoksesta Penniteatteri, 1990)

Esipuhe

Tämä julkaisu esittelee opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittaman ”Esiselvitys: kulttuurinen vapaaehtoistoiminta ja toiminnan koordinointi” -hankkeen tulokset. Esiselvityshankkeen kohteena oli kulttuuriluotsitoiminta ja sen eri puolilla Suomea toimivat sovellukset: kulttuurikaveri-, kulttuurikummi-, kulttuuriystävä-, kulttuuriväärti-, ja piristäjätoiminta. Hankkeen toteutti Tampereen kaupungin kulttuurikasvatussyksikkö TAITE. Hanke alkoi 1.9.2016 ja päättyi 28.2.2017.

TAITEn lisäksi monet yhteistyökumppanit tukivat hankkeessa toteutettua selvitystyötä. Jyväskylän kaupungin kulttuuripalvelut toimi yhteistyökumppanina ja tarjosi työtilat työskentelyyn Jyväskylässä. Kulttuuri- ja kehittämispäällikkö Mari Aholainen ja erityisesti kulttuuriluotsikoordinaattori Hanne Laitinen Jyväskylän kaupungilta olivat aina valmiita auttamaan selvityksen toteuttamisessa, keskustelemaan aiheesta ja auttamaan eteen tulleissa ongelmissa. Jyväskylän kaupungin ohella toinen keskeisin yhteistyötaho olivat Suomen Punaisen Ristin Lappeenrannan osaston piristäjäpalvelu sekä Lappeenrannan kaupungin kulttuuritoimi. Kulttuurikoordinaattori Helena Hokkanen Lappeenrannan kulttuuritoimesta sekä erityisesti piristäjäpalvelun vetäjä Kyösti Heikkonen avustivat Lappeenrannassa toteutetuissa aineistonkeräyksissä. Kiitokset ovat paikallaan kaikille edellä mainituille henkilöille, sillä ilman heidän hankkeeseen antamaansa panosta selvitys ei olisi voinut toteutua nykyisessä laajuudessaan.

Selvityksen tekoa avustivat myös monet muut tahot. Luotsipalvelun käyttäjille suunnattu kyselyaineiston kerääminen ei olisi onnistunut ilman luotsauskohteina toimivien kulttuurilaitosten yhteistyötä. Kiitokset Tampereen taidemuseon, Museokeskus Vapriikin, Keski-Suomen museon, Jyväskylän taidemuseon ja Suomen käsityön museon henkilöstölle. Kiitokset myös Tiina Kuritulle ja Tuula Virmaselle liikuntaluotsausten yhteydessä toteutetuista aineistonkeräyksistä sekä kaikille informantteina selvitykseen osallistuneille vapaaehtoistojen toimijoille.

Kulttuurisen vanhus- ja seniorityön kansallinen verkosto, AILI on tukenut taloudellisesti tämän selvitysraportin julkaisua. AILI-verkoston projektipäällikkö Satu Kankainen ja Aura Linnapuomi Kulttuuria kaikille -palvelusta ansaitsevat myös kiitokset. He tukivat selvitystyötä monin tavoin, mm. kommentoimalla selvitysraportin aikaisempia versioita.

Tiivistelmä

Selvitys kulttuuri-, liikunta-, ja ympäristöluotsitoiminnasta Suomessa.

Tämä selvitysraportti tarkastelee kulttuuri-, liikunta-, ja ympäristöluotsitoiminnan tilaa Suomessa. Selvityksen kohteena on Jyväskylästä lähtöisin oleva luotsitoiminta sekä sen eri paikkakunnilla toimivat sovellukset, joita nimitetään kulttuurikaveri-, kulttuuriystävä-, kulttuurikummi-, kulttuuriväärti-, tai piristäjätoiminnaksi. Luotsitoiminnan tarkoituksena on mahdollistaa vapaaehtoistoiminnan avulla kulttuuripalvelujen käyttöä, liikunnan harrastamista tai luontoelämyksiä sellaisille henkilöille, jotka muuten eivät osallistuisi.

Tutkimuskysymyksenä selvityksessä oli, millainen voimavara luotsitoiminta Suomessa on. Siinä kartoitettiin toiminnan paikallisia erityispiirteitä, tavoitteita, organisoitumismuotoja, vapaaehtoistoiminnan asemaa kunnissa, koettua vaikuttavuutta sekä ongelmia ja kehittämismahdollisuuksia.

Luotsitoimintaa tarkasteltiin selvityksessä toimintaa organisoivien koordinaattoreiden, siihen osallistuvien vapaaehtoisten sekä palvelua käyttävien näkökulmista. Lisäksi tarkasteltiin toiminnan yleistä yhteiskunnallista merkitystä. Koordinaattoreiden näkökulmaa tutkittiin ryhmähaastattelulla sekä kaikille koordinaattoreille lähetetyllä Webropol-kyselyllä. Vapaaehtoisten näkökulmaa kartoitettiin kahdeksalla teemahaastattelulla sekä osallistujille suunnatulla Webropol-kyselyllä. Palvelun käyttäjien näkökulmaa selvitettiin yhteensä kahdeksatoista luotsauskohteessa yhden kuukauden aikana kerätyllä kyselyllä. Näiden lisäksi analysoitiin kulttuurista vapaaehtoistoimintaa käsitteleviä kuntien, maakuntien ja valtion ohjelma-asiakirjoja.

Selvitysten tulosten perusteella luotsitoiminta on selkeästi yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen pyrkivää toimintaa. Siihen kohdistuu yhteiskunnallisia odotuksia mm. kulttuurin hyvinvointivaikutusten, osallisuuden ja julkisen hallinnon osallistavien käytäntöjen suhteen. Vaikuttavuus ymmärretään myös toimijoiden keskuudessa yleisesti luotsitoiminnan tavoitteeksi - erityisesti kulttuurin saavutettavuuden ja hyvinvoinnin osalta. Ikäihmiset korostuvat luotsitoiminnan tärkeimpänä kohderyhmänä, ja sekä vapaaehtoiset että palvelua käyttävät ovat useimmiten eläkeikäisiä. Kuitenkin toiminta on Suomessa vasta vakiintumassa: se on vielä pienimuotoista niillä paikkakunnilla, joilla ei ole toimintaa päätoimisesti koordinoivaa työntekijää.

Luotsitoimintaan osallistuvat vapaaehtoiset ovat keskimäärin aktiivisia, ja suuri osa heistä haluaisi osallistua nykyistä enemmän. Heidän panostaan voisi käyttää nykyistä enemmän myös kulttuurilaitosten toiminnassa ja julkisen hallinnon osallistamistavoitteiden toteuttamisessa. Osallistujien keskeisimpiä motivaatiotekijöitä ovat halu auttaa ja vaikuttaa sekä mahdollisuus olla osallisena kulttuurissa. Luotsitoimintaan osallistuvat ovat kokeneet positiivisia vaikutuksia erityisesti henkisen hyvinvoinnin kohenemisen, elämänpiirin laajenemisen ja mielekkään tekemisen lisääntymisen kautta. Myös palvelua käyttävät näyttävät kokevan toiminnan lähes poikkeuksetta positiivisesti.

Sammanfattning

Utredning av kultur-, motions- och miljölotsverksamheten i Finland

I denna utredningsrapport granskas läget för kultur-, motions- och miljölotsverksamheten i Finland. Objekt för utredningen är lotsverksamheten, som härstammar från Jyväskylä, samt tillämpningar av denna på olika orter, till exempel kulturkompis-, kulturvän-, kulturfadder-, kulturvård- eller stimulansverksamhet. Syftet med lotsverksamheten är att med hjälp av volontärverksamhet göra det möjligt att utnyttja kulturtjänster samt delta i motionsaktiviteter eller naturupplevelser för sådana personer som annars inte skulle delta i sådan verksamhet.

Forskningsfrågan i utredningen var hurdan resurs lotsverksamheten är i Finland. I utredningen kartlades lokala särdrag, mål, organiseringsformer, volontärverksamhetens ställning i kommunerna, den upplevda genomslagskraften samt problem och utvecklingsmöjligheter.

I utredningen granskades lotsverksamheten ur perspektivet för de koordinators som organiserar verksamheten, de frivilliga som deltar i den samt personer som använder tjänsten. Dessutom granskades verksamhetens allmänna samhälleliga betydelse. Koordinatorernas synvinkel undersöktes genom en gruppintervju och genom en Webropol-enkät som var öppen för alla koordinators. De frivilligas perspektiv kartlades genom åtta temaintervjuer samt genom en Webropol-enkät riktad till deltagare. Man utredde perspektivet för de som använder tjänsten genom en enkät vid sammanlagt tolv lotsobjekt under en månad. Utöver dessa analyserades kommuners, landskaps och statens programhandlingar om den kulturella volontärverksamheten.

Resultaten av utredningarna visar att lotsverksamheten tydligt är en verksamhet som eftersträvar samhällelig genomslagskraft. Den förknippas med samhälleliga förväntningar bland annat vad gäller kulturens effekter för välbefinnande, delaktighet och delaktiggörande praxis inom den offentliga förvaltningen. Genomslagskraft förstås också allmänt som målet med lotsverksamheten bland aktörerna – i synnerhet i fråga om tillgången till kultur och välbefinnande. Äldre personer framhävs som den viktigaste målgruppen för lotsverksamheten, och såväl volontärarbetare som personer som använder tjänsten är oftast pensionärer. Verksamheten håller dock endast på att etablera sig i Finland: den är ännu småskalig på de orter där det inte finns någon som på heltid arbetar med att koordinera verksamheten.

De frivilliga som deltar i lotsverksamheten är i genomsnitt aktiva, och en stor del av dessa personer skulle vilja medverka i större utsträckning än i nuläget. Deras insats skulle i större omfattning än i nuläget kunna utnyttjas även i kulturinrättnings verksamhet och i genomförandet av den offentliga förvaltningens delaktighetsmål. De viktigaste motivationsfaktorerna för deltagarna är viljan att hjälpa och påverka samt möjligheten att vara delaktig i kultur. De personer som deltar i lotsverksamheten har upplevt positiva effekter i synnerhet genom ett ökat mentalt välbefinnande, en utvidgad livsmiljö och fler meningsfulla aktiviteter. Också de personer som använder tjänsten verkar nästan utan undantag ha positiva upplevelser av verksamheten.

Sisällys

1. Johdanto	8
2. Aineistot ja menetelmät	11
2.1 Luotsitoiminnan koordinaattorit	11
2.2 Luotsit	12
2.3 Luotsattavat	13
2.4 Luotsitoiminnan yhteiskunnallinen merkitys	14
3. Kulttuuriseen vapaaehtoistoimintaan kohdistuu odotuksia	14
3.1 Vapaaehtoistoiminta hallinnossa	14
3.2. Taiteen hyvinvointivaikutukset	17
4. Luotsitoiminnan organisoituminen	18
4.1 Luotsitoiminta on vasta vakiintumassa	18
4.2 Luotsitoiminnan sisällöissä painottuu kulttuuri ja hyvinvointi	22
4.3 Luotsitoiminnan asema kunnassa	25
4.4 Luotsitoiminnassa on paikallisia erityispiirteitä	27
5. Luotsit	30
5.1 Luotsin muotokuva	30
5.2 Koetut vaikutukset	38
6. Luotsattavat	40
6.1. Luotsattavan muotokuva	41
6.2. Luotsauskokemukset	46
7. Johtopäätökset: luotsitoiminta voimavarana	48
8. Toimenpidesuosituksset	52
9. Lähteet	53
Kirjallisuus	53
Haastattelut	54

1. Johdanto

Tässä selvitysraportissa tarkastellaan luotsitoimintaa kulttuurisen vapaaehtoistoiminnan muotona. Kulttuuri-nen vapaaehtoistoiminta ymmärretään tässä selvityksessä ilman korvausta tehtäväksi ja osallistujien omis-ta arvoista sekä motiiveista lähteväksi osallistumiseksi, jonka kohteena on kulttuuri laajasti ymmärrettynä, mm. taide, kulttuuriympäristö tai luontoarvot. Selvitys ei pyri kattamaan kaikkea tällaista toimintaa, vaan se kohdistuu yhteen erityiseen kulttuurisen vapaaehtoistoiminnan muotoon: kulttuuri-, liikunta- ja ympäristö-luotsitoimintaan Suomessa. Luotsitoiminnan ytimessä on ajatus vertaistuesta ja osallistumisen mahdollista-misesta niille, jotka eivät syystä tai toisesta voi ilman tukea seurata kulttuuria, harrastaa liikuntaa tai nauttia ympäristöstä. Luotsit ovat vapaaehtoisia, joita apua, seuraa tai tukea tarvitsevat voivat tilata seurakseen erilaisiin luotsauskohteisiin, esimerkiksi museoihin, teatteriin, konsertteihin, kuntosalille tai luonnonsuoje-lualueelle. Lisäksi luotsit osallistuvat joskus myös kulttuurin tuotantoon, esimerkiksi kulttuurilaitosten yleisö-tai kokoelmatyöhön.

Kulttuuriluotsitoiminta alkoi Jyväskylän taidemuseossa vuonna 2006 museolehtori Sirpa Turpeisen innovaa-tiona ja on myöhemmin levinnyt yli kahdellekymmenelle paikkakunnalle eri puolille Suomea. Idea vapaa-ehtoista saattajista kulttuurin pariin tuli vertaisliikunnanohjaajan kurssilla (Turpeinen 2016, 6; Yang 2015, 95-96). Eri puolilla Suomea luotsitoimintaa nimitetään hieman eri termein. Esimerkiksi Jyväskylässä, Tam-pereella ja Vantaalla toimintaa nimitetään kulttuuriluotsitoiminnaksi, Helsingissä, Mikkelissä ja Eurajoella puhutaan kulttuurikavereista, Turussa ja Kokkolassa kulttuuriystävistä, Lahdessa kulttuurikummeista, Rova-niemellä kulttuuriväreistä ja Lappeenrannassa ja Imatralla piristäjistä. (Nissilä & Laitinen 2016, 21). Vaikka toiminnassa on erilaisia painotuksia ja sitä nimitetään erilaisilla termeillä, kaikilla näillä paikka- tai seutukun-nilla kysymys on alkuperäisen jyvskyläläisen innovaation sovelluksista.

Tässä selvitysraportissa kaikkia näitä sovelluksia nimitetään luotsitoiminnaksi. Useamman termin käyttämi-nen rinnakkain tekisi asiasta puhumisen turhan monimutkaiseksi. Luotsien palvelujen käyttäjiä, ”asiakkaita”, kutsutaan tässä selvitysraportissa luotsattaviksi. Termiä on käytetty aikaisemminkin (esim. Manerus 2009, 30). Yksittäistä luotsaustapahtumaa, vierailua esimerkiksi museoon tai ulkoilua luotsin ohjauksessa nimate-tään tässä raportissa luotsaukseksi tai luotsauskeikaksi.

Luotsit ovat koulutettuja vapaaehtoistoimijoita (Yussif 2012). Luotsikoulutuksen sisältöä ovat yleensä vapaa-ehtoistyön yleiset perusteet, jonka lisäksi yleistä on tutustua luotsauskohteina toimivien kulttuurilaitosten sisältöihin, toimintatapoihin ja henkilökuntaan. Esimerkiksi taide- ja kulttuurihistorialliset museot, teatterit ja konsertit ovat suosittuja luotsauskohteita, joissa luotsit asiakkaidensa eli luotsattavien kanssa voivat vierail-la. Luotseilla on koulutuksensa perusteella tavallista kulttuurin kuluttajaa perusteellisemmat tiedot kulttuu- rilaitoksista, vaikka he eivät olekaan ammattimaisia oppaita. Nimensä mukaisesti luotsit ovat vertaisia, jotka auttavat apua, tukea tai seuraa tarvitsevia henkilöitä käyttämään olemassa olevia kulttuuri- ja liikuntapalvelu-ja. Käyttöä voivat estää sekä fyysiset, henkiset että taloudelliset ongelmat, ja luotsitoiminnan keskeisin idea on ylittää tällaisia esteitä. Monet luotsauskohteet, kuten museot myöntävät luotsin seurassa vieraileville kävijöilleen ilmaisen sisäänpääsyn tai alennuksen pääsylipusta. Lisäksi toimintaa on ainakin Tampereella ja Jyväskylässä laajennettu myös muihin sisältöihin, kuten liikuntaan ja ympäristöön. Näiden kohdalla puhu-taan ympäristö- ja liikuntaluotseista.

Luotsitoiminta on uudenlainen tapa yhdistää vapaaehtoistoimintaa julkiseen hallintoon. Sitä on kehitelty noin vuosikymmenen ajan. Kuitenkin luotsitoimintaa on aikaisemmin tutkittu hyvin vähän, ja harvat aikaisemmat tut-kimukset ja selvitykset, ovat kohdistuneet lähinnä vain toimintaan Jyväskylässä. Luotsitoimintaa on aikaisem-min käsitelty yhdessä tieteellisessä tutkimuksessa, väitöstyössä joka tarkasteli toimintaa ”hyötyä tavoittelevan taiteen” (engl. benefit-oriented art) muotona sekä sosiaalityön kokeiluna (Yang 2015). Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin mm. vapaaehtoisten motivaatiotekijöitä ja heidän kokemuksiaan luotsitoiminnan tuottamista hyö-dyistä. Tuloksissa painottuivat vapaaehtoistyön tarjoamat innovatiiviset tavat ehkäistä sosiaalista syrjäytymis-tä sekä taiteen keskeinen merkitys vapaaehtoisille itselleen mm. iloa, yhteisöllisyyttä, sekä voimaantumista tuottavina kokemuksina (Yang 2015, 124, 134). Luotsitoiminnalla oli siis kaksijakoinen rooli. Yhtäältä se nähtiin

yhteiskunnallista hyötyä tuottavana käytäntönä mm. luotsattavien hyvinvointia edistävien vaikutusten kautta, ja toisaalta sen todettiin tuottavan luotsille henkilökohtaista merkitystä taide-elämysten myötä.

Yangin tutkimuksen lisäksi luotsitoimintaa on käsitelty muutamissa ammattikorkeakoulujen opinnäytteissä ja yhdessä selvityksessä. Lotta Kaukuan (2014) toimintaterapian alan opinnäyte selvitti laadullisesti yhden jyvaskyläläisen luotsatun kokemuksia luotsitoiminnasta. Opinnäytteen keskeisin tulos oli, että luotsitoiminnan mahdollistama kulttuuriosallistuminen on merkityksellistä toimintaa palveluja käyttäville ja siinä on myös kuntoutumista tukevia elementtejä kuten positiivisia kokemuksia ja muistoja sekä arvomaailmaa ja identiteettiä tukevia kiinnostuksen kohteita (mt. 32). Milka Manerus (2009) tarkasteli opinnäytteessään niin ikään Jyväskylän kulttuuriluotsitoimintaa, ja kartoitti luotsille suunnatulla kyselyllä mm. vapaaehtoisten sukupuolijakaumaa, aikaisempaa vapaaehtoistoimintaa, suosituimpia kohteita ja luotsauksen antia luotsille ja luotsatuille. Hänen mukaansa luotsitoiminta on luonut pienillä resursseilla elämänsisältöä, onnistumisen kokemuksia, osallisuutta ja hyvinvointia (mt. 44).

Edellisten ohella luotsitoimintaa on tutkittu myös yhdessä Kulttuuria kaikille -palvelun ja valtion taidemuseon julkaisemassa selvityksessä (Yussif 2012). Luotsitoiminnan osalta selvitys perustui yhteen haastatteluun, joka käsitteli kahden jyvaskyläläisen vapaaehtoistoiminnan koordinaattorin, Hanne Laitisen ja Milka Maneruksen kokemuksia ja näkemyksiä aiheesta. Keskeisinä tuloksinaan Yussif (2012, 40-41) esitti, että vapaaehtoiset ovat tärkeä voimavara museoille, ja vapaaehtoisuuteen perustuvat hankkeet mahdollistavat ihmisille osallistumisen yhteisölliseen elämään, tarjoavat mahdollisuuden tulla kuulluksi ja edistää sekä omaa että muiden hyvinvointia. Lisäksi ne edistävät omaehtoista organisoitumista, kasvattavat itsetuntoa, lisäävät tietoa taiteesta ja tuottavat aktiivisia osallistujia.

Vaikka luotsitoimintaa on käsitelty muutamissa julkaisuissa, aikaisemmat tutkimukset ja selvitykset ovat perustuneet suppeisiin aineistoihin, tarkastelleet luotsitoimintaa rajatuista näkökulmasta tai rajoittuneet pelkästään toimintaan Jyväskylässä. Koko Suomen kattavaa selvitystä luotsitoiminnasta, sen laajuudesta, paikallisista erityispiirteistä sekä toiminnan erilaisista tavoitteista tai vaikutuksista ei ole tehty. Erityisesti luotsattavista ja heidän kokemuksistaan on hyvin vähän aikaisempaa tutkimustietoa (Yang 2015, 134). Tämä selvitys pyrkii täyttämään näitä aukkoja tiedossa koko Suomen kulttuuri-, liikunta-, ja ympäristöluotsitoimintaa käsittelevällä selvityksellä.

Tässä selvityksessä tutkimuskysymyksenä on, millainen voimavara luotsitoiminta on Suomessa. Selvityksessä kartoitetaan luotsitoiminnan:

- paikallisia erityispiirteitä
- tavoitteita
- organisoitumismuotoja
- vapaaehtoistoiminnan suhdetta kuntien hallintoon ja asemaa kunnissa
- koettua vaikuttavuutta, sekä
- ongelmia ja kehittämismahdollisuuksia

Selvityksessä tarkastellaan luotsitoimintaa neljästä näkökulmasta: 1) toimintaan osallistuvien, 2) toiminnasta tuen saavien ja 3) toimintaa organisoivien kannalta sekä 4) sen yleistä yhteiskunnallista merkitystä. Toisin sanoen selvityksessä tutkitaan - toiminnan yleisen merkityksen ohella - luotsien itsensä, luotsattavien sekä kuntien ja järjestöjen vapaaehtoistoiminnan koordinaattoreiden näkemyksiä ja kokemuksia luotsitoiminnasta. Näitä voidaan pitää keskeisimpinä toimijaryhminä, jotka määrittävät luotsitoimintaa vapaaehtoistoiminnan muotona, ja joilla on oma näkökulmansa siihen.¹ Eri toimijaryhmien näkökulmia ja kokemuksia tarkastelema-

1 Joskaan nämä eivät ole kaikki luotsitoiminnassa vaikuttavat tahot. Esimerkiksi luotsauskohteina toimivat kulttuurilaitokset ja luotsien palvelua työssään hyödyntävä hoitohenkilöstö ovat toimijoita, jotka niin ikään vaikuttavat luotsitoiminnan rakentumiseen. Selvityksen rajallisista resursseista johtuen näihin toimijoihin ei kuitenkaan voitu kohdistaa systemaattista huomiota.

la voidaan muodostaa yksityiskohtaisempaa kokonaiskuvaa luotsitoiminnan yhteiskunnallisesta merkityksestä - mitä luotsitoiminta merkitsee toimijoille, ja millaisia ovat sen mahdollisuudet ratkaista yhteiskunnallisia ongelmia tai tavoitella joitakin tavoitteita. (Ks. kuva 1.) Luotsitoiminnan yhteiskunnalliseen merkitykseen luodaan katsaus myös tarkastelemalla sellaisia julkishallinnon ohjelma-asiakirjoja, joissa vapaaehtoistoimintaan, osallistumiseen ja kulttuuriin on kohdistettu poliittisia odotuksia.

Kuva 1. Selvityksen tutkimusasetelma



Kuvassa 1. esitelty tutkimusasetelma on ohjannut työtä tässä selvityksessä. Kustakin ryhmästä on kerätty aineistoja: kyselyjä, teema- ja fokusryhmähaastatteluja sekä tekstiaineistoja. Luotsseille ja koordinaattoreille suunnattiin Webropol-kyselyt. Lisäksi toteutettiin kohdennettuja aineistoja: luotsien teema-haastatteluja, asiakirjoja sekä luotsausten yhteydessä toteutettu ”kohdekysely” luotsattaville. Tällaiset laadulliset tai kohdennetut aineistot eivät työläytensä vuoksi voineet kohdistua koko Suomen tilanteeseen, vaan ne kerättiin kolmella paikkakunnalla: Tampereella, Jyväskylässä ja Lappeenrannassa. Nämä paikkakunnat valittiin käytännöllisin perustein. Ne olivat sopivia, koska kaikissa on aktiivinen luotsitoiminta ja ne olivat halukkaita osallistumaan tutkimukseen sekä auttamaan aineistojen keräyksessä.

Tavoitteena selvityksessä oli luoda kokonaiskuva luotsitoiminnasta. Lisäksi tavoitteena oli myös kartoittaa mahdollisia kehittämiskohteita sekä pohtia, millaisilla verkostoilla olisi mahdollista tukea toimintaa eri puolilla maata ja millaiset yhteistyösuhteet voisivat olla hyödyllisiä tulevaisuudessa. Täten työllä on uuden tiedon tuottamisen lisäksi myös käytännöllinen tavoite. Se pyrkii kehittämään ja edistämään luotsitoimintaa.

Kuvassa 1. esitetty asetelma ohjaa myös tämän raportin rakennetta. Ensin esitellään tutkimuksen aineistot ja menetelmät. Sen jälkeen pohditaan, millaisia yhteiskunnallisia odotuksia luotsitoimintaan on kohdistettu. Luvussa neljä luotsitoimintaa käsitellään sitä organisoivien tahojen näkökulmasta, ja luvussa viisi esitellään luotseihin kohdistuneen selvityksen tuloksia. Luvussa kuusi käsitellään luotsitoimintaa luotsattavien näkökulmasta. Luvussa seitsemän esitetään selvityksessä nousseet johtopäätökset. Viimeiseksi esitetään suositukset siitä, kuinka luotsitoimintaa tulisi selvityksen perusteella kehittää.

2. Aineistot ja menetelmät

2.1 Luotsitoiminnan koordinaattorit

Selvityksessä tarkasteltiin ensimmäiseksi luotsitoimintaa sitä organisoivien tahojen näkökulmasta. Organisoinnissa keskeisimpiä toimijoita ovat kuntien tai järjestöjen palveluksessa olevat luotsikoordinaattorit, jotka mm. rekrytoivat ja kouluttavat vapaaehtoistoimijat, pitävät tilastoja ja ylläpitävät yhteyksiä luotsauskohteisiin. Koordinaattoreiden keskuudessa kerättiin kaksi aineistoa: fokusryhmähaastattelu, joka järjestettiin koordinaattoritapaamisen yhteydessä Tampereella 8.9. sekä Webropol-kysely, joka suunnattiin kaikille 26:lle luotsitoimintaa jollakin tavoin toteuttavan paikkakunnan luotsikoordinaattorille Suomessa. Tutkimukseen valittiin ne paikkakunnat ja toimijat, jotka olivat antaneet yhteystietonsa luotsitoimijoiden verkostoa aikaisemmin koonneelle luotsikoordinaattori Hanne Laitiselle Jyväskylän kaupungin kulttuuripalveluista.

Fokusryhmähaastattelun tarkoituksena oli tuottaa laadullista aineistoa selvityksen tarpeisiin: kuvauksia koordinaattorien kokemista ongelmista, toiminnan tuottamista hyödyistä, erilaisista käytännöistä ja kehittämistarpeista. Haastatteluun osallistui luotsitoiminnan koordinaattoreita tai muita toimintaa organisoivia työntekijöitä kuudelta paikkakunnalta: Tampereelta, Jyväskylästä, Vantaalta, Helsingistä, Järvenpäästä, ja Lappeenrannasta. Kaikkiaan haastateltuja oli seitsemän, ja kuusi heistä työskenteli kuntaorganisaatioissa ja yksi kansalaisjärjestössä, setlementtiyhdistyksessä. Keskusteluteemoja olivat 1) organisoitumismallit, 2) luotsitoiminnan tavoittelemat hyödyt sekä sen 3) kohtaamat ongelmat. Lisäksi keskusteltiin 4) koordinaattoreiden tiedontarpeista, 5) tarpeesta toiminnan kansalliseen koordinaatioon sekä 6) siitä millaista olisi täydellinen luotsitoiminta. Nämä teemat ohjasivat ryhmäkeskustelua väljästi. Osallistujille jätettiin mahdollisuus määritellä itse teemojen sisältöä ja nostaa esiin omia ajatuksiaan niistä. Keskustelut nauhoitettiin, ja kaikkiaan haastattelu kesti 2 tuntia 53 minuuttia.

Fokusryhmähaastattelun tarkoituksena oli myös tuottaa ideoita ja näkökulmia koko maan koordinaattoreille lähetettyä kyselyä varten. Kysely toteutettiin Webropol-alustalla, ja se lähetettiin sähköpostitse lokakuussa 2016. Kolmen viikon vastausajan puitteissa saatiin vastaukset viidentoista paikkakunnan koordinaattoreilta. Vastausprosentti oli siis 57,7. Luotsitoiminta on monilla paikkakunnilla vähäistä tai vasta suunnitteilla, joten kaikkien vastausten saaminen kyselyyn mukaan ei ollut välttämätöntä. Kyselyn kattavuutta voidaan pitää kohtuullisen hyvänä, koska vastanneissa oli mukana sekä aktiivisimmat paikkakunnat (Jyväskylä, Helsinki ja Tampere) että vasta toimintaa aloittelevia paikkakuntia (esim. Savonlinna, Rauma ja Eurajoki).

Kyselylomakkeessa oli neljä teemaa: luotsitoiminnan laajuus, paikalliset erityispiirteet, asema kunnassa tai suhde kuntaan sekä kehittämistarpeet. Kaikkiaan kysymyksiä oli 33. Kahdeksan kysymystä selvitti toiminnan laajuutta kuten luotsien, luotsauskeikkojen, kohteiden ja koordinaatioon käytetyn rahan määrää. Kuusi toista kysymystä selvitti paikallisia erityispiirteitä kuten luotsitoiminnan tavoitteita ja haasteita, koordinoivaa tahoa, luotseja ja luotsattavia koskevia käytäntöjä sekä sitä, millaisessa muussa toiminnassa luotsit ovat mukana luotsauksen lisäksi. Asemaa tai suhdetta kuntiin selvitettiin viidellä kysymyksellä, jotka koskivat mm. luotsitoiminnan rahoitusta, yhteistyökumppaneita, sekä toiminnan huomioimista kuntien asiakirjoissa. Kehittämistarpeita selvitettiin kolmella avoimella kysymyksellä, jotka koskivat tarvetta tuelle, valtakunnallisten mallien tarvetta, luotsitoiminnan verkostoon haluttuja toimijoita. Tämän lisäksi lomakkeessa oli vielä avoin tila muille kommentteille.

Koordinaattoreiden parissa kerätyistä aineistoista esiin nousseita tuloksia esitellään luvussa neljä.

2.2 Luotsit

Vapaaehtoistoimijoiden näkökulmaa luotsitoimintaan selvitettiin kahdella aineistolla. Koko maan luotseille suunnatulla Webropol-kyselyllä sekä Tampereen, Jyväskylän ja Lappeenrannan luotsien joukossa kerätyllä teemahaastatteluaineistolla, jossa haastateltiin kahdeksaa aktiivista luotsia. Neljä haastatelluista toimii Tampereella, kaksi Jyväskylästä ja kaksi Lappeenrannasta.

Teemahaastatteluissa oli tavoitteena tuottaa laadullista tutkimusaineistoa: kuvauksia toimijoiden henkilökohtaisista kokemuksista ja näkemyksistä luotsitoiminnasta. Haastellut valittiin ko. kaupunkien luotsikordinaattoreiden suosituksesta, ja kaikki olivat aktiivisiksi tiedettyjä vapaaehtoisia. Kolme haastatelluista oli miehiä viisi naisia. Kaikki olivat eläkeläisiä, mikä on tyypillistä luotseille yleisesti. Haastattelustrategia oli puolistrukturoitu. Haastattelurungossa esitettiin viisi keskusteluteemaa - taustatiedot, historia vapaaehtoisena, henkilökohtaiset motivaatiotekijät, luotsitoiminnan kehittäminen sekä vapaaehtoisten ja ammattilaisten suhde. Keskustelu oli vapaamuotoista, ja haastateltujen omalle puheelle annettiin tilaa. Haastattelut kestivät puolesta tunnista tuntiin, ja ne nauhoitettiin. Haastattelut toteutettiin Jyväskylän kaupunginkirjaston kokoustilassa, SPR:n Lappeenrannan toimistolla, Kulttuurikasvatysyksikkö TAITEn tiloissa Tampereella ja yhdessä tapauksessa haastateltavan kotona.

Erityisenä tarkoituksena teemahaastatteluissa myös tuottaa ymmärrystä siitä, millaisia osallistujien toiminnassa kokemat hyvinvointi- tai muut vaikutukset voisivat olla. Tästä keskusteltiin motivaatiotekijöiden teeman alla.

Laadullisten kuvausten lisäksi teemahaastattelujen tarkoituksena oli tuottaa syötteitä luotsien parissa kerättävään kyselyaineistoon. Kaikille luotseille suunnattiin hankkeessa myös Webropol-kysely. Kyselykutsu lähetettiin sähköpostitse marraskuussa 2016 koordinaattoreiden välityksellä, ja sen saivat yhteensä kuudentoista paikkakunnan luotsit. Kaikkiaan kyselykutsu välitettiin 711 vapaaehtoiselle, ja kolmen viikon vastausajan puitteissa siihen vastasi yhteensä 186 vastaajaa. Vastausprosentti oli näin ollen 26,1.

Luotseille lähetetyn kyselyn luotettavuutta voidaan pitää kohtuullisena, kun koordinaattorikyselyn perusteella voidaan olettaa, että Suomessa on enintään tuhat koulutettua luotsia. Tavoitteena oli kokonaistutkimus, ja ylivoimaisesti suurin osa vapaaehtoisista sai kyselyn. Tosin menetelmässä on epäilemättä se systemaattinen virhe, että kyselyyn ei voinut vastata kukaan sellainen vapaaehtoinen, jolla ei ole sähköpostiosoitetta. Sähköposti on monella luotsipaikkakunnalla pääasiallinen yhteydenpitoväline, ja siksi iäkkäämmätkin luotsit käyttävät sähköpostia yleisesti. Ainoastaan Rovaniemen tapauksessa kyselyn välitystapaa pidettiin ongelmana.² Jos sähköpostikutsun aiheuttama virhe jätetään huomiotta ja kyselyn perusjoukoksi oletetaan koko maan luotsien määrä 1000, niin kysymyksissä, joissa vastaajia on ollut 186, luotsikyselyn luottamusväli on enintään 6,5 prosenttiyksikköä 95 %:n luottamustasolla.

Kyselyllä kartoitettiin luotseina toimivien vapaaehtoisten taustatietoja kuten ikää, äidinkieltä, sukupuolta ja koulutus- ja tulotasoa. Lisäksi pyydettiin arvioita toimintaan käytetystä vapaa-ajasta, halusta lisätä tai vähentää osallistumista ja kiinnostuksesta osallistua erilaisiin toimintamuotoihin tulevaisuudessa. Lisäksi pyydettiin arviota eri toimintamuotoihin osallistumisesta aikaisemmin. Lomakkeessa oli myös henkilökohtaisia motivaatiotekijöitä sekä koettuja vaikutuksia mittaavat kysymyspatteristot. Kaikkiaan kyselylomakkeessa oli 18 kysymystä, joista neljä oli vapaamuotoisia. Niillä kartoitettiin mm. osallistumista estäviä tekijöitä ja koettuja vaikutuksia.

Vapaaehtoisten näkökulmaa käsitteleviä selvitystuloksia esitellään luvussa viisi.

2. Rovaniemeltäkin saatiin kuitenkin kahdeksan vastausta kyselyyn.

2.3 Luotsattavat

Kolmas tutkimustehtävä selvityksessä oli tarkastella luotsien palveluja käyttävien eli luotsattavien näkökulmaa toimintaan. Luotsattavien tutkimus on hankalaa, sillä suuresta osasta luotsaustoimintaa ei jää dokumentteja. Kaikista luotsauskeikoista ei välttämättä tule edes tietoa luotsitoiminnan koordinaattoreille. Luotsit voivat useimmilla paikkakunnilla itse etsiä asiakkaita, eivätkä kohteetkaan välttämättä pidä kirjaa luotsauksista. Myöskään luotsivälitysten kautta järjestetyistä keikoista ei jää henkilötietorekistereitä luotsattavista. Luotsattavat voivat olla keitä tahansa. Tällainen epämääräisyys ilmeisesti osaltaan selittää, miksi luotsattavista ja heidän kokemuksistaan on vain hajanaista tai toisen käden tietoa (Yang 2015, 134). Kaukuan (2014) opinnäyte on ainoa aikaisemmin julkaistu raportti, jossa on kerätty tutkimusaineistoa suoraan luotsattavilta.

Luotsauskohteissa luotsausten yhteydessä kerättävä kysely nähtiin parhaana tapana tavoittaa luotsattavat ja tuottaa systemaattista tietoa heidän taustoistaan ja kokemuksistaan. Selvityksessä toteutettiin 12 valikoidussa kulttuuri- ja liikuntakohteessa kysely, jonka kohteiden henkilöstö välitti luotsattaville.³ Koska luotsattujen oletettiin usein olevan erityistä tukea tarvitsevia, lomakkeesta muotoiltiin mahdollisimman lyhyt ja yksinkertainen, yhden A4:n mittainen. Luotsatut saivat lomakkeet kohteissa, heitä pyydettiin täyttämään ne luotsaustilaisuuden päätyttyä ja palauttamaan ne kohteiden henkilöstölle tai luotseille. Saatekirjeessä luotsseja ohjeistettiin myös auttamaan luotsattavia lomakkeen täyttämässä siinä tapauksessa, että luotsattava ei itse siihen pysty. Luotsattavien kohdekyselyllä pyrittiin systemaattisesti tavoittamaan kaikki kuukauden aikana valituissa kohteissa kuukauden aikana vierailevat luotsattavat.

Tampereen taidemuseossa kysely toteutettiin lokakuussa 2016, ja muissa kohteissa marraskuussa 2016. Kohteet olivat Tampereen taidemuseo, Museokeskus Vapriikki Tampereella, Jyväskylän taidemuseo, Suomen käsityön museo ja Keski-Suomen museo Jyväskylässä, Lappeenrannan museo, Lappeenrannan kaupunginteatteri, Rakuunasoihtokunnan konsertit Lappeenrannassa sekä SaiPan jääkiekko-ottelut. Liikuntakohdeista mukana oli Lielahden kävely Tampereella, kävelyluotsaus Jyväskylässä, sekä SPR:n piristäjäpalvelun järjestämä vanhusten ulkoilutus Lappeenrannassa. Kohteiksi oli valittu aktiivisiksi tiedettyjä kulttuuri- ja liikuntakohteita kolmella paikkakunnalla. Kyselyssä oli mukana yhdeksän kulttuurikohdetta sekä kolme liikuntaluotsauskohdetta. Lappeenrannassa ja Jyväskylässä oli enemmän kohteita kuin Tampereella, koska luotsauksia näissä kaupungeissa arvioitiin olevan vähemmän.

Kyselyllä oli kaksi tavoitetta. Ensiksi kysely selvitti luotsattavien taustatietoja, kuten sukupuolta, ikää, aikaisempaa kulttuurin tai liikunnan harrastuneisuutta sekä syitä luotsattavaksi hakeutumiseen. Lisäksi kysyttiin myös, kuinka luotsauksesta oli sovittu. Toiseksi kyselyllä mitattiin luotsattavien kokemia vaikutuksia neljän arvioitavan teeman suhteen. Näissä kysymyksissä vastaajia pyydettiin arvioimaan, missä määrin (jos ollenkaan) luotsauksen koettiin virkistävän, lisäsiikö luotsaus sosiaalisia kontakteja, oliko kulttuurilaitoskäynti antoisampi luotsauksen ansiosta, sekä uskotaanko luotsauksen lisänneen intoa kulttuurin tai liikunnan harrastamiseen tulevaisuudessa. Lisäksi mitattiin luotsattavien toimintakuntoa kysymyksellä siitä, täyttikö luotsattava lomakkeen itse vai täytettiinkö se yhdessä luotsin kanssa. Lomakkeessa oli myös avoin tila vastaajien kommenteille.

Kaikkiaan kyselyyn vastasi 84 vastaajaa. Tampereen kohteista saatiin 27 vastausta, Jyväskylästä 31 vastausta ja Lappeenrannasta 26 vastausta. Kun luotsausten kokonaismäärä koko maassa on useita tuhansia vuodessa, tilastollinen yleistäminen tämän kyselyn perusteella ei ole mielekästä. Tästä huolimatta kyse-lyaineisto laajentaa aikaisempaa tietämystä luotsitoiminnasta luotsattavien osalta. Se on suuntaa-antava ja tarjoaa tilannekuvan siitä, millaiset henkilöt käyttivät luotsien palveluja kyseisissä luotsauskohteissa loka-marraskuussa 2016 ja miten he palvelun kokivat.

3. Lappeenrannassa kyselyn keräyksen organisoi SPR:n piristäjätoiminnan koordinaattori.

2.4 Luotsitoiminnan yhteiskunnallinen merkitys

Edellisten lisäksi hankkeessa on selvitetty tekstiaineistoilla, millaisia odotuksia kulttuuriseen vapaaehtoistointaan kohdistuu valtion ja kuntien taholta. Tätä on selvitetty lukemalla sellaisia kuntien ja maakuntien ohjelma-asiakirjoja, joissa kansalais- ja vapaaehtoistointinnalle on asetettu tavoitteita. Selvityksessä on luettu seuraavat asiakirjat: Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelma, Tampereen kaupunkistrategia, Lappeenranta 2028 -strategia sekä Pirkanmaan, Keski-Suomen ja Etelä-Karjalan maakuntastrategiat. Kuntien ja maakuntien asiakirjojen analyysi on siis kohdistunut niihin kolmeen kaupunkiin, jotka valittiin myös vapaaehtoistointijoiden teemahaastattelujen kohdepaikkakunniksi. Kaikissa näissä on nostettu joko vapaaehtoistointi, kansalaisten osallistuminen tai luotsitoiminta osaksi kuntien tai maakuntien tulevaisuutta koskevia suunnitelmia.

Lisäksi kulttuuri ja vapaaehtoistointi nähdään usein merkityksellisenä myös hyvinvoinnin kannalta. Siksi monet julkiset asiakirjat esittävät kulttuuriselle vapaaehtoistointinnalle odotuksia myös hyvinvoinnin näkökulmasta. Selvityksessä luettuja hyvinvointiasiakirjoja olivat sosiaali- ja terveysministeriön (2015) Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelman loppuraportti, sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma ja Helsingin kulttuurikeskuksen julkaisema selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuri toiminnasta (Varho & Lehtovirta (toim.) 2010).

Tulkintamenetelmänä on ollut asiakirjojen luennassa sisällönanalyysi (ks. Tuomi & Sarajärvi 2009, 91-94), jossa on ollut ideana etsiä aineistosta kulttuuria ja vapaaehtoistointia kuvaavia näkemyksiä. Asiakirjojen perusteella tutkittu, millaisia poliittisia odotuksia luotsitoimintaan on näissä asiakirjoissa asetettu. Tulkinnan kohteeksi on valittu edellä mainituista asiakirjoista kaikki maininnat, joissa käsitellään joko luotsitoimintaa eksplisiittisesti, vapaaehtoistointia tai kansalaisten osallistumista. Vaikka luotseista ei ohjelmissa suoraan puhuttaisikaan, vapaaehtoistointinnan odotusten voi ymmärtää kohdistuvan luotsitoimintaan erityisesti kulttuurin ja sen hyvinvointivaikutusten teeman osalta. Tämän analyysin tuloksia käsitellään luvussa kolme.

Luotsitoimintaan kohdistettujen odotusten ohella kuva toiminnan yleisestä yhteiskunnallisesta merkityksestä muodostuu muiden tämän selvityksen toimijaryhmien luotsien, luotsattavien, koordinaattoreiden piirissä kerätyistä aineistoista. Erityisesti tulkinnat toiminnan vaikutuksista kertovat siitä, millä tavalla luotsitoiminta voi vastata sille eri ohjelmissa esitettyihin poliittisiin odotuksiin. Näitä tuloksia pohditaan johtopäätöksissä luvussa seitsemän.

3. Kulttuuriseen vapaaehtoistointiaan kohdistuu odotuksia

Seuraavaksi esittelen kahta hallinnollista ja tieteellistä keskustelua, joissa vapaaehtoistointiaan on kohdistettu yhteiskunnallisia odotuksia: uudet osallistavat julkisen hallinnon käytännöt ja kulttuurin hyvinvointivaikutukset. Nämä odotukset auttavat osaltaan selittämään, miksi luotsitoiminta on laajentunut eri puolille Suomea.

3.1 Vapaaehtoistointi hallinnossa

Kansalaisten osallistumisesta julkiseen hallintoon, erilaisten poliittisten tavoitteiden määrittelyyn ja toteuttamiseen on 2000-luvulla tullut hyvin suosittu toimintatapa. Kansalaisten ja kolmannen sektorin järjestöjen osallistumisen kautta nähdään nykyään laajasti mahdolliseksi tuottaa parempia palveluja pienemmillä kustannuksilla. Lisäksi osallistumiseen kohdistuu toiveita uudenaikaisesta suorasta tai lähidemokratiasta, joka tarjoaa kansalaisille uusia mahdollisuuksia vaikuttaa päätöksentekoon. Yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa muutosta hierarkkisista byrokratioista kohti osallistavia verkostoja on kutsuttu uudeksi hallinnaksi (engl.

governance) (Kulovaara & Nousiainen 2016; Pekonen 1995). Luotsitoimintaa voi pitää hyvänä esimerkkinä tästä kehityksestä. Luotsitoiminnassahan vapaaehtoistoimintaa yhdistetään joko suoraan kuntien organisaatioiden toimintaan tai rakennetaan verkostoa, jossa vapaaehtoistoiminta kytketään muuhun palveluiden tuotantoon kansalaisjärjestöjen kautta. Molemmissa tapauksissa vapaaehtoiset osallistujat käyttävät vapaa-aikaansa toimintaan, joka liittyy keskeisesti kuntien kulttuuri- tai hoitoalan laitosten tehtäviin.

Luotsitoimintaa ei siis voi pitää perinteisenä toquevilläläisenä kansalaistoimintana, jossa aktiivisuuden ymmärretään olevan julkisesta vallasta riippumatonta tai jopa vastavoima sille (ks. Tocqueville 2006). Pitkemminkin luotsitoiminta noudattaa pohjoismaista korporatismiperinnettä, jossa valtio on jo pitkään koettu luontevaksi yhteistyötahoksi itsenäisille järjestöille erityisesti työmarkkinasuhteiden alalla. Pohjoismaissa korporatismin perinne on todennäköisesti lisännyt julkisen vallan ja kansalaistoiminnan yhteistyön hyväksyttävyyttä muissakin kysymyksissä. (Nousiainen & Pyökkänen 2013, 76.) Tällainen julkisen yksityisen ja kolmannen sektorin rajojen hämärtyminen on hyvin tyypillistä uudelle hallinnalle luotsitoimintaa laajemmin, ja julkisessa hallinnossa on alettu siirtyä avoimempiin ja osallistaviin verkostoihin, joiden toiminnan ymmärretään perustuvan neuvotteluihin ja konsensuksen hakemiseen hierarkkisen määräysvallan sijasta. (ks. esim. Pierre 2000; Kulovaara & Nousiainen 2016; Sorensen & Torfing 2005).

Julkisen sektorin viranhaltijoiden ja vapaaehtoistoimijoiden yhteistyö erilaisissa verkostoissa ei kuitenkaan ole välttämättä ongelmattonta. Eräs tämän selvityksen tehtävistä onkin selvittää, millaisia ongelmia tai ristiriitoja tällainen hallinnon rajapinnalla tapahtuva yhteistyö tuottaa luotsitoiminnan tapauksessa.

Mahdollisuus osallistaa vapaaehtoistoimijoita toimintaansa kiinnostaa kuntia. Vuonna 2015 tehdyn selvityksen mukaan lähes kaikki kunnat tekevät yhteistyötä järjestöjen kanssa, ja kaikkein yleisintä se on juuri sivistystoimen toimialalla. Kunnat pitävät järjestöjä kumppaneina ja niiden toiminnan odotetaan parantavan palvelutasoa. Kuitenkaan kunnissa ei olla valmiita kasvattamaan taloudellista panostusta järjestöjen toimintaan, vaan kasvuodotukset kohdistuvat puhtaasti vapaaehtoistoimintana tehtävään työhön ja matalan kynnyksen toimintaan esimerkiksi vanhuspalveluissa sekä lapsi- ja nuorisotyössä, mm. liikunnanohjauksen tai kulttuuri-toiminnan parissa. (Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta, Kansalaisareena RY & Suomen kuntaliitto 2015, 8, 13-14.) Toisin sanoen kunnat odottavat vapaaehtoistoiminnalta ennen kaikkea kustannustehokkuutta sekä palvelujen parantumista juuri sellaisissa kysymyksissä, joita luotsitoiminnassa on painotettu.

Mahdollisuus vapaaehtoistoiminnan hyödyntämiseen on huomioitu myös monissa julkisen hallinnon asiakirjoissa, muiden muassa kolmessa tämän selvityksen kohdekaupungissa. Esimerkiksi Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelmassa (2015) kansalaisosallistuminen nähdään keinoksi edistää kaupunkilaisten vaikuttamista yhteisiin asioihin, vahvistaa hyvinvointia sekä kehittää kaupunkiorganisaation toimintakulttuuria entistä avoimemmaksi. Ohjelma on osa kaupunkistrategian toteuttamista, ja se liittyy strategian vuoropuhelun ja yhdessä tekemisen periaatteisiin. Jyväskylässä osallistuminen liitetään osallisuuden käsitteeseen, joka määritellään ohjelmassa mukana olemiseksi, ryhmään kuulumiseksi, osallistumiseksi sekä yhteisiin asioihin vaikuttamiseksi. (Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelma 2015, 3.) Luotsitoiminta on huomioitu osallisuusohjelmassa osana asuinalueilla tapahtuvaa vaikuttamista (mt. 5).

Osallisuuden edistäminen on siis eräs luotsitoimintaan kohdistuva odotus, joskin usein on epäselvää, mitä se osallisuus merkitsee. Osallisuuskäsitteen juuret ovat yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa, ja se liittyy sellaiseen pitkään sosiologiseen traditioon, jossa yhteiskunnallisen solidaarisuuden ja koheesion puute on nähty ongelmallisena (Leeman, Kuusio & Hämäläinen 2015, 1-2). Osallisuus on merkinnyt vastakohtaa syrjäytymiselle. Siinä ydinajatuksena on, että joidenkin yhteiskunnan jäsenten osallistuminen esimerkiksi työ- tai asuntomarkkinoille, poliittisen päätöksenteon instituutioihin, terveys- tai kulttuuripalveluihin tai ihmissuhteiden ja harrastusten kautta muodostuviin sosiaalisiin verkostoihin on syystä tai toisesta estynyt (Leeman & Hämäläinen 2016, 592). Toisin sanoen osallisuus syrjäytymisen vastakohtana merkitsee näillä elämän osa-alueilla mukana olemista.

Yhteiskuntapoliittisena käsitteenä osallisuus on hahmotettu keinoksi torjua syrjäytymistä ja edistää tasa-arvoista ja oikeudenmukaista yhteiskuntaa (Leeman & Hämäläinen 2016, 589). Osallistuminen puolestaan on

ymmärretty keinoksi osallisuuden tuottamiseen, esimerkiksi tavaksi tarjota mahdollisuuksia, voimavaroja ja taitoja olla osallinen. (Leeman & Hämäläinen 2016, 591.) Lisäksi osallisuuskustelussa on erityisesti Suomessa korostettu subjektiivista kokemusta tai tunnetta yhteiskunnassa mukana olemisesta, joka syntyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Leeman, Kuusio & Hämäläinen 2015, 5). Hyvinvoinnin kannalta erityisesti kokemus omista toimintamahdollisuuksista tai niiden puutteesta on nähty huono-osaisuuteen liittyväksi ilmiöksi, joka estää autonomista toimijuutta (Leeman & Hämäläinen 2016, 591). Osallisuus liittyy myös demokratiaan, päätöksentekoon osallistumisen mahdollisuuksiin. Huono-osaisten on todettu toimivan poliittisesti hyväosaisia vähemmän, ja he esimerkiksi äänestävät harvemmin kuin muut. (Isola 2016, 596-597.)

Kaikki nämä osallisuuden eri ulottuvuudet ovat näkyvissä myös Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelmassa. Siinä osallisuus koskee hyvinvoinnin ja yhteisöllisyyden edistämistä, palveluiden kehittämistä, kaupungin päätösten valmisteluun ja toimeenpanoon vaikuttamista sekä viestintää. (Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelma 2015, 5-8.) Vapaaehtoistoiminnan avulla ymmärretään siis mahdolliseksi edistää useampaa osallisuuden ulottuvuutta.

Jyväskylän osallisuusohjelman lisäksi vapaaehtoistoimintaa painotetaan nykyään yleisesti muissakin kuntien ja maakuntien ohjelmissa. Tampereen kaupunkistrategiassa on asetettu tavoitteeksi parantaa palvelujen käyttäjien, palveluntuottajien ja muiden sidosryhmien mahdollisuuksia osallistua palvelujen kehittämiseen sekä mahdollistaa kuntalaisten ja yhteisöjen aktiivista toimintaa (Tampereen kaupunki 2013, 10). Osallistuminen on keskeinen osa Tampereen kaupungin strategiaa ja sitä varten kaupungissa toimi asukas- ja käyttäjädemokratian työryhmät, jotka esittelivät raportissaan osallistamishankkeita ja -pyrkimyksiä (Leskinen & Vasara [ei vuotta]). Tampereella on kokeiltu monenlaisia menetelmiä kuntalaisten suoran osallistumisen edistämiseen, kuten sähköisiä kyselyitä, neuvostoja, asiakasraateja, yleisötilaisuuksia ja hankkeissa kokeiltuja käytäntöjä kuten osallistuvaa budjetointia (mt. 10-17). Vaikka Tampereella puhutaankin demokratias- ta, osallistamisen tavoitteena on tehostaa hallinnon toimintaa mm. parempia palveluja tai tasa-arvoisuutta kehittämällä. Kansalaisten vaikutusmahdollisuuksista puhuttaessa keskiössä on yhteistuotanto ja kumppanuus. Suoran osallistumisen tarkoituksiksi määritellään myös edustuksellista demokratian täydentäminen - mm. päätösten laajemman ja moniarvoisemman valmistelun kautta (mt. 3).

Osallistaminen on nostettu tavoitteeksi myös Lappeenrannan kaupunkistrategiassa. Siinä - samoin kuin Jyväskylässäkin - osallistava toimintatapa on liitetty osallisuuden käsitteeseen. Lappeenrannassa osallisuus tarkoittaa palveluiden kehittämiseen osallistumista sekä omaehtoista hyvinvoinnin edistämistä (Lappeenranta 2028-strategia). Luotsi- tai piristäjätoiminnan voidaan nähdä vastaavan näihin odotuksiin yhtenä vapaaehtoistoiminnan muotona.

Kaupunkien strategia- ja ohjelma-asiakirjojen lisäksi vapaaehtoistoiminnan merkitystä on painotettu myös maakuntastrategioissa. Pirkanmaan maakuntastrategiassa osallistamista on korostettu sekä toimintakulttuurisena tekemisen tapana että yhtenä muutostavoitteena. Strategiassa kansalaisyhteiskunnalla ja vapaaehtoisuudella halutaan tuottaa joustavia ja itseohjautuvia toimintamuotoja ja palveluita, asukkaille vaikutusmahdollisuuksia ja ehkäistä syrjäytymistä esimerkiksi toimintaryhmien, yhteisöllisten pienryhmien ja paikallisyhteisöjen kautta. (Pirkanmaan liitto 2014, 10, 13.) Keski-Suomen maakuntaohjelmassa vapaaehtoistoiminta on huomioitu hyvinvoinnin ja sairauksien ennaltaehkäisyteeman alla. Se liittyy sekä eri-ikäisten ihmisten mielipiteiden kanavoitumiseen osaksi päätöksentekoa, että sosiaalisen pääoman, terveiden elintapojen ja yhteisöllisyyden edistämiseen. (Keski-Suomen liitto 2014, 29.) Toisin sanoen vapaaehtoistoiminta liitetään Keski-Suomessa sekä paikallisen demokratian että hyvinvoinnin kysymyksiin. Sekä Pirkanmaalla että Keski-Suomessa kansalaisten osallistumiseen on kohdistettu odotuksia, joihin luotsitoiminnan kaltaisten vapaaehtoistoiminnan muotojen voi odottaa vastaavan.

Etelä-Karjalan maakuntaohjelmassa vapaaehtoistoimintaa painotetaan tässä selvityksessä luetuista asiakirjoista vahvimmin. Siinä yhdeksi tavoitteeksi on nostettu teema ”Etelä-Karjalassa kaikki osallistuvat”. Tämän tavoitteen alla ihmisiä kannustetaan osallistumaan kulttuuritarjontaan, ja kuntien ja järjestöjen edellytetään edistävän kansalaisten vaikuttamismahdollisuuksia ja lähidemokratian edellytyksiä alueellaan. Lisäksi julkisten palvelujen painopistettä siirretään omaa aktiivisuutta tukeviin ja ennalta ehkäiseviin palveluihin tukemaan

ihmisten omaa vastuunottoa omasta terveydestään mm. liikkumalla ja osallistumalla kolmannen sektorin toimintaan. Nämä tavoitteet on operationalisoitu indikaattoreiksi - esimerkiksi lähidemokratian käytänteiden sekä kolmannen sektorin ja kuntien yhteistyökäytänteiden määräksi sekä aktiivisesti osallistuvien kansalaisten osuudeksi. (Etelä-Karjalan liitto [ei vuotta], 40-41.) Vaikka Etelä-Karjalankaan maakuntaohjelmassa ei suoraan mainita luotsi- tai piristäjätoimintaa, painotettujen tavoitteiden perusteella on helppo päätellä, että kirjoittajilla on ollut hyvin saman tyyppinen vapaaehtoistoiminta mielessään.

Jo tällainen lyhyt asiakirja-analyysi osoittaa, että osallistumisesta ja vapaaehtoistoiminnasta on tullut hyvin tärkeäksi ymmärretty osa kuntien ja maakuntien tulevaisuutta hahmottelevaa työtä. Samoin luotsitoiminnan kaltaiselle vapaaehtoistoiminnalle on tilausta kuntien ja maakuntien hallinnossa. Vapaaehtoisten oletetaan osallistuvan palveluiden kehittämiseen, edistävän hyvinvointia huolehtimalla itsestään ja muista kuntalaisista, sekä edistävän lähidemokratiaa päätöksentekoon tai sen valmisteluun osallistumalla.

Tämän selvityksen haastatteluilla ja kyselyillä tutkitaan sitä, miten luotsitoiminta voi vastata näihin odotuksiin. Siinä selvitetään osallisuuskysymyksiä kuten osallistujien kokemuksia yhteisöllisyydestä tai mahdollisuudesta vaikuttaa tai käyttää kulttuuripalveluja. Lisäksi selvitetään, onko toiminnassa yhteiskunnallisia motiiveja ja ovatko osallistujat kiinnostuneita osallistumaan kuntien tai järjestöjen työryhmiin.

3.2. Taiteen hyvinvointivaikutukset

Julkisen hallinnon ja kansalaisyhteiskunnan sektorit ylittävän yhteistyön ohella luotsitoimintaan kohdistuneita odotuksia kuvaa myös keskustelu kulttuurin ja taiteen hyvinvointivaikutuksista. Kulttuurin tai taiteen harrastamisella ja seuraamisella on useissa tutkimuksissa todettu olevan positiivisia terveysvaikutuksia. Lääketieteellisissä tutkimuksissa on todettu, että taideinterventiot voivat lieventää ahdistusta ja masennusta, pienentää stressihormonipitoisuuksia sekä vähentää tarvetta kipu- ja rauhoittavalle lääkitykselle (Westerlund ym. 2016, 6). Taiteen positiiviset vaikutukset koskevat ennen kaikkea pitkäaikaissairauksien hoitoa, kuntoutusta ja sairauden kanssa pärjäämisen tukea. Esimerkiksi esinelähtöisen muistelun on todettu kohentavan ikääntyneiden mielialaa ja toiminnallisten museotyöpajojen mielenterveys- ja päihdekuntoutujien hyvinvointia. (Westerlund ym. 2016, 6-7; Crossick & Kaszynska 2016, 101-102.) Samoin pohjoismaisissa väestötasoisia aineistoja käyttävissä ja pitkäaikaisissa tutkimuksissa on saatu selville, että vapaaehtoistoiminta ja kulttuurin harrastaminen - kuten elokuvissa, museoissa ja konserteissa käyminen - lisää elinikää (Hyyppä 2002, 61). Suomalaisten tutkimusten mukaan erityisen hyödyllistä tällainen kulttuuriaktiivisuus ja vapaaehtoistoiminta näyttää olevan miehille (Crossick & Kaszynska 2016, 106).

Kuitenkaan tarkkaa tietoa ei ole siitä, miten ja miksi kulttuuri kohentaa terveyttä. Hyyppä selittää tätä kulttuuriharrastuksiin liittyvällä yhteisöllisyydellä (Hyyppä 2002, 187). Yhteisöllisyyden lisäksi kulttuuriharrastusten terveysvaikutuksia on selitetty myös niiden positiivisilla vaikutuksilla stressinhallinnan tai -sietokykyyn (Crossick & Kaszynska 2016, 106-107). Tästä huolimatta taiteen ja sen todettujen terveysvaikutusten välinen kausaalisuhde on vaikeasti todennettava ja mahdollista on sekin, että hyvinvoivat ihmiset vain harrastavat kulttuuria enemmän. Jos kulttuurin harrastamisella itsessään on positiivisia terveysvaikutuksia, niitä on joka tapauksessa vaikea selittää muutoin kuin yksilöllisen taidekokemuksen kautta (Crossick & Kaszynska 2016, 5).

Juuri kulttuurin harrastamisen ja positiivisten hyvinvointivaikutusten vahvan yhteyden vuoksi monet julkisen hallinnon hyvinvointiohjelmat nykyään painottavat kulttuuriin liittämistä osaksi sosiaali- ja terveysalaa. Luotsitoiminta nähdään osaksi tätä tematiikkaa esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön (2015, 28-30) Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelman loppuraportissa. Siinä luotsitoimintaa käsitellään kulttuurin saavutettavuuden otsakkeen alla. Tosin luotsien rooli määritellään tätä laajemmaksi, ja luotsit nähdään toimijoina myös palvelujen kehittämisen sekä kulttuuripalvelujen puolustamisen näkökulmista. (mt. 29.) Luotsitoimintaa lähellä olevista teemoista erityisesti sosiaalisen osallisuuden edistäminen nostetaan painopisteeksi myös sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisessa kehittämisohjelmassa. Tätä pyritään edistämään mm. kehittämällä matalan kynnyksen palvelumuotoja julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin yhteistyönä.

(Sosiaali- ja terveysministeriö 2012, 20-21.) Luotsitoiminnan voi nähdä yhtenä tällaisena matalan kynnyksen toimintamuotona.

Kulttuurilla ajatellaan olevan positiivisia vaikutuksia myös vanhusten palveluiden toimintaan. Väestön ikääntyessä ennen kaikkea ennaltaehkäisevän toiminnan merkitys kasvaa entisestään. Siitä syystä nykyistä laajempaa kulttuurin hyödyntämistä vanhustyössä on pidetty keskeisenä tavoitteena myös kuntien strategioissa ja selvityksissä. Kasvavien kustannusten paineessa myös kolmannen sektorin ja vapaaehtoistoiminnan integrointi vanhuspalveluihin on nähty eräänä mahdollisuutena hillitä kustannuksia (Varho & Lehtovirta (toim.) 2010, 23, 35, 125.) Luotsitoiminnassa yhdistyvät molemmat pyrkimykset - kulttuurin käyttö sekä vapaaehtoisuus. Tosin yleensä luotsitoiminta on avointa myös muille tarvitsijoille, kuten vammaisille tai yksinäisille henkilöille. (ks. Varho & Lehtovirta (toim.) 2010, 36-37.)

Terveysvaikutusten lisäksi kulttuuriselta vapaaehtoistoiminnalta odotetaan myös muita vaikutuksia. Brittiläinen laaja kulttuurin ja taiteen merkitystä tarkastellut tutkimushanke esitti loppuraportissaan, että taiteen avulla voidaan tuottaa reflektiivisiä ja osallistuvia kansalaisia, jotka ymmärtävät paremmin itseään ja olosuhteitaan, ovat empaattisempia sekä kyvykkäämpiä toimimaan poliittisesti, esimerkiksi artikuloimaan erilaisia toimintavaihtoehtoja (Crossick & Kaszynska 2016, 7). Näiden vaikutusten lisäksi taiteen on katsottu edistävän luovuutta ja siten taloudellista kehitystä, oppimista sekä tuottavan tasapainoisempia ja terveempiä kaupunkiympäristöjä. Tällainen kulttuurin ja taiteen instrumentaalinen käyttö yhteiskunnallisten vaikutusten tuottamiseen tulee lähelle osallisuuskeskustelua. Tosin epäselvää on, kuinka tehokkaita näitä vaikutuksia tavoittelevat kulttuurihankkeet ovat olleet (mt. 8).

Kulttuurin kaikkien mahdollisten vaikutusten todentaminen luotsitoiminnan osalta olisi ollut mahdotonta tämän rajallisen selvityshankkeen puitteissa. Siksi selvitys keskittyy muutamien koettujen vaikutusten kartoittamiseen luotsien ja luotsattavien näkökulmasta. Näitä vaikutuksia ovat mm. koetut vaikutukset henkiseen ja fyysisen hyvinvointiin tai elämänpiiriin laajenemiseen.

4. Luotsitoiminnan organisoituminen

Luotsitoimintaa organisoivien toimijoiden näkökulmaa toimintaan tutkittiin selvityksessä kahdella aineistolla: fokusryhmähaastattelulla ja koordinaattoreille suunnatulla kyselyllä. Ryhmäkeskustelun keskeisin tarkoitus oli tuottaa laadullista aineistoa: koordinaattoreiden näkemyksiä ja kokemuksia. Lisäksi se tuotti ideoita kyselyä varten. Keskustelun aiheina olivat mm. organisoitumismallit, toiminnan tavoittelemat hyödyt, ongelmat sekä toiminnassa koetut tiedon ja kehittämisen tarpeet.

Fokusryhmäkeskustelussa esiin nousseiden tulosten pohjalta tuotettiin koordinaattoreille lähetetty Webropol-kysely, johon vastasi kaikkiaan viidentoista paikkakunnan vapaaehtoistoiminnan koordinaattorit. Kyselyä voi kohtuullisen kattavana, sillä aktiivisinta luotsitoimintaa toteuttavat paikkakunnat olivat vastaajien joukossa.⁴ Kaikkiaan koulutettuja luotseja vastanneilla paikkakunnilla oli yhteensä 802. Todennäköisesti tämä on suuri enemmistö kaikista Suomen luotseista. Vaikka erityisesti toiminnan alussa olevat paikkakunnat kouluttavat lisää vapaaehtoistoimijoita, luotseina toimivia henkilöitä lienee tällä hetkellä enintään tuhat.

4.1 Luotsitoiminta on vasta vakiintumassa

Koordinaattorikyselyn tuloksissa nousi keskeisesti esiin luotsitoiminnan nykyinen tilanne. Kyselyn perusteella se näyttää useimmilla paikkakunnilla olevan tällä hetkellä vielä hyvin pienimuotoista. Toiminta alkoi

4. Vastanneet paikkakunnat olivat: Espoo, Eurajoki, Helsinki, Jyväskylä, Järvenpää, Lahti, Lappeenranta, Porvoo, Rauma, Rovaniemi, Savonlinna, Sotkamo, Tampere, Turku ja Vantaa.

vuonna 2006 Jyväskylässä, mutta muualle se on alkanut levitä vasta 2010-luvulla. Jyväskylän ulkopuolella ensimmäinen luotsikurssi järjestettiin vasta vuonna 2011. Enemmistö vastanneista paikkakunnista (n=9) oli aloittanut vuosina 2013 tai 2014 ja kaksi vasta vuonna 2016. Toiminta on siis vasta vakiintumassa.

Tämä havainto pätee myös toiminnan laajuuteen. Vaikka kaikkiaan luotseja on yli kahdeksansataa, luotsien määrän mediaani on 25. Tämä tarkoittaa, että alle puolella vastanneista paikkakunnista toimii tätä enemmän vapaaehtoisia. Yli sata kulttuuri-, liikunta-, tai ympäristöluotsia, 333 henkilöä, on vain ensimmäisenä aloittaneissa Jyväskylässä.

Samoin vuonna 2015 toteutettujen luotsauskeikkojen määrä on yleensä vaatimaton. Kaikkiaan keikkoja (N=14) järjestettiin vuonna 2015 3825 kappaletta. Niistäkin yli puolet, 2062, oli toteutettu Jyväskylässä. Toiseksi aktiivisin paikkakunta, Helsinki, toteutti 750 luotsausta. Toteutettujen luotsauskeikkojen määrän mediaani oli 47. Tämä tarkoittaa, että useimmilla tutkimukseen osallistuneista paikkakunnista toteutetaan keskimäärin vähemmän kuin yksi luotsaustilaisuus viikossa.

Samantilainen tilanne vallitsee myös virallisten⁵ luotsauskohteiden määrässä. Se oli kyselyn mukaan yhteensä 150, mutta mediaani oli vain 8. Eniten kohteita (31 kpl) oli Rovaniemellä.

Toisaalta myös luotsitoiminnan organisointiin sijoitetut resurssit arvioitiin pääasiassa hyvin vähäisiksi. Vain viidellä paikkakunnalla toimintaan käytettiin vuonna 2015 niin paljon rahaa, että sillä voi ajatella palkattavan työntekijän, joka koordinoi luotsitoimintaa vähintään puolet työajastaan⁶ - vähintään kaksikymmentä tuhatta euroa. Eniten rahaa toimintaan käytti Jyväskylä, 103 500 euroa, ja kahdella paikkakunnalla rahaa ei oltu sijoitettu luotsitoimintaa ollenkaan. Mediaani sijoitettujen taloudellisten resurssien määrässä oli 2750 euroa. Tämä tarkoittaa siis sitä, että enemmistössä luotsitoimintaa harjoittavista paikkakunnista toimintaa koordinoidaan osa-aikaisesti, muiden töiden ohella tai vapaaehtoisvoimin.



Kulttuuriluotsit Jyväskylän taidemuseossa. Kuva: Harri Toikkanen

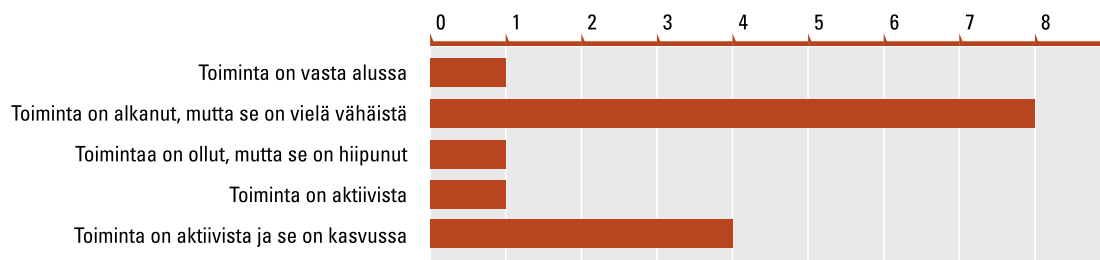
5. Virallinen tarkoittaa tässä laitosta, jonka kanssa on tehty suullinen tai kirjallinen sopimus luotsien käynneistä. Luotsit voivat usein luotsata asiakkaitaan muihin kohteisiin.

6. Jyväskylässä, Tampereella, Helsingissä, Rovaniemellä ja Lappeenrannassa.

Sijoitettujen resurssien määrä on ilmeisessä yhteydessä myös toiminnan laajuuteen. Viidellä eniten rahaa sijoittaneella paikkakunnalla toimintakin on aktiivisinta: Niillä on luotseja vähintään kuusikymmentä ja luotsauskiakin yli kolmesataa kullakin.⁷ Kyselyn perusteella näyttää siltä, että toiminnan laajeneminen ja vakiintuminen edellyttää päätoimisen työntekijän työpanosta.

Koordinaattorien oman arvion mukaan toiminta on useimmilla paikkakunnilla vielä alussa. Kyselylomakkeessa pyydettiin arvioimaan luotsitoiminnan tilaa, ja vastaukset käyvät ilmi kuvaajasta 1.

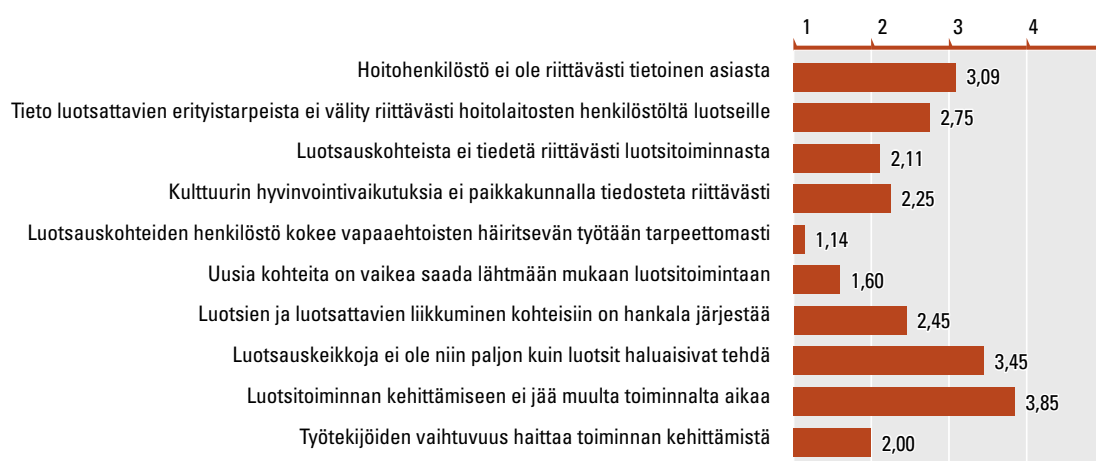
Kuvaaja 1. Kuinka kuvailisitte luotsitoiminnan tilaa paikkakunnallanne? (N=15)



Paitsi toiminnan tilasta, kuvaaja 1. kertonee myös koordinaattorien tavoitteista luotsitoiminnan suhteen. Useilla heistä näyttäisi olevan tavoitteena kasvattaa toiminnan volyymiä.

Kaikkiaan luotsitoiminta on vasta vakiintumassa niin vapaaehtoisten määrän, toiminnan laajuuden kuin taloudellisten resurssien suhteenkin. Toiminnan tilanne näkyy kyselyaineistossa myös luotsitoimintaa haittaavia ongelmia kartoittavan kysymyksen vastauksissa. Kyselyssä pyydettiin koordinaattoreita arvioimaan fokusryhmäkeskustelussa esiin otettujen ongelmien merkitystä omassa toiminnassa. Koordinaattoreiden vastausten keskiarvot käyvät ilmi kuvaajasta 2.

Kuvaaja 2. Missä määrin koette seuraavat seikat luotsitoimintaa haittaaviksi ongelmiksi paikkakunnallanne? (1= en ollenkaan, 2=vähän, 3=jonkin verran, 4=selvästi, 5=paljon) (N=13)



7. Lappeenrannan osalta luotsauskeikkojen määrä puuttuu, mutta luotsattavia oli siellä vuonna 2015 1189. Niinpä on todennäköistä, että Lappeenrannassakin keikkojen määrä oli kolmensadan tietämissä.

Koordinaattorit arvioivat selkeimmäksi ongelmaksi sen, ettei toiminnan kehittämiseen jää aikaa muulta toiminnalta. Tämä haittaa toimintaa selvästi. Ongelma ei ole yllättävä, kun otetaan huomioon, että taloudelliset panostukset luotsitoimintaan ovat niin vähäiset, että toimintaa usein pyöritetään osa-aikaisesti. Toisaalta kysymys olla myös siitä, että kehittämistä ei painoteta työssä niin paljon kuin luotsikoordinaattorit tahtoisivat.

Luotsitoiminnan vähäinen resursointi voi olla yhteydessä myös muihin vastauksissa korostuneisiin ongelmiin. Toiseksi suurimmaksi ongelmaksi kyselyssä nousi se, ettei luotsauskeikkoja ole niin paljon kuin luotsit haluaisivat tehdä. (Ks. kuvaaja 2.) Sen nähtiin haittaavan toimintaa keskimäärin joko jonkin verran tai selvästi. Ongelma kertonee siitä, ettei luotsitoiminta ole noussut vielä suuren yleisön tietoisuuteen. Tiedotukseen olisi siis panostettava enemmän. Toisaalta havainto kertoo yhtä lailla myös siitä, että koordinaattoreiden mielestä luotseilla olisi intoa tehdä enemmänkin vapaaehtoistyötä. Selvityksen muiden aineistojen perusteella noin kolmasosa luotseista tahtoi itsekkin osallistua enemmän (ks. luku 5.1), joten vapaaehtoisilla on intoa toimia enemmän kuin luotsauskeikkoja tarjolla. Ymmärrettävää on, että luotsausten vähäisyys näyttää vaivaavan enemmän niitä paikkakuntia, joiden toiminnan koordinaattorit arvioivat olevan vasta alussa. Näiden paikkakuntien koordinaattoreiden vastausten keskiarvo oli 4,33 (n=8).

Luotsikoordinaattoreiden vastauksissa kolmas ongelma oli se, ettei hoitolaitosten henkilöstö ole tarpeeksi tietoista luotsitoiminnasta (ks. kuvaaja 2.) Hoitolaitosten henkilöstö on luotsitoiminnassa eräs avainryhmä, joka tilaa luotsauskeikkoja omille asiakkailleen ja siten lisää myös luotsien palvelujen kysyntää. Tämäkin ongelma liittyyne luotsitoiminnan vakiintumattomuuteen, sillä yleisen tietoisuuden kasvattaminen edellyttää aikaa ja resursseja.

Koordinaattorikyselyn vastauksissa mielenkiintoista on myös se, että luotsauskohteiden henkilöstöllä ei näytä olevan negatiivisia asenteita vapaaehtoistoimintaa kohtaan ja kulttuurilaitoksia on helppo saada lähtemään mukaan toimintaan ja tarjoamaan etuja luotseille ja luotsattaville. Fokusryhmäkeskustelun mukaan jotkut kulttuurilaitokset jopa ottavat itse yhteyttä ja pyytävät päästä luotsauskohteiksi. Lisäksi kunnissa näytetään koordinaattoreiden mielestä olevan hyvin tietoisia kulttuurin hyvinvointivaikutuksista, mikä varmasti on omiaan auttamaan luotsitoiminnan kehittämisessä kuntien piirissä. Vaikka kulttuuriseen vapaaehtoistoiminnan panostetut resurssit useimmiten ovatkin pieniä, lähes kaikissa kyselyyn osallistuneista kunnista siihen on panostettu edes jotakin. Hieman suuremmaksi tämä ongelma koettiin keskimäärin niillä kyselyyn vastanneilla paikkakunnilla, joissa luotsitoimintaa koordinoi yhdistys tai järjestö.⁸

Samoista teemoista keskusteltiin myös koordinaattoreiden keskuudessa järjestetyssä Ryhmähaastattelussa. Useimmat keskusteluissa esiin nousseet ongelmat koskivat käytännöllisiä teemoja, esimerkiksi luotsien ja luotsattavien liikkumisen järjestämistä tai tiedottamista. Useamman kaupungin koordinaattorit nostivat erityisenä ongelmana esiin, että tiedon luotsattavien erityistarpeista tulisi liikkua nykyistä paremmin. Tietosuojan nähtiin estävän tällaisten tietojen välittämisen luotseille - erityisesti laitosten tai palvelukotien henkilöstön tilaamilla luotsauskeikoilla. Tuen tarve olisi kuitenkin luotsivälityksen kannalta tärkeä tieto, koska sen avulla olisi mahdollista valita tilanteissa toimimaan kykenevät luotsit. Vaikka he eivät olekaan varsinaisia avustajia, joillakin luotseilla tällaista osaamista on. Fokusryhmähaastattelussa eräs koordinaattori sanoikin, että jos yhteinen käytäntö tällaisen tiedon välittämiseen hoitolaitosten kanssa löytyisi, "tiedolla voisimme välittää vaikka kuinka haastavia juttuja". Erityistarpeiden ohella luotsivälityksen kannalta keskeistä olisi tietää myös, millaisista kulttuurin sisällöistä luotsattava pitää. Kysymys ei ole vain käytännöllisistä hankaluuksista kohteisiin liikkumisen järjestämisessä, vaan myös laitosten asukkaiden mahdollisuuksista saada yksilöllistä ja juuri heidän tarpeisiinsa kohdennettua palvelua. Koordinaattorien kyselyssä tiedon liikkuminen laitosten ja luotsien välillä arvioitiin toimintaa keskimäärin jonkin verran haittaavaksi ongelmaksi (vastausten keskiarvo 2,75).

Yhteisiä käytäntöjä hoitohenkilöstön kanssa olisi siis syytä pohtia. Roolien selventäminen hoitotyön ja luotsien välillä voisi auttaa paitsi tiedonkulun ongelmien ratkaisemisessa, myös luotsauskeikkojen määrän kas-

8. Kuntien koordinaattoreiden vastausten keskiarvo oli 2,0 ja järjestöjen 2,5.

vattamisessa. Hoitolaitokset ovatkin luotsien oman aktiivisuuden jälkeen kaikkein yleisimpiä luotsauskeikkojen järjestäjiä (ks. luku 6.1).

Myös koordinaattoreiden ilmaisemat kehittämistarpeet, joita kartoitettiin kyselylomakkeen avoimilla kysymyksillä, viestivät vakiintumattomasta tilanteesta. Esimerkiksi yhteisellä viestinnällä, yhteisillä verkkosivuilla tai kootulla edunvalvonnalla ajateltiin voitavan lisätä vähäisiä resursseja. Tällä hetkellä yhteistyö eri paikkakuntien välillä on vähäistä. Viestinnän lisäksi luotsikoordinaattorien yhteistoiminnan rakentaminen nähtiin hyödyllisenä yhteisten käytäntöjen, lomakkeiden ja koulutusten, tuottamisessa tai hyviä käytäntöjä levittämällä. Kehittämistarpeeksi muotoiltiin myös se, että yhteinen näkemys siitä, mitä toiminta oikeastaan merkitsee ja mihin tarpeeseen se vastaa, voi olla hukassa. Yhteisen näkemyksen tuottaminen edellyttää yhteistyötä eri paikkakuntien toimijoiden kesken. Luotsitoiminta on vasta vakiintumassa, ja se merkitsee siis vähäisten resurssien ja pienten osallistujamäärien ohella myös sisällöllistä jäsentymättömyyttä. Koordinaattorit selkeästi kaipaavat nykyistä tuntuvampaa tukea alussa olevalle luotsitoiminnalle erityisesti resursoinnin ja tiedottamisen saroilla.

4.2 Luotsitoiminnan sisällöissä painottuu kulttuuri ja hyvinvointi

Koordinaattorien keskuudessa kerätyillä aineistoilla selvitettiin myös sitä, millaisiin sisältöihin luotsitoiminta keskittyy Suomessa. Kyselylomakkeessa oli avoin kysymys, joka kartoitti koordinaattorien luotsitoiminnalle määrittelemiä tavoitteita. Vastauksissa korostuvat samat teemat, joita kulttuuriselle vapaaehtoistyölle on asetettu ohjelmissa ja kirjallisuudessa.

Yleisimmin koordinaattoreiden vastauksissa mainittiin kulttuuripalvelujen saavutettavuus ja tasa-arvonäkökulma. Yksitoista viidestätoista vastanneesta esitti, että toiminnan tavoitteena on edistää sellaisten ihmisten kulttuuripalvelujen käyttöä, joille se on vaikeaa joko fyysisten, taloudellista tai henkisten esteiden vuoksi. Ryhmistä, joilla tällaisia esteitä voi olla, mainittiin mm. ikäihmiset, vammaiset henkilöt ja maahanmuuttajat. Toisin sanoen luotsitoiminnan tavoitteeksi määriteltiin tällöin edistää kansalaisten yhtäläistä mahdollisuutta käyttää kulttuuripalveluja.

Toinen vastauksissa korostunut tavoitetyyppi olivat kulttuurin harrastamisen hyvinvointivaikutukset. Tämän teeman esiin ottaneita vastauksia oli seitsemän. Hyvinvoinnin katsottiin lisääntyvän mm. osallisuuden, mielekkään tekemisen, uusien kokemusten, jaksamisen edistämisen, liikunnan lisääntymisen, sosiaalisen turvallisuuden ja virkistytymisen myötä sekä yksinäisyyden vähenemisen kautta. Paitsi asiakkaiden eli luotsattavien, myös vapaaehtoisten oman hyvinvoinnin nähtiin vastauksissa kohenevan luotsitoiminnan avulla. Vaikka hyvinvoinnilla ja kulttuurin saavutettavuudella on yhtymäkohtia, se voidaan ymmärtää toiseksi luotsitoiminnan sisällöksi.

Näiden kahden yleisimmän tavoitteen lisäksi luotsitoiminnalla nähtiin vastauksissa olevan myös muunlaista arvoa. Luotsitoiminnan tavoitteeksi määriteltiin myös yleinen kulttuurin edistäminen, esimerkiksi kulttuurilaitosten asiakasmäärien tai kulttuurin yleisen arvostuksen lisäämisen kautta. Tätä painotti neljä vastaajaa. Hieman samanlainen yhteiskunnallinen tavoite oli myös ympäristötietoisuuden tai liikunnan edistäminen. Lisäksi koordinaattoreiden vastauksissa tuli ilmi myös tavoitteita, jotka voi ryhmitellä uuden hallinnan teeman alle: kuten verkostomaisen toimintatavan edistäminen, hallinnon sektorit ylittävä yhteistyö tai palvelujen kehittäminen osallistumisen avulla. Lisäksi mainittiin myös opiskelijoiden ammatillisen kasvun edistäminen. Yhdellä paikkakunnista⁹ toimintaa organisoivat koulutuskuntayhtymän omistama liikelaitos.

Kaikkiaan koordinaattoreiden vastauksista luotsitoiminnan tavoitteita koskevaan kysymykseen käy ilmi, että koordinaattorit ymmärtävät luotsitoiminnan tarkoituksen hyvin samalla tavoin kuin erilaiset ohjelmat ovat

määritelleet vapaaehtoistyön yhteiskunnallisen arvon. Toisin sanoen luotsitoiminnan tarkoituksena on yhteiskunnallinen vaikuttaminen.

Erilaisten tavoitteiden lisäksi luotsitoiminnalla voi olla erilaisia kohderyhmiä ja muita sisällöllisiä painotuksia. Tämä merkitsee sitä, miten toiminta on kohdennettu sekä vapaaehtoistojen osalta, palveluja käyttävien osalta tai millaisia erilaisia palvelukäytäntöjä tai tiedotusta erilaisille ryhmille on suunniteltu. Näitä kysymyksiä selvitettiin koordinaattorikyselyssä kolmella monivalintakysymyksellä: 1) Millainen henkilö voi olla luotsi paikkakunnallanne? 2) Millaiset henkilöt voivat olla luotsattavia paikkakunnallanne? 3) Onko toimintaa painotettu johonkin seuraavista ryhmistä?

Vastauksista käy ilmi, että luotsina voi useimmilla paikkakunnilla toimia kuka tahansa täysi-ikäinen (n=12), ja yhdessä tapauksessa tällaista ikärajoitustakaan ei ole. Kahdessa tapauksessa, Tampereella ja Rovaniemellä, luotsiksi on otettu vain eläkeikäisiä (yli 60-vuotiaita). Tosin Tampereellakin on vuoden 2015 jälkeen alettu laajentaa vapaaehtoiseksi pääsyä myös nuorempiin. Toisaalta luotsattavaksi pääsemistäkin on mahdollista rajata joihinkin erityisryhmiin. Yleisintä luotsitoimintaa harjoittavilla paikkakunnilla näyttää kuitenkin olevan se, että kuka tahansa (n=4) tai kaikki täysi-ikäiset (n=6) voivat käyttää luotsien palveluja. Kolmessa tapauksessa¹⁰ luotsien palvelut on rajattu ikäihmisiin, ja Lappeenrannassa luotsattavat ovat joko ikäihmisiä tai henkilöitä, joilla on kehitysvamma. Lisäksi muutamat paikkakunnat rajaavat luotsien palvelut vain oman kunnan tai seutukunnan asukkaisiin. Sekä luotsien että luotsattavien voi katsoa olevan luotsitoiminnan hyödynsajia, ja siksi toimintaa voidaan painottaa rajaamalla osallistumista erilaisiin ryhmiin.

Kolmas mahdollinen tapa painottaa toimintaa on suunnitella erityisiä palveluja tai tiedotusta joillekin asiakasryhmille, vaikka kaikki voisivatkin osallistua. Asiaa on selvästi mietitty koordinaattorien keskuudessa sillä, vain yhdessä tapauksessa¹¹ mitään tällaisia painotuksia ei oltu suunniteltu. Ylivoimaisesti eniten painotettu ryhmä olivat ikäihmiset tai eläkeläiset, jonka oli valinnut 14 vastaajaa. Näiden lisäksi neljä paikkakuntaa suunnittoi erityistä tukea liikuntarajoitteisille henkilöille, yksi maahanmuuttajille, yksi vammaisille henkilöille ja yksi omaishoitajille. Näiden kolmen kysymyksen perusteella luotsitoiminnan sisällöstä muodostuu kohtuullisen selvä kuva: luotsitoimintaa liitetään vahvasti vanhustyöhön ja ikäihmisten hyvinvoinnin tukemiseen, vaikka monesti muutkin voivat siitä hyötyä.

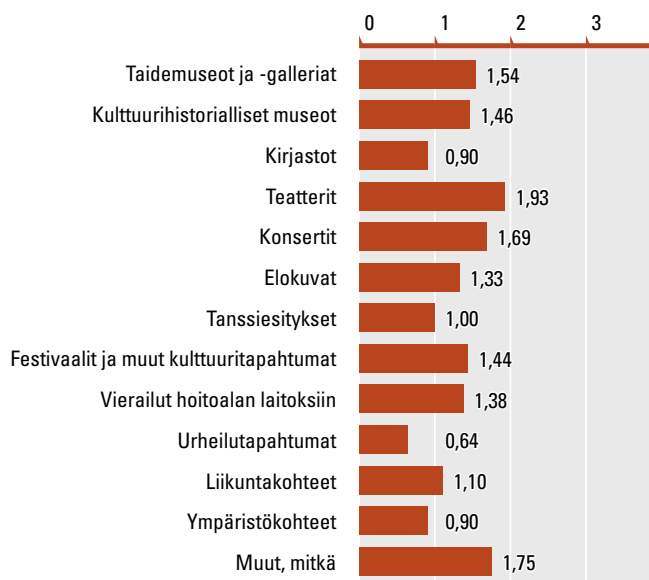
Toiminnan sisällöllisestä suuntautumisesta kertoo myös erilaisten luotsauskohteiden käytön aktiivisuus. Tätä kartoitettiin koordinaattorikyselyssä kysymyspatterilla, jossa arvioitiin erityyppisten luotsauskohteiden käyttöä neliportaisen asteikon avulla. Vastauksista käy ilmi, että kaikkein aktiivisinta luotsaus on kulttuuri-kohteissa: teattereissa, konserteissa, taidemuseoissa ja gallerioissa, historiallisissa museoissa sekä kulttuuritapahtumissa. Vähiten luotsauksia on urheilutapahtumiin, liikunta- ja ympäristökohteisiin sekä kirjastoihin. Tämä kertoo siitä, että Suomen luotsitoiminnassa on sen perinteen mukaisesti edelleen vahva kulttuuripainotus, ja liikunnan ja ympäristön sisältöjen parissa toimiminen on edelleen vähäisintä.¹² (Ks. kuvaaja 3.) Kirjastojen vähäistä suosiota luotsauskohteina selittää se, että kirjastossa käyminen on muutoinkin arkipäiväisempää. Kirjastojen kynnys lienee matalampi kuin monien muiden kulttuurilaitosten ja siellä on totuttu käymään ilman luotsien seuraakin.

10. Eurajoella, Lahdessa ja Raumalla.

11. Espoossa.

12. On hyvä huomata, että tämä havainto koskee vain luotsitoimintaa. Muuta - ja joskus hyvin saman tyyppistä - vapaaehtoistyötä tehdään toki paljon erityisesti liikunnan alalla. Tämän selvityksen piiriin rajattiin kuitenkin vain luotsitoiminnan yhteyteen organisoitunut toiminta.

Kuvaaja 3. Millaisia luotsauskohteita paikkakunnallanne on ja miten aktiivista luotsaus on erityyppisissä kohteissa? (0=ei tällaisia kohteita; 1=kohteita on mutta luotsaus on vähäistä; 2=luotsauksia on jonkin verran; 3=luotsauksia on paljon.) (N=14)



Luotsitoiminnan kulttuuripainotuksen vahvuudesta kertoo se, että koordinaattorien arvioissa vasta seitsemänneksi aktiivisin luotsauskohde oli jokin muu kuin perinteinen kulttuurikohde: vierailut hoitolaitoksiin. Toisin nekin voivat joskus sisältää kulttuuritoimintaa, kuten musiikkia tai runonlausuntaa.

Edellisten kysymysten ohella luotsitoiminnan sisältöjä voi tarkastella myös sen perusteella, millaiseen toimintaan luotsit osallistuvat - ja nimenomaan luotsitoiminnan kautta. Useimmilla paikkakunnilla luotsit eivät vain luotsaa, vaan osallistuvat esimerkiksi kulttuurilaitosten muuhun toimintaan kuten museoiden kokoelma- tai yleisötyöhön. Lisäksi luotsien on mahdollista olla mukana monenlaisessa kuntien tai järjestöjen toiminnassa. Tällaisten luotsausten lisäksi luotsitoiminnan piiriin kuuluvia toimintamuotoja selvitettiin koordinaattorikyselylomakkeessa monivalintakysymyksellä. Koordinaattorien vastaukset on esitetty kuvaajassa 4.

Kuvaaja 4. Missä muussa toiminnassa luotsit ovat mukana tavanomaisen luotsauksen lisäksi? (N=15)



Kuten kuvaajasta 4. käy ilmi, vain kahdella paikkakunnalla Suomessa luotsitoiminta tarkoittaa vapaaehtoisten osalta vain luotsausta kohteisiin. Luotsitoiminnan markkinointi ja tiedotus on kaikkein yleisin toimintamuoto, johon vapaaehtoiset osallistuvat luotsauksen lisäksi. Kulttuuritapahtumia koskevan tiedon välittäminen on varmasti tyypillisintä tällaista toimintaa. Luotsit saavat asemansa kautta tietoa ja välittävät tätä tietoa lähipiirissään. Lisäksi he etsivät usein myös itse aktiivisesti luotsattavia, mikä myös pitää sisällään tiedonvälitystä. Luotsauskohteissa tehdyn kyselynkin perusteella näyttää siltä, että yleisin tapa hakeutua luotsattavaksi on saada ehdotus suoraan luotsilta (ks. luku 6.1).

Toiseksi yleisimmin eri paikkakunnilla jaettu toimintamuoto näyttää olevan luotsitoiminnan koordinaatioon kuuluva toiminnan kehittäminen (ks. kuvaaja 4). Esimerkiksi luotsien yhteisissä tapaamisissa koordinaattorien on mahdollista keskustella vapaaehtoisten kanssa jostakin toiminnan kehittämiseen kuuluvasta teemasta. Vapaaehtoiset voivat myös olla muuten aktiivisia vaikkapa esitteiden tai julkaisujen tuottamisessa. Sekä tiedottaminen että toiminnan kehittäminen kuuluvat kiinteästi luotsitoiminnan piiriin, mutta luotsit osallistuvat muuhunkin toimintaan.

Neljällä kyselyyn vastanneella paikkakunnalla¹³ luotsit osallistuvat kuntien tai järjestöjen muihin työryhmiin, esimerkiksi palvelujen kehittämiseen. Vapaaehtoiset osallistuvat siis erilaisiin kehittämisverkostoihin. Samoin neljällä paikkakunnalla he järjestävät itsenäisesti työpajoja tai kerhoja. Luotsien Jyväskylässä järjestämä lukupiiri on esimerkki tällaisesta vapaaehtoistoiminnasta. Muutamilla paikkakunnilla luotsit osallistuvat myös kulttuurilaitosten toimintaan, esimerkiksi museoiden, kirjastojen ja teattereiden yleisötyöhön. Lisäksi he voivat toimia myös poliittisesti, eli vaikuttaa itsenäisesti päätöksentekoon. Luotsitoiminnan piirissä tällaista aktiivisuutta on ollut Turussa ja Jyväskylässä. Jyväskylässä he ovat julkaisseet mm. kulttuurilaitoksia puolustavia kannanottoja ja vaikuttaneet kaupungin päättäjiin vetoamuksilla (ks. luku 5.1).

Kuvaaja 4 osoittaa, että luotsitoiminta on sisällöltään moninaista. Vapaaehtoisten osallistumiselle lähes mihin tahansa toimintaan ei ole periaatteellista estettä. Vapaaehtoiset voivat olla myös resurssi luotsitoiminnan koordinoinnissa, mutta myös kunnille, järjestöille tai kulttuurilaitoksille. Kun kunnat ja järjestöt omaksuvat yhä enemmän osallistavia toimintatapoja, luotsien asiantuntemusta voi käyttää hyväksi näiden verkostojen työskentelyssä. He voivat toimia uusien osallistavien hallinnon käytäntöjen kehittäjinä tai testaajina. Toki on muistettava, että nämä tulokset on saatu koordinaattorien keskuudessa toteutetulla kyselyllä, joka ei mitannut luotsien omaa halukkuutta tarttua näihin tehtäviin. Luotsien omia näkemyksiä koskevista tuloksista esitellään luvussa 5.1.

4.3 Luotsitoiminnan asema kunnassa

Koordinaattoreille lähetetyllä kyselyllä ja fokusryhmähaastattelulla selvitettiin myös luotsitoiminnan asemaa kunnissa tai suhdetta kuntiin. Luotsitoiminta on vapaaehtoistoimintaa, joka tapahtuu useimmiten kansalaisyhteiskunnan vapaaehtoisten ja julkisen vallan rajapinnalla. Luotsit osallistuvat eri puolilla Suomea monenlaiseen kansalaisyhteiskunnan ja julkisen sektorin rajat ylittävään toimintaan kuten kulttuurilaitosten työhön tai kuntien palvelujen kehittämiseen. Kunnilla on keskeinen rooli toiminnan organisoijana ja rahoittajana, ja noin puolella Suomen paikkakunnista luotsitoiminta on kuntien organisoimaa vapaaehtoistoimintaa. Luotsitoiminnan katsotaan liittyvän kuntien keskeisiin toimialoihin, kulttuuriin tai sosiaali- ja terveystoimeen. Lisäksi kuntien julkista rahoitusta käytetään usein myös sellaisilla paikkakunnilla, joilla toiminta on järjestöjen organisoimaa. Koordinaattorikyselyyn vastanneista 15 paikkakunnasta 10 saa toimintaansa kuntien rahoitusta, ja kunnat rahoittavat toimintaa myös kolmella sellaisella paikkakunnalla, joilla luotsit toimivat järjestöjen alla.

Vaikka järjestöjenkin organisoima luotsitoiminta voi saada kuntien rahoitusta, toiminnan jatkuvuudessa voi olla eroa kuntien ja järjestöjen välillä. Kuntien omien organisaatioiden hallinnoiman toiminnan rahoitus on yleisemmin pysyvää. Kunnat rahoittavat järjestöjen organisoimaa luotsitoimintaa määräaikaisella hankerahalla

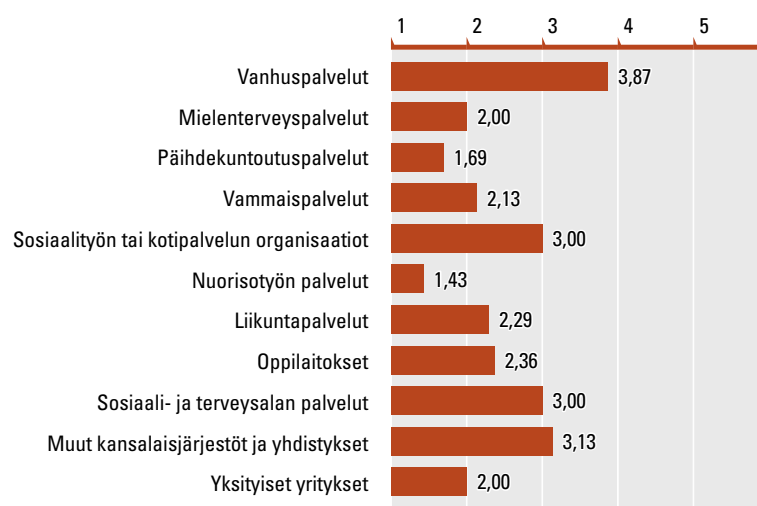
13. Jyväskylässä, Rovaniemellä, Tampereella ja Turussa.

kahdessa tapauksessa. Mutta toki on muistettava, että kuntien pysyvän rahoituksenkin piirissä taloudelliset panostukset toimintaan ovat usein vaatimattomalla tasolla. Samankaltainen tilannekuva nousi kyselyn ohella esiin myös luotsitoiminnan koordinaattoreiden parissa toteutetussa fokusryhmähaastattelussa. Esimerkiksi Vantaalla toiminta on alkanut yhden kaupungin työntekijän aktiivisuuden seurauksena. Kaupungin hallinnossa toimintaan on suhtauduttu positiivisesti ja vapaaehtoistyö on mainittu strategiassa, mutta toimintaa pyörittää vain yksi työntekijä osana tehtäväkuvaansa. Vaikka yksi osa-aikainenkin työntekijä voi saada hyviä tuloksia aikaan, toiminta ei silti ole kovin vakaalla pohjalla. Työntekijöiden vaihtuessa toiminnan jatkuvuus on aina vaakalaudalla.

Koordinaattorikyselyn vastauksista kävi ilmi, että kulttuurisen vapaaehtoistoiminnan hyödyt on tunnistettu kunnissa yleisesti. Tämä näkyy mm. siinä, että luotsi- tai muuta vapaaehtoistoimintaa on painotettu kuntien ohjelma- tai strategia-asiakirjoissa. Kymmenellä viidestätoista vastanneesta paikkakunnasta on otettu tällainen painotus. Tosin luotsitoiminnan asema näyttää olevan hieman vahvempi kuntien organisaatiossa kuin järjestöjen, sillä kaikki ne paikkakunnat, joilla tällaista ohjelmapainotusta ei ole, ovat järjestöpaikkakuntia. Se, että luotsitoiminta huomioidaan ohjelmateksteissä, ei välttämättä tarkoita taloudellista sitoutumista, mutta symbolinen merkitys sillä kuitenkin on. Jos kunta on itse nostanut vapaaehtoistoiminnan ohjelmaansa, on se hyvä peruste olettaa sitoutumisen näkyvän myös toimintaan panostetuissa resursseissa.

Luotsitoiminnan asemasta kunnissa kertovat myös koordinaattoreiden yhteistyösuhteet, joita kartoitettiin kyselyssä monivalintakysymyksellä. Vastausten perusteella luotsikoordinaattorit tekevät yhteistyötä monenlaisten tahojen kanssa. Esimerkiksi palvelutalot ja muut hoitolaitokset käyttävät luotsien palvelua ja varaavat luotsauskeikkoja välityksestä. Lisäksi yhteistyötä voidaan tehdä myös toiminnan kehittämisessä ja yhteisten tilaisuuksien järjestelyissä. Monet näistä yhteistyötahoista ovat kunnallisia palveluntuottajia. Koordinaattorien vastaukset yhteistyötä kartoittavaan kysymykseen käyvät ilmi kuvaajasta 5.

Kuvaaja 5. Miten paljon teette yhteistyötä seuraavien tahojen kanssa?
(1=ei ollenkaan; 2=vähän; 3=jonkin verran; 4=paljon; 5=hyvin paljon. N=15)



Vastausten perusteella vanhuspalvelut ovat kaikkein yleisin luotsikoordinaattoreiden yhteistyötahoista. Ne ovat yleisimmin kunnallisia palveluita. Tämä tulos on hyvin linjassa niiden selvityksen havaintojen kanssa, joiden perusteella vanhustyö on luotsitoiminnan keskeisin painotus. Lisäksi yhteistyötä tehdään jonkin verran myös sosiaali- ja terveysalan kansalaisjärjestöjen sekä sosiaalityön ja kotipalvelun kanssa. Muiden kunnallisten palvelujen tai yksityisten yritysten kanssa yhteistyö on vähäisempää (kuvaaja 5).

Kaikkein vähiten koordinaattorit tekevät yhteistyötä nuorisotyön ja päihdekuntoutuksen kanssa. Samoin mielenterveyspalvelut, vammais- ja liikuntapalvelut ovat pienempiä yhteistyökumppaneita. (Kuvaaja 5.) Luotsi-

toimintaa on harvemmin painotettu näihin kohderyhmiin, vaikka yhtäläillä luotsitoiminnasta voisi olla heillekin hyötyä.

Yhteistyötahojen valikoituminen vaikuttaa olevan sisällöllistä, eikä riipu organisaatioista. Tämä on ilmeistä, kun vertaillaan kuvaajassa 5. esitettyjä vastauksia vastaajaryhmittäin. Sekä järjestöjen että kuntien palveluksessa olevat luotsikoordinaattorit vastasivat kysymykseen hyvin samalla tavoin. Ainoastaan yksityisten yritysten kanssa tehtävän yhteistyön määrässä ilmeni huomioitava ero.¹⁴ Järjestöjen ja yhdistysten luotsikoordinaattorit tekevät kyselyn perusteella yhteistyötä yritysten kanssa hieman yleisemmin kuin kunnat. Myös fokusryhmähaastattelussa tuli esiin samanlaisia tuloksia. Yhdistysten ja järjestöjen hallinnoima luotsitoiminta tekee usein tiivistä yhteistyötä kuntien organisaatioiden kuten kulttuurilaitosten kanssa. Kunnat myös rahoittavat luotsitoimintaa esimerkiksi palvelusopimusten tai työllistämisvarojen kautta.

Koordinaattorien parissa toteutettu kysely ja fokusryhmähaastattelu paljastivat luotsitoiminnan suhteesta kuntiin melko samanlaisia tuloksia kuin Kansalaisareenan julkaisema selvitys kuntien odotuksista vapaaehtoistoimintaan (Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta, Kansalaisareena RY & Suomen kuntaliitto 2015). Kunnille yhteistyö vapaaehtoistoiminnan kanssa on selvästi resurssi, jota pidetään hyvänä mahdollisuutena parantaa palveluja. Tämä näkyy esimerkiksi painoituksina ohjelmateksteissä. Mutta kuitenkin taloudellinen sitoutuminen on usein vähäistä, eikä kuntien tuen lisääminen vapaaehtoistoiminnalle ole yleensä näköpiirissä lähitulevaisuudessa. Luotsitoiminnan koordinaattoreiden kyselyssä vain yksi paikkakunta¹⁵ arvioi tämän olevan todennäköistä. Kuntien taloudellinen tilanne ei ilmeisesti rohkaise tällaisia odotuksia, vaikka toimintaa pidetäänkin hyödyllisenä.

Kuten kuvaaja 4. osoitti, kulttuurin ja hyvinvoinnin ohella luotsit voivat olla resurssi myös kuntien muussa toiminnassa. Heidän asiantuntemustaan on käytetty neljällä paikkakunnalla palveluja tai strategioita pohtivien työryhmien työskentelyssä. Luotseilla voi olettaa ”maallikkoina” olevan asiantuntijuutta, jota ammattilaisilla tai virkamiehillä ei välttämättä ole. Esimerkiksi kuntalaisen näkökulma tai kokemus palvelujen käyttämisestä voivat olla tällaisia asiantuntijuuden muotoja. Kun kansalaisten osallistumisesta näyttää nykyään tulleen eräänlainen normi kuntien toimintaan, voi luotsien käyttö olla helppo tapa osallistaa hallinnon ulkopuolisia toimijoita kuntien toimintaan. Kunnilla on luotseihin usein valmiit yhteistyösuhteet.

Luotsien asemaan kunnassa vaikuttaa epäilemättä myös se, että useimmat luotsauskohteet ovat yleensä kuntien omistamia laitoksia, kuten museoita, teattereita tai liikuntapaikkoja. Yhteistyö luotsauskohteiden henkilöstön kanssa näyttäisi sujuvan hyvin, sillä koordinaattorit eivät nähneet ristiriitaa ammattilaisten ja vapaaehtoistoimijoiden välillä yleisesti ongelmana. Uusia kohteita on kyselyn mukaan helppo saada lähtemään mukaan luotsitoimintaan. (Ks. kuvaaja 2.) Luotsit voivat olla helposti käytettävä voimavara hallinnon ohella myös liikunta- tai kulttuuripalveluissa, kuten esimerkiksi yleisötyössä.

4.4 Luotsitoiminnassa on paikallisia erityispiirteitä

Toiminnan laajuuden lisäksi eri paikkakuntien luotsitoiminnassa on myös muita eroja, paikallisia erityispiirteitä. Selvityksen koordinaattoreiden näkökulmaa kartoittavilla aineistoilla pyrittiin tutkimaan myös sitä, millaisia paikallisia erityispiirteitä tai malleja toiminnassa on.

Koordinaattorien ryhmähaastattelussa ensimmäinen keskusteluteema olivat organisoitumismallit. Haastattelussa esiin nousseista paikallisista erityispiirteistä ilmeisin on luotsitoimintaa organisoiva taho. Ne jakautuvat kahteen tyyppiin: kuntien ja järjestöjen tai yhdistysten organisaatioihin. Kuntien organisaatioissa luotsitoiminta oli yleensä kulttuuritoimen tai -palvelujen organisaatioissa. Näin on mm. Jyväskylässä, Tampereella, Vantaalla ja Helsingissä, ja näissä kaupungeissa koordinaattorit ovat kaupungin työntekijöitä.

14. Järjestöjen vastausten keskiarvo oli 2,4 ja kuntien 1,57.

15. Jyväskylä.

He mm. rekrytoivat ja kouluttavat luotsit, neuvottelevat luotsauskohteiden kanssa ja joissakin tapauksissa, kuten Jyväskylässä, välittävät luotsauskeikkoja luotsien luotsattavien välillä. Luonnollisesti kuntasektorin organisoiman luotsitoiminnan rahoitus tulee kuntien ja kaupunkien verovaroista.

Järjestöjen pyörittämästä luotsitoiminnasta fokusryhmään osallistui edustajia Järvenpäästä ja Lappeenrannasta. Niissä organisaatiot ovat kevyempiä, mutta molemmissa on kuitenkin palkattu luotsikoordinaattori, joka organisoii toimintaa ja välittää keikkoja. Järvenpäässä luotsitoimintaa pyörittää setlementti Louhela RY ja Lappeenrannan piristäjätoimintaa paikallinen SPR:n osasto. Louhela saa luotsitoiminnan rahoituksen pääasiassa Raha-automaattiyhdistyksen avustuksena ja Lappeenrannan SPR:n osaston toiminta rahoitetaan kaupungin työllistämisvaroista. Molemmissa koordinaattorit tekevät tiiviisti yhteistyötä myös kuntasektorin kanssa.

Kuntien organisaatioissa luotsitoiminnan voisi olettaa olevan pysyvämmällä pohjalla kuin järjestöissä, mutta aina ei näin ole. Toiminnan vakiintuminen esimerkiksi Jyväskylän kaupungin kulttuuripalveluihin kesti vuosia. Toisaalta myös järjestöjen luotsitoimintaan saama rahoitus voi olla pysyvää, ja kaupunkien resursointi liittyä vain yksittäisen työntekijän toimenkuvaan. Helsingissä, joka on Jyväskylän jälkeen toiseksi aktiivisin luotsitoimintapaikkakunta Suomessa, kaupungin rahoitus on vuosittain anottavaa hankerahaa. Erityisesti Lappeenrannan tapaus on mielenkiintoinen. Siellä koordinaattorin palkka on tullut kaupungin työllistämisvaroisista, mikä on tarkoittanut sitä, että piristäjätoiminnan koordinaattoriksi on palkattu työtön henkilö, ja työntekijä on vaihtunut puolen vuoden tai vähintään vuoden välein. Tämä on ollut työlästä, sillä uudet työntekijät on pitänyt perehdyttää tehtäviinsä toistuvasti. Toiminnan jatkuvuus onkin levännyt yhden SPR:n vapaaehtoistoimijan henkilökohtaisen aktiivisuuden ja jaksamisen varassa, mutta silti Lappeenrannassa on onnistuttu käynnistämään Suomen mittakaavassa varsin aktiivinen luotsitoiminta. Kaikkiaan ryhmähaastattelun tulokset kuitenkin on se, että kestävä luotsitoiminnan voi organisoida sekä järjestön että kuntien organisaatioihin, jos vain toimintaan löydetään riittävät resurssit.

Paikallisia erityispiirteitä selvitettiin myös koordinaattoreilta kerätyllä kyselyaineistolla. Suosituimpia luotsauskohteita kartoittavan kysymyksen (ks. kuvaaja 3.) vastauksissa paljastui joitakin eroja järjestötoimijoiden ja kuntien toiminnan välillä. Kuntien organisoimilla luotsilla näyttää olevan järjestöjen organisoimia suurempi rooli kulttuurilaitosten toiminnassa. Luotsaus taidemuseoihin ja gallerioihin näyttää olevan keskimäärin jonkin verran yleisempää kuntien organisoimilla paikkakunnilla. Sama huomio kuvaa myös luotsausta kulttuurihistoriallisiin museoihin, teattereihin ja konsertteihin. Luotsauksissa ympäristökohteisiin ja ennen kaikkea laitospöytäkirjoissa järjestösektorille organisoituneet luotsit näyttävät olevan koordinaattorien arvion mukaan aktiivisempia. Kulttuurikohteista kirjastot ja elokuvat ovat luotsauskohteina hieman suosituimpia järjestöjen luotsitoiminnan piirissä.

Samansuuntaisia tuloksia paljastui myös koordinaattorikyselyn kysymyksestä 24, jossa kartoitettiin vapaaehtoisten muuta aktiivisuutta luotsauksen lisäksi (ks. kuvaaja 4.). Museoiden ja kirjastojen kokoelma- ja yleisötyöhön osallistuminen on luotsien toimintaa vain kuntien organisoimilla luotsitoimintapaikkakunnilla. Tosin tätä harrastetaan vain kolmella kyselyyn osallistuneista paikkakunnista. Kaikkiaan pieni paikallinen painotusero on nähtävissä kuntien ja järjestöjen välillä: kuntien luotsitoiminta näyttää kiinnittyvän hieman vahvemmin kulttuuriin ja kunnallisiin kulttuurilaitoksiin.

Yleisintä koordinaattorikyselyssä - sekä kuntien että järjestöjen organisaatioissa - oli liittää luotsitoiminta kulttuurin toimialaan. Kymmenen viidestätoista vastanneesta koordinaattorista valitsi tämän vaihtoehdon. Vain kaksi¹⁶ katsoi luotsitoiminnan kuuluvan sosiaali- ja terveystoimialaan, mutta näidenkään koordinaattoreiden vastaukset eivät muilta osin eroa ratkaisevasti muista. Luotsaus kulttuurikohteisiin on näissä muista vähäisempää, erityisesti taidemuseoiden ja gallerioiden osalta. Tosin kulttuuritapahtumien osalta se arvioitiin hieman yleisemmäksi.

16. Eurajoki ja Turku.

Vahvempi yhteys sosiaalitoimeen näkyi selvemmin ongelmia kartoittavassa kysymyksessä. Kun keskimääräisesti koordinaattoreiden mielestä luotsitoimintaa haittaa jonkin verran se, ettei tietoa luotsattavien erityistarpeista saa tai pysty välittämään riittävästi laitoksista luotseille (keskiarvo 2,75), kahden sosiaalitoimeen luotsitoiminnan yhdistäneen koordinaattorin mielestä tämä ei ole ongelma ollenkaan (keskiarvo 1). Läheisemmät suhteet auttavat tilannetta siten, että luotsit ovat yleensä tottuneempia toimimaan erityistä tukea tarvitsevien luotsattavien kanssa.

Paikallisia erityispiirteitä paljastui myös selvityksen muissa aineistoissa. Vapaaehtoisten haastatteluissakin luotsitoiminta ymmärrettiin joskus merkitykseltään saatto- tai avustamistoimintaa lähellä olevaksi palveluksi. Tällöin ei välttämättä tehdä suurtakaan eroa kulttuurilaitoksissa tai -tilaisuuksissa vierailun tai arkipäiväisen avustamisen - esimerkiksi kaupassa tai pankissa käymisen - välille. Kaksi haastateltua luotsia kuvasi omaa vapaaehtoistoimintaansa tällä tavalla (Haastattelu 25.10.2016 I ja 25.10.2016 II). Tässä tapauksessa toiminta muistuttaa vapaaehtoista saatto- tai avustuspalvelua. Vastaavasti luotsitoiminnan kulttuuripainotus, joka joillakin paikkakunnilla on vahvempi, tuli luotsien haastatteluissa esiin siten, että luotsit rinnastettiin pikemminkin museo-oppaisiin kuin avustajiin. Tällöin haluttiin myös korostaa, että luotseja tulisi pitää ennemminkin ”kyselevinä” vertaisina kuin ”tietoa papattavina” oppaina (Haastattelu 11.10.). Näissä tapauksissa luotsaus ymmärretään korostetummin johdatteluksi luotsauskohteiden sisältöön kuin fyysiseksi avustamiseksi.

Koordinaattorikyselyssä paljastui paikallisia eroja luotsien koulutuksessa, tiedotus- ja muissa käytännöissä. Useimmilla vastanneista paikkakunnista (n=11) tehdään luotsien kanssa kirjallinen sopimus vapaaehtoisena toimimisesta. Luotsien koulutus vaihtelee - kurssit kestävät nollasta seitsemääntoista tuntiin, ja yleisimmät kouluttajat ovat luotsitoiminnan koordinaattorit (n=12) ja luotsauskohteiden henkilöstö (n=10). Viidellä paikkakunnalla käytetään ulkopuolisia kouluttajia ja aikaisemmin koulutetut vapaaehtoiset osallistuvat koulutukseen neljällä paikkakunnalla.

Lisäksi paikallisia erityispiirteitä on myös siinä, kuinka luotsauskeikat välitetään. Yleisintä on, että palkattu henkilöstö välittää keikat. Näin toimitaan yhdellätoista paikkakunnalla. Vapaaehtoisten pyörittämä luotsivälitys toimii vain Helsingissä ja Tampereella. Tämän lisäksi kuudella paikkakunnalla luotsit voivat itse etsiä luotsattavia ja sopia keikkoja suoraan heidän kanssaan¹⁷. Helsingissä on käytössä sähköinen välitysohjelma Clara, jota on kaavailtu otettavan käyttöön myös muissa kaupungeissa. Kyselyssä ilmi tulleet luotsivälityksen haasteet liittyvät myös paikallisiin erityispiirteisiin. Usealla paikkakunnalla ongelmana on se, ettei luotsauspyyntöjä tule riittävästi, kun taas Jyväskylän liikuntaluotseille tulee hyvin runsaasti pyyntöjä.

Lisäksi luotsien ja luotsattavien liikkuminen kohteisiin voi olla hankalaa järjestää erityisesti paikkakunnilla, joilla joukkoliikenne toimii heikommin. Koordinaattorien fokusryhmähaastattelussa tuli esiin, että kaupungit eivät yleensä maksa matkakorvauksia vapaaehtoisten omien kulkuvälineiden käytöstä, mutta järjestöt kuten SPR voivat pientä korvausta maksaa. Tässä suhteessa järjestöt vaikuttavat joustavammita kuin kaupungit.

Selkeimmin omanlaisekseen malliksi erottuu Porvoon toiminta, jossa kulttuurikaveritoiminta on ollut osa Edupolin, alueellisen koulutuskuntayhtymän omistaman ammatillisen aikuiskoulutuskeskuksen toimintaa. Siellä toiminta on vähäistä (7 keikkaa vuonna 2015), ja tavoitteena on sosiaali- ja terveysalan opiskelijoiden ammatillinen kasvu. Toiminta on siis osa koulutusta ja kulttuurikaveritkin ovat alan opiskelijoita. Tosin Porvoon kulttuurikaveritoiminnassa on tapahtunut muutoksia vuoden 2017 taiteessa.

17. Jyväskylässä, Järvenpäässä, Porvoossa, Sotkamossa, Vantaalla ja Tampereella.

5. Luotsit

Ehkä kaikkein keskeisin toimijaryhmä luotsitoiminnassa ovat osallistujat itse. Selvityksessä kartoitettiin luotsien näkökulmia toimintaa kahdeksan teemahaastattelun sekä kaikille Suomen luotsille suunnatun Webropol-kyselyn avulla. Seuraavassa esitellään sitä, millaiselta luotsitoiminta näyttää luotsien näkökulmasta.

5.1 Luotsin muotokuva

Luotsille lähetetyllä kyselyllä selvitettiin suomalaisten luotsien taustatietoja. Kyselyyn saapuneen 186 vastauksen perusteella on mahdollista piirtää kuvaa tyypillisestä kulttuuri-, ympäristö- ja liikuntaluotsista.

Kaikkein silmiinpistävin tulos kyselyaineistossa on se, että ylivoimainen enemmistö luotseista on naisia. Vastanneista 90,7 % oli naisia ja vain 9,3 % miehiä. Koska yhdelläkään paikkakunnalla ei ole rajattu osallistumista sukupuolen perusteella, on ilmeistä, että kulttuurinen vapaaehtoistyö kiinnostaa naisia huomattavasti enemmän kuin miehiä. Toiminta on siis vahvasti sukupuolittunutta. Samanlaisia tuloksia on saatu myös aikaisemmassa, Jyväskylän luotseja koskevassa selvityksessä (Manerus 2009, 22).

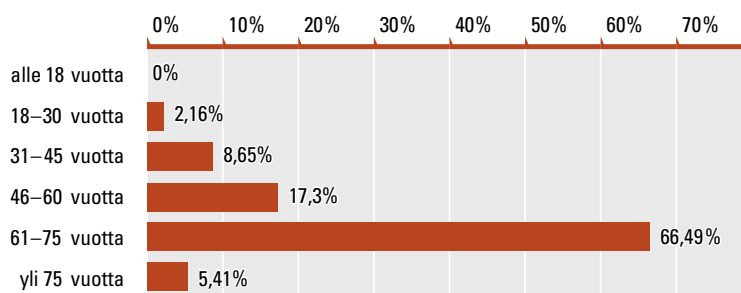
Toisaalta huomattava osuus luotseista näyttää olevan yli 61-vuotiaita. (Ks. kuvaaja 6.)



Luotsausta museokeskus Vapriikissa.

Kuva: Laura Vesa/Yhteishyvä

Kuvaaja 6. Luotsien ikäjakauma



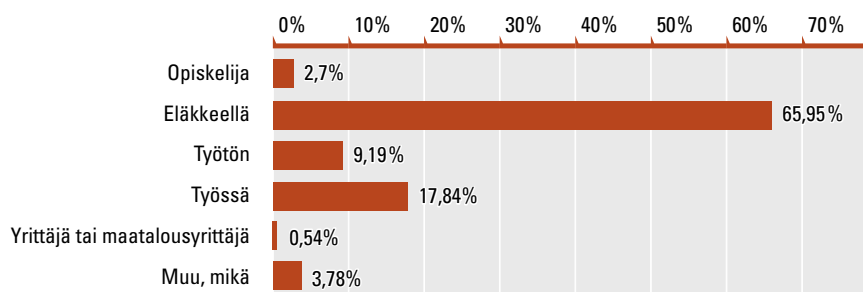
Noin 66,5 % vastanneista vapaaehtoistoimijoista ilmoitti olevansa 61-75 vuotiaita, eli eläkeikäisiä tai lähestymässä aktiivisen työuran päättymistä. Kyselyssä ikäihmisiksi laskettuja yli 75 vuotiaita oli 5,4 % vastanneista. Näiden ikäryhmien osuus on siis yhteensä liki 72 %, kun nuorempien osuus oli yhteensä n. 28 %. Luotsitoiminta näyttää siis olevan eläköitymässä olevien tai jo eläkkeelle jääneiden erityisessä suosiossa, koska vain kahdella paikkakunnalla luotsiksi pääseminen on rajattu näihin ikäryhmiin. Tämä näkyi myös vapaaehtoisten teemahaastatteluissa. Eräs selvityksessä haastatelluista kulttuuriluotseista määritteli luotsitoiminnan olevan ”pehmeä lasku eläkkeelle” (Haastattelu 25.10.2016 I). Toisin sanoen luotsitoimintaa oli ko. vapaaehtoiselle tapa tuottaa mielekästä sisältöä elämään eläkkeelle jäämisen jälkeen.

Alle kahdeksantoistavuotiaita ei kyselyn perusteella ole luotseissa ollenkaan, ja nuoria aikuisia on vain noin 2 %. Myös yli 75-vuotiaiden vanhusten osuus luotseissa on pieni. Vertailtaessa vastanneiden miesten ja naisten ikäjakaumia ei suuria eroja löytynyt. Suuri enemmistö miehistäkin (76,5%) on 61-75 vuotiaita. Alle 45-vuotiaita ei miesten vastausten joukossa (n=17) ollut ollenkaan.

Enemmistö vastaajista on toiminut luotsina vasta muutamia vuosia. Suurin osa on käynyt luotsikurssin vuosina 2013-2016. Liki kaikki luotsit olivat suomenkielisiä: vain yksi ilmoitti äidinkielekseen ruotsin. Ruotsinkielistä luotsitoimintaa on Helsingissä ja Kemiön saarella. Kysely toteutettiin vain suomeksi, mikä todennäköisesti karsi ruotsinkielisiä pois vastaajien joukosta. Viisi vastaajaa ilmoitti äidinkielekseen, jonkin muun kielen kuin suomen, ruotsin tai saamen.¹⁸ Ilmeisesti nämä vastaajat ovat taustaltaan ulkomaalaisia.

Yli 60-vuotiaisiin painottunut ikäjakauma näkyy myös muissa kyselyn tuottamissa havainnoissa. Kaksi kolmannesta Suomen luotseista on eläkeläisiä, kun työmarkkinoilla tai opiskelijana on noin 30 %.

Kuvaaja 7. Tällä hetkellä olen.

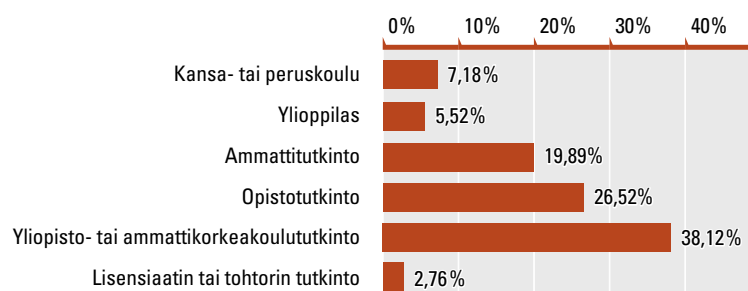


18. Nämä olivat hollanti, turkki, kurdi ja kahdessa tapauksessa saksa.

Eläkeläisten suuri osuus vaikuttaa ilmeisesti myös siihen, että useimmat luotsit ovat pienituloisia. Hyvin pienituloisia¹⁹ luotseista on 19,13 % ja pienituloisia²⁰ 45,36 %. Keskituloisia²¹ luotseista on 21,86 % ja vielä harvemmalla on tätä suuremmat tulot. Luotsien pienituloisuus antaa syyn olettaa, että toimintaan osallistuminen mahdollistaa heille kulttuurin harrastamista myös taloudellisesta näkökulmasta.

Pienituloisuudesta huolimatta luotsit ovat pääsääntöisesti korkeasti koulutettuja. (Ks. kuvaaja 8.) Noin 41 prosentilla luotseista on korkeakoulututkinto ja muutamilla jopa tutkijan koulutus. Ylivoimainen enemmistö, 67,4 % luotseista on saanut vähintään opistotasoisin koulutuksen. Korkeaa koulutustasoa voinee pitää resurssina pohdittaessa luotsitoiminnan mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnallisiin ongelmiin. Luotseilla voi olettaa olevan osaamista ja todennäköisesti myös pitkä työkokemus. Toisaalta korkea koulutustaso voi myös selittää kiinnostusta osallistua kulttuuripalveluihin tai tapahtumiin.

Kuvaaja 8. Luotsien koulutustausta.



Korkeasta iästään huolimatta luotsit vaikuttavat kyselyn perusteella olevan varsin aktiivisia. Keskimäärin luotsit arvioivat käyttävänsä kuukaudessa 6,77 tuntia luotsitoimintaan, mikä tarkoittaa hieman yli puolentoista tunnin osallistumista viikossa. Kysymyksessä pyydettiin arvioimaan kaikkea luotsitoimintaan käytettyä vapaa-aikaa, joten oletettavasti vastaukset pitävät sisällään luotsausten ohella myös muuta toimintaa. Osallistuminen myös jakautuu melko tasaisesti vapaaehtoisten kesken, sillä vastausten mediaani oli viisi tuntia.

Enemmistö vastaajista, 64,13 %, oli tyytyväinen tämä hetkisiin mahdollisuuksiinsa toimia vapaaehtoisena, mutta noin kolmannes, 31,52 %, olisi halunnut osallistua enemmän.²² Tämä kertoo siitä, että merkittävässä osassa luotseja olisi intoa toimia vieläkin enemmän. Ilmeisesti luotsauskeikkoja ei ole niin paljon kuin luotsit haluaisivat tehdä, mikä oli myös koordinaattoreiden arvio tilanteesta (ks. luku 4.1).

Luotseille lähetetyssä kyselyssä selvitettiin osallistumisen esteitä avoimella kysymyksellä. Yleisin vapaaehtoistoimintaa haittaava este on ajan puute, kuten työ, muut harrastukset tai läheisten auttaminen esimerkiksi lapsenlapset tai omaishoito. Muiden kiireiden ilmoitti osallistumisen esteeksi kuusikymmentäyksi kaikkiaan 129 vastanneesta. Toiseksi suurin este osallistumiselle näyttää olevan kysynnän puute - luotsauspyyntöjen vähäisyys, jonka ilmoitti 27 vastaajaa. Tämäkin kertoo siitä, että luotsitoiminta ei ole vielä vakiintunut, eikä yleisön tietoisuus siitä ole vielä riittävällä tasolla.

Avoimissa vastauksissa tuli ilmi myös moni muita, harvinaisempia osallistumisen esteitä. Kuusi vastaajaa ilmoitti huonon terveydentilan haittaavan ja neljällä oli esteenä liikuntarajoite. Seitsemän vastaajaa koki ongelmaksi pitkät välimatkat tai muutoin vaikean liikkumisen. Tämä ei välttämättä ole vain syrjäseutujen haaste, vaan eräs vastaajista kertoi ongelman vaivaan myös pääkaupunkiseudulla. Liikkumisen vaikeutta voi pitää

19. Vuositulot ennen veroja 0-15000 euroa.

20. Vuositulot 15000-30000 euroa.

21. Vuositulot 30000-45000 euroa.

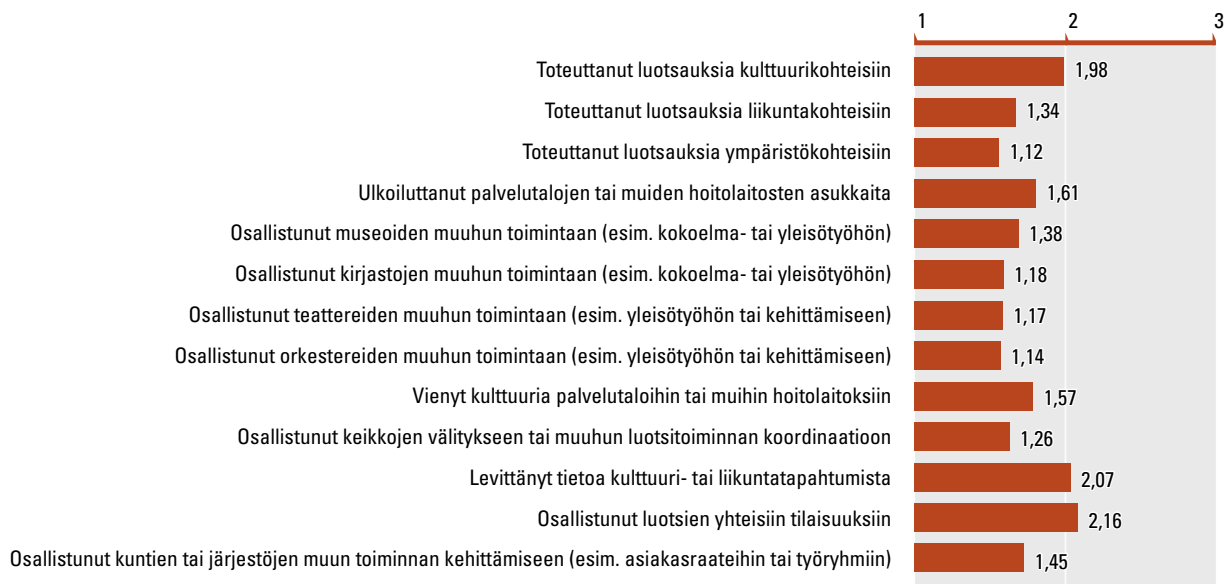
22. Mutta vain reilu prosentti vastaajista olisi halunnut vähentää osallistumistaan. Tämä on hyvin ymmärrettävää, sillä vapaaehtoisilla on luonnollisesti vapaus vähentää toimintaa, jonka he kokevat raskaaksi.

myös kustannuskysymyksenä, kuten esimerkiksi matkalippujen kalliita hintoja. Kaikkiaan neljällä vastaajista oli taloudellinen este osallistua. Lisäksi oli muita, harvinaisempia osallistumisen esteitä kuten lomailu mökillä kesäisin (3 vastaajaa), pääsylippujen huono saatavuus tai saman ikäisten kaverien puute. Vain yksi vastaajista ilmoitti syrjinnän - eli etnisestä tai kielellisestä taustasta johtuvat ennakkoluulot - joskus osallistumista haittaavaksi ongelmaksi.

Taustatietojen ohella kyselyssä kartoitettiin erilaisiin luotsitoiminnan muotoihin osallistumisen aktiivisuutta kysymyksellä, jossa eri vaihtoehtoja arvotettiin kolmiportaisella asteikolla. (Ks. kuvaaja 9.) Vastausten perusteella luotseille järjestettävät yhteiset tilaisuudet, kuten koulutukset tai retket ovat kaikkein suosituin osallistumismuoto. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että kaikki vastaajat ovat osallistuneet vähintään luotsikoulutukseen, mutta kaikki eivät välttämättä ole saaneet tai ehtineet toteuttaa yhtään luotsausta. Toiseksi yleisintä toimintaa on luotsitoiminnan kautta saadun kulttuuria tai liikuntaa koskevan tiedon välittäminen lähipiirissä. Vasta kolmanneksi yleisintä toimintaa on se, minkä yleisimmin ymmärrämme luotsitoiminnaksi, luotsaus kulttuurikohteisiin eli ”asiakkaan” kanssa esimerkiksi museoon, teatteriin tai konserttiin lähteminen. Näiden kolmen suosituimman toimintamuodon aktiivisuusarvioiden keskiarvot olivat kuitenkin hyvin lähellä toisiaan ja erottuvat selvästi vähemmän suosituista toimintamuodoista. (Ks. kuvaaja 9.) Yhteisiin tilaisuuksiin, tiedonvälitykseen ja kulttuuriluotsaukseen luotsit ovat osallistuneet oman arvionsa mukaan keskimäärin ”jonkin verran”.

Seuraavaksi yleisimmiksi arvioitiin vierailut palvelutaloihin tai hoitolaitoksiin. Tällaista toimintaa on mm. asukkaiden ulkoilutus ja kulttuuritapahtumien järjestäminen laitoksissa. Lisäksi lähes yhtä suosittu toimintamuoto on myös osallistuminen hallinnon toimintaan kuntien tai järjestöjen työryhmissä. (Ks. kuvaaja 9.) Ympäristöluotsaus sekä teattereiden, kirjastojen ja orkestereiden toimintaan osallistuminen ovat sen sijaan toimintamuotoja, joihin luotsit näyttävät osallistuvan vähemmän.

Kuvaaja 9. Millaisessa toiminnassa olet ollut mukana ja miten paljon?
(1=en ollenkaan, 2=jonkin verran, 3=paljon. N=184)

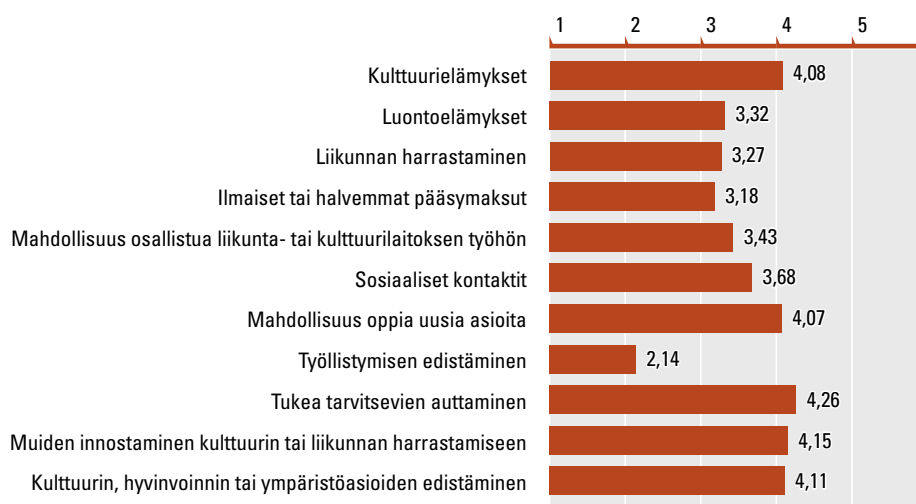


Vaikka sitä ei kokonaisuudessa arvioitukaan kovin yleiseksi toiminnaksi, lähes kolmannes (29,2 %) kysymyksiin vastanneista luotseista on kuitenkin osallistunut museoiden muuhun toimintaan paljon tai jonkin verran

(N=132).²³ Samoin hieman yli kolmannes luotseista (36,6 %) vastasi osallistuneensa paljon tai jonkin verran kuntien tai järjestöjen muun toiminnan kehittämiseen (N=132). Luotseilla on siis kokemusta myös kuntien ja järjestöjen toiminnasta, vaikka kokonaisuutena tarkastellen osallistuminen ei näissäkään toimintamuodoissa ole korkealla tasolla. Aktiivisuuteen toki vaikuttaa myös se, minkä verran paikkakunnilla on avoinna tilaisuuksia osallistua kyseiseen toimintaan.

Kyselyllä tarkasteltiin myös luotsien motivaatiotekijöitä - mitä toiminnassa pidetään tärkeänä. Tätä kartoitettiin kyselyssä kysymyspatteristolla, jossa luotseja pyydettiin arvioimaan erilaisia tekijöitä viisiportaisen Likertin asteikon avulla (ks. kuvaaja 10). Vastauksissa muiden auttaminen nousi kaikkein tärkeimmäksi motivaatiotekijäksi. Tämä tulos on hyvin linjassa monien muiden selvityksen tuottamien havaintojen kanssa - esimerkiksi kulttuuriseen vapaaehtoistoimintaan hallinnon ohjelmissa kohdistettujen odotusten. Muiden auttamisen ohella myös kulttuuri sekä henkilökohtaisena kokemuksena että edistettävänä arvona nousi vastauksissa keskeiseksi.

Kuvaaja 10. Mikä luotsitoiminnassa on sinulle tärkeää? (N=185) (1="ei merkitystä", 2="vähän merkitystä", 3="jonkin verran merkitystä", 4="tärkeää", 5="hyvin tärkeää").



Kaikkiaan kuvaajasta 10. käy ilmi se, että hyvin monenlaisia asioita pidetään arvokkaana. Tukea tarvitsevien auttaminen on luotsikyselyn mukaan vapaaehtoisille keskimäärin enemmän kuin tärkeää.²⁴ Auttaminen ei välttämättä tarkoita altruismia, vaan - kuten eräs haastateltu vapaaehtoinen kertoi haastattelussaan - muita auttamalla saa myös itselle hyvän mielen, kun näkee miten kiitollisia autettavat avusta ovat (haastattelu 25.10.2016 II). Muiden innostaminen, kulttuurin tai liikunnan harrastamiseen voidaan nähdä myös arvona, josta auttaja saa hyvää mieltä itselleen, mutta siinä korostuvat muiden käyttäytymiseen aikaansaadut vaikutukset.

Vastauksissa kolmanneksi tärkeimmäksi arvioitiin "kulttuurin, hyvinvoinnin tai ympäristöasioiden edistäminen". Tämä on auttamista abstraktimpi teema, joka liittyy asioihin vaikuttamiseen motivaatiotekijänä. Arvioiden keskiarvon (4,11) perusteella luotseilla voi olettaa olevan myös aatteellisia motiiveja osallistumiselleen. Vasta näiden jälkeen tulivat henkilökohtaiset tarpeet kuten paremmat mahdollisuudet päästä osalliseksi

23. Ilmeisen yleistä osallistuminen museoiden toimintaan näyttää olevan Tampereella, missä yli puolet 25 vastaajasta (n=13) ilmoitti osallistuneensa paljon tai jonkin verran. Tampereella osa luotseista osallistuu museokeskus Vapriikin kokoelmatyöhön ja lisäksi luotsit ovat mukana museoissa järjestettävissä tapahtumissa, siis yleisötyössä.

24. Vastausten keskiarvo 4,26.

kulttuurielämyksistä ja oppia uutta. Toki kaikkien edellä mainittujen vastausvaihtoehtojen saamat keskiarvot olivat hyvin lähellä toisiaan.

Motivaatiotekijöitä mittaavan kysymyspatterin tulokset viittaavat siihen, että vapaaehtoiset vaikuttavat olevan varsin hyvin luotsitoiminnan yhteiskunnallisen odotusten tasalla. Vapaaehtoistoiminnan käyttö hyvinvoinnin edistämiseksi, vanhuspalveluissa tai sairauksien ennaltaehkäisyssä on mahdollista vain, jos vapaaehtoiset itse kokevat toiminnan mielekkääksi. Tässä suhteessa kuvaajan 10. esittämät tulokset vaikuttavat olevan varsin lupaavia: tärkeimpiä motivaatiotekijöitä ovat halu auttaa ja saada aikaan vaikutuksia. Ulkoiset motivaatiotekijät, kuten mahdollisuus työllisyyttä edistävän kokemuksen kartuttamiseen tai halvemmat pääsyliput eivät näytä luotseja kovinkaan paljon motivoivan.

Motivaatiotekijöiden lisäksi luotsikyselyllä kartoitettiin myös toimijoiden kiinnostusta osallistua erilaisiin toimintamuotoihin tulevaisuudessa. Tulevaisuuden kiinnostuksen kohteita arvioitiin kyselyssä kolmiportaisella asteikolla (ks. kuvaaja 11.) Tämän kysymyksen ero suhteessa aikaisempaan aktiivisuuteen (vrt. kuvaaja 9.) oli siinä, että tällöin käytännölliset esteet, kuten paikkakunnalla jo organisoitu toiminta tai terveydentila, eivät ole vaikuttamassa arviointiin. Kysymyspatterilla kartoitettiin siis sitä, millaisten kohderyhmien kanssa luotsit haluaisivat olla tekemisissä ja millaiset toimintamuodot saisivat kannatusta, jos toimintaa haluttaisiin suunnata uusille urille.

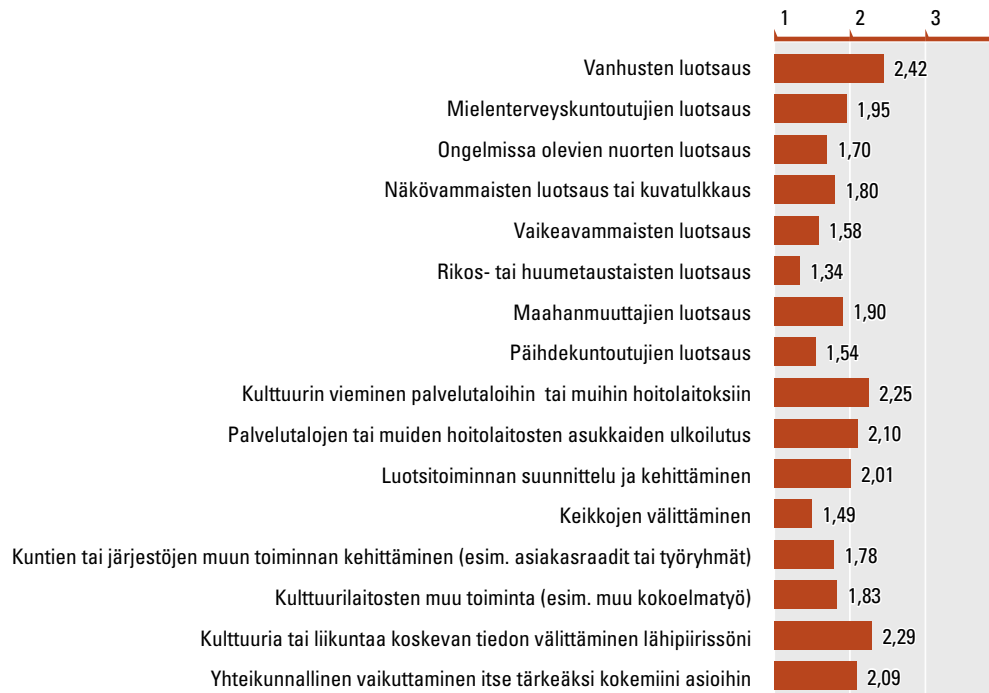
Vanhusten luotsaus oli kyselyssä kaikkein kiinnostavimmaksi arvioitu yksittäinen toimintamuoto, jossa luotsikyselyyn vastanneet vapaaehtoiset arvioivat haluavansa olla mukana tulevaisuudessa. Eli toiminta ikäihmistien kanssa sai kaikkein vahvimman kannatuksen. Tähän epäilemättä vaikuttaa se, että luotsit itsekin ovat usein ikääntyneempiä. Vanhusten ollessa suosituin luotsitoiminnan kohderyhmä, vapaaehtoiset arvioivat kiinnostavaksi myös laitoksissa vierailemisen - joko kulttuurin tai ulkoilun merkeissä. Tämänkin voi suurelta osin lukea vanhustyöksi. Lisäksi myös mielenterveyskuntoutujien, maahanmuuttajataustaisten ja näkövammaisten henkilöiden luotsaus arvioitiin yleisesti jossain määrin kiinnostavaksi toimintamuodoksi. Näidenkin ryhmien piirissä toimimiseen näyttää olevan kehittämispotentiaalia luotsien keskuudessa.

Kaikkein vähiten kiinnostavaksi kohderyhmäksi kyselyssä arvioitiin rikos- tai huumetaustaiset henkilöt. Enemmistö vastaajista ei haluaisi luotsata heitä, ja vain kuusi vastaajaa tahtoi olla mukana paljon (N=149).²⁵ Kuitenkin vapaaehtoisten teemahaastatteluissa kävi ilmi, että tällaistakin toimintaa luotsien keskuudessa harjoitetaan. Eräs haastateltu luotsi kertoi luotsaavansa rikos- ja huumetaustaisia henkilöitä, ja toiminta on hänen mukaansa palkitsevaa. (Haastattelu 13.10.2016.) Vapaaehtoisen kiinnostukseen toimia erilaisten ryhmien kanssa vaikuttaa epäilemättä myös hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa ja aikaisemmat kokemukset. Ja erityisesti kokemattomuus voi aiheuttaa pelkoja. Yksi luotsikyselyn avoimeen kommenttikenttään kirjoittanut vastaaja kuvasi erilaisten kohderyhmien kanssa toimimiseen liittämääns ongelmia. Vastaaja kirjoitti olevansa kiinnostunut esimerkiksi rikos- tai päihdetaustaisten tai vaikeavammaisten henkilöiden luotsaamisesta, mutta oma kyvyttömyys toimia eteen kenties tulevissa ”yllättävissä tilanteissa” herättää pelkoa. Kysymys ei siis ole välttämättä negatiivisista asenteista, vaan pelot ovat ymmärrettäviä, jollei vapaaehtoisella ole koulutusta tai kokemusta eteen mahdollisesti tulevien tilanteiden varalle.

Yhtälailla haastaviksi kohderyhmiksi arvioitiin myös nuoret, vaikeavammaiset henkilöt ja päihdekuntoutujat. Epäilemättä näiden erityisryhmien parissa toimiminen edellyttää myös erityistä osaamista. Toisaalta erityistaitoja edellyttää myös kuvailutulkkaus, eli taideteosten tulkkaus näkövammaisille henkilöille. Kuitenkin se arvioitiin hieman useammin kiinnostavaksi toimintamuodoksi vastaajien keskuudessa kuin esimerkiksi nuorten tai päihdekuntoutujien luotsaus, ja yhteensä 74 vastaajaa ilmoitti haluavansa olla mukana siinä paljon tai jonkin verran (N=152). Tämä on epäilemättä seurausta siitä, että luotseja on koulutettu kuvailutulkkaukseen. Jos esimerkiksi rikos- tai päihdetaustaisten tai vaikeavammaisten henkilöiden kulttuuriosallistumista haluttaisiin tulevaisuudessa luotsien toimilla edistää, niin luotsien koulutus ja käytännöistä sopiminen olisi epäilemättä tehokas keino toiminnan laajentamiseksi uusiin kohderyhmiin - ja pelkojen hälventämiseksi.

25. Tosin 39 vastaajaa ei osannut sanoa kantaansa.

Kuvaaja 11. Millaisessa toiminnassa haluaisit olla mukana tulevaisuudessa?
(1="en ollenkaan", 2="jonkin verran", 3="paljon") (N=183)



Luotsitoiminnan mahdollisten kohderyhmien lisäksi kiinnostuksen kohteita arvioivalla kysymyspatterilla kartoitettiin myös vapaaehtoisten kiinnostusta olla mukana muunlaisessa toiminnassa, kuten luotsitoiminnan kehittämisessä ja tiedon välittämisessä, kulttuurilaitosten työssä, yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa ja hallinnon verkostoissa. (Ks. kuvaaja 11.) Vastausten perusteella luotsitoiminnan kehittäminen ja kulttuurilaitosten toimintaan osallistuminen näyttävät kiinnostavan luotseja. Kulttuurilaitosten kannalta mielenkiintoi-



Tampereen liikuntaluotsit tutustuvat Koulukadun ulkokuntosaliin. Kuva: Pilvi Tuomainen

nen yksityiskohta on, että 54,5 % vastanneista arvioi olevansa vähintään jonkin verran kiinnostunut osallistumaan kulttuurilaitosten muuhunkin toimintaan kuten kokoelmatyöhön.²⁶

Vastauksissa kiinnostavaa oli, että myös yhteiskunnallinen vaikuttaminen sai tulevaisuuden kiinnostuksen kohteiden joukossa suosiota keskimääräistä enemmän.²⁷ Vain harva²⁸ luotseista ei koe luotsitoimintaa ollenkaan keinoksi vaikuttaa yhteiskunnallisesti tärkeiksi koettuihin asioihin - eli poliittisen toiminnan muodoksi. Eli epäilemättä potentiaalia olisi myös luotsien aktiiviselle osallistumiselle kulttuuria, ympäristön tilaa tai hyvinvointia yleisemmin tukeviin hankkeisiin. Vaikka esimerkiksi teemahaastatteluissa luotsitoiminta haluttiin erottaa puoluepoliittisesta toiminnasta, ja se määriteltiin poliittisesti neutraaliksi vaikuttamiseksi, myös aatteellisia motiiveja toimintaan osallistumisessa on erityisesti kulttuurin puolustamisen suhteen (haastattelu 12.10.2016 & haastattelu 11.10.2016).

Kun kysymyspatterissa arvioitiin vaikuttamisen konkreettisempaa puolta, kiinnostusta osallistua kuntien ja järjestöjen muun toiminnan kehittämiseen esimerkiksi työryhmien tai asiakasraatien avulla, innokkuus oli hieman vähäisempää (ks. kuvaaja 11). Kuitenkin tasan puolet (n=75) vastanneista²⁹ vapaaehtoisista haluaisi olla mukana tällaisessa toiminnassa joko jonkin verran tai paljon. Näiden kahden kysymyksen vastausten keskiarvon eroa voi selittää siten, että vaikuttaminen voi toki tapahtua muutoinkin kuin verkostojen ja työryhmien kautta, esimerkiksi kannanottojen, mielenosoitusten tai muun perinteisen vaikuttamisen kautta. Joka tapauksessa suomalaisten luotsien keskuudessa näyttää olevan halukkuutta osallistua myös kuntien ja järjestöjen työryhmiin. Hallinnon toiminnan uudistaminenhan on sekä vapaaehtoistoimintaan hallinnon asiakirjoissa kohdistettu odotus että eräs luotsikoordinaattorien toiminnalleen määrittelemä tavoite.

Jyväskylässä, missä luotsitoiminta on selvästi pisimmällä, myös teemahaastatteluissa keskusteltiin luotsitoiminnasta yhteiskunnallisen vaikuttamisen muotona. Tällaisesta toiminnasta esitettiin myös omakohdaisia kokemuksia. Luotsit ovat olleet aktiivisia muutamassa Jyväskylän kaupungin kulttuuripolitiikan alaan kuuluvassa keskustelussa. Erään haastatellun kuvauksen mukaan luotsit muotoilivat kannanoton luotsikoordinaattorin lomautuksen johdosta. He ”kiersivät virallisena lähetystönä yhden talvipäivän” kaupungin viranhaltijoiden, kuten opetus- ja museotoimenjohtajien luona jakamassa kannanottoa, jossa vaadittiin koordinaattorin palkkaamista (Haastattelu 20.10.2016). Toinen kysymys, johon luotsit ovat ottaneet kantaa, oli uuden musiikkitalon rakentaminen Jyväskylään (Haastattelu 11.10.2016). Luotsit voivat saman haastatellun mukaan toimia muutenkin kulttuurilaitosten puolustajina. Jyväskylän esimerkki osoittaa erityisesti sen, että vapaaehtoistoimijoina ja kansalaisina luotseilla on ammattilaisista poikkeava rooli ja heitä ei sido esimerkiksi virkahierarkia. Myös suora vaikuttaminen, kuten yhteydenotot virkamiehiin tai valtuutettuihin, voivat olla tehokas vaikuttamiskanava. Tosin selvityksessä haastatelluilla henkilöillä on varmasti keskivertoluotsia paremmat yhteydet hallintoon.

Kaikkiaan aineistosta piirtyvä suomalaisen luotsin muotokuva noudattelee sitä, millaiseksi se on määritelty myös aikaisemmissa julkaisuissa - kuten Jyväskylän luotsien parissa vuonna 2015 tehdyssä selvityksessä (Rissanen ym. (toim.) 2016, 17). Luotsit ovat pääosin naisia ja eläkeikäisiä muuallakin kuin Jyväskylässä. He ovat lisäksi korkeasti koulutettuja, eli osaamista ja kokemusta heillä varmasti on paljon. Kaikkein eniten he osallistuvat luotsien yhteiseen toimintaan ja kulttuuriluotsaukseen. Kulttuurielämykset ja halu vaikuttaa ovat heille tärkeitä osallistumista motivoivia tekijöitä, mutta tukea tarvitsevien auttaminen näyttää olevan niistäkin tärkeämpää. Ennen kaikkea luotsitoiminnan yhteiskunnallisten odotusten, kulttuurin, hyvinvoinnin, ja hallinnon osallistavan toimintatavan suhteen he näyttävät olevan hyvä voimavara. Heillä on osaamista, he ovat aktiivisia ja iso osa tahtoi toimia vielä nykyistäkin enemmän.

26. Noin 21 % ei osannut sanoa.

27. Kaikkien toimintamuotojen kiinnostavuuden arvioiden keskiarvo oli 1,88.

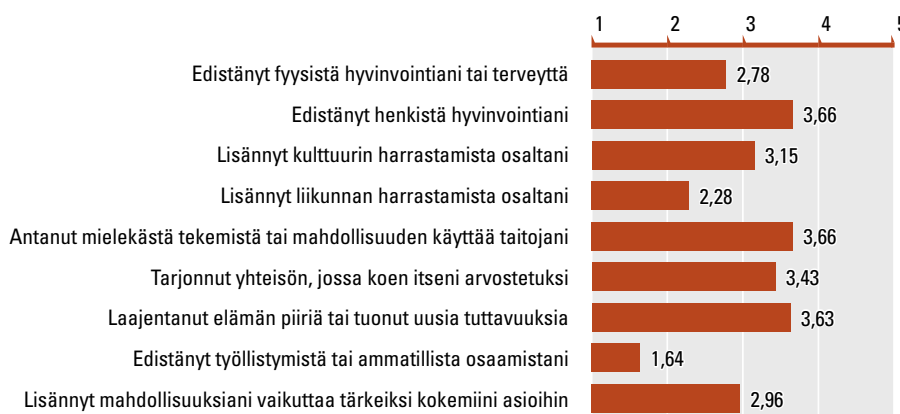
28. 24 (N=157).

29. 32 vastasi ”en osaa sanoa”, (N=150).

5.2 Koetut vaikutukset

Molemmilla osallistujien näkökulmaa kartoittavilla aineistoilla, kyselyllä ja teemahaastatteluilla selvitettiin myös toiminnan vaikutuksia. Selvityksessä tarkastelun kohteeksi otettiin luotsien oma kokemus toiminnan vaikutuksista, erityisesti hyvinvoinnin suhteen. Tämä tavoite operationalisoitiin kahdella tavoin: Teemahaastatteluissa haastateltuja pyydettiin vapaasti kuvailemaan, miten osallistuminen on vaikuttanut heidän elämänsä. Lisäksi haastatteluissa esiin tulleita (ja muutamia muita mahdollisesti) koettuja vaikutuksia arvioitiin luotsille lähetetyssä kyselyssä viisiportaisen Likertin asteikon avulla. Kyselyyn vastanneiden arvioiden keskiarvot käyvät ilmi kuvaajasta 12.

Kuvaaja 12. Miten luotsitoiminta on vaikuttanut osallistujien hyvinvointiin?
(1=“ei ollenkaan”, 2=“vähän”, 3=“jonkin verran”, 4=“paljon”, 5=“hyvin paljon”. N=185)



Vastaajien arvioissa korostuivat henkinen hyvinvointi ja mielekäs tekeminen sekä elämänpiirin laajeneminen. Vaikutuksia henkiseen hyvinvointiin on kyselyaineiston perusteella kokenut moni, sillä vain neljä vastaajaa valitsi vastausvaihtoehdon “ei ollenkaan”.³⁰ Ei ole yllättävää, että osallistuminen kulttuuripainotteiseen luotsitoimintaan lisää luotsien mielestä henkistä hyvinvointia enemmän kuin vaikkapa fyysistä.

Henkisen hyvinvoinnin lisääntymisen kanssa täsmälleen yhtä suuren keskiarvon vastaajien arvioissa sai mielekkään tekemisen lisääntyminen. Tämä ja monet muut kuvaajassa 12. ilmenevät havainnot selittynevät sillä, että useimmat vastaajat ovat eläkeläisiä. Paitsi vapaata aikaa hiljattain eläkkeelle jääneillä voi olla myös tarvetta etsiä tekemistä, ja luotsitoiminta voi tarjota tähän yhden ratkaisun. Tällä tavoin sitä kuvattiin myös haastatteluissa. Eräs selvityksessä haastateltu vapaaehtoinen määritteli oman osallistumisensa lähes päivätyön kaltaiseksi toiminnaksi - ainakin ajankäytön suhteen. Ero työhön on kuitenkin se, että vapaaehtoistoiminnan määrää voi itse säädellä. Tämän vuoksi vapaaehtoistoimintaa ei koeta yhtä rasittavaksi kuin työssäkäyntiä (Haastattelu 12.10.2016).

Kyselyn perusteella lähes yhtä selkeäksi koettu vaikutus oli myös elämänpiirin laajenemisella (vastausten keskiarvo 3,63). Sekin oli myös haastatteluissa esiin noussut teema. Eräs haastatelluista luotsista kiteytti tällaisen luotsitoiminnan vaikutuksen kokemukseen, että luotsitoiminnan myötä “pääsee ulos keittiöstä” (Haastattelu 12.10.2016). Eli osallistuminen tarjosi hänelle vaihtelua arkisiin askareisiin. Muutamat haastatellut korostivat myös luotsitoiminnan kautta tulleiden sosiaalisten kontaktien tai yhteisöjen merkitystä erityisesti eläkkeelle jäätessä (haastattelu 25.10.2016 II; haastattelu 13.10.2016; haastattelu 6.10.2016). Työ tuo mukanaan sosiaalisia kontakteja, yhteyttä työkavereihin, ja eläkkeelle jääminen merkitsee katkosta myös tässä suhteessa.

30. Lisäksi 7 vastasi “en osaa sanoa” (N=178).

Luotsikyselyn vastausten perusteella myös yhteisöllisyyden lisääntyminen on selkeästi koettu luotsitoiminnan vaikutus. Arvioiden keskiarvo oli ”jonkin verran” ja ”paljon” vaihtoehtojen välissä. Jonkin verran koettuja vaikutuksia voi kyselyaineiston perusteella olla myös kulttuurin harrastamisen lisääntymisellä, mutta kovin selkeitä vaikutuksia fyysiseen terveyteensä vapaaehtoiset eivät sen sijaan näyttäisi luotsitoiminnassa kokevan. Tämäkin näkyi myös haastatteluissa, sillä ainoa terveysvaikutuksia kuvailemaan pystynyt luotsi puhui liikunnan harrastamisesta yleisellä tasolla (Haastattelu 12.10.2016). Kuitenkin liikunnan harrastamisen lisääntyminen oli kyselyn vastaajien keskuudessa koettu vähäiseksi, mikä ei ole yllätys, sillä liikuntaluotseja on vain muutamalla paikkakunnalla. Kaikkein vähiten vaikutusta oli työelämän taitojen tai kokemuksen lisääntymisellä. (Ks. Kuvaaja 12.) Kun suurin osa vapaaehtoisista on eläkeläisiä, työelämätaidoilla ei ole heille suurta merkitystä.

Luotsien keskuudessa kerätyn kyselyaineiston perusteella on mahdollista tarkastella myös yhteyttä elämäntilanteen ja erilaisten luotsitoiminnan vaikutusten kokemisen todennäköisyyden välillä. Selvityksessä tarkasteltiin, miten aktiivisuus työelämässä, opinnoissa tai yritystoiminnassa sekä työttömänä tai eläkkeellä olo ovat yhteydessä luotsitoiminnan koettuihin vaikutuksiin. Tätä tarkasteltiin molempien ryhmien vastauksissa ilmenevien tilastollisten riippuvuussuhteiden perusteella.

Kun vertaillaan työelämässä (tai opinnoissa) mukana ja sen ulkopuolella olevien vastauksia suhteessa henkilön hyvinvointiin lisääntymiseen, tilastollisesti merkitsevää yhteyttä ei ilmennyt.³¹ Eli henkisen hyvinvoinnin on siis todennäköisesti koettu parantuvan riippumatta vastaajan aktiivisuudesta työelämässä. Kun tarkasteltiin toista yhtä merkittäväksi koettua vaikutusta, mielekkään tekemisen tarjoamista ja sen suhdetta työelämäaktiivisuuteen, riippuvuus oli selkeästi suurempi.³² Näiden välinen yhteys oli lähellä tilastollisesti melkein merkitsevää, ja suuntaa antavana sitä voi pitää. Näyttää siis siltä, että toiminta tarjoaa mielekästä tekemistä hieman todennäköisimmin niille, joiden päiviä ei täytä työ, opiskelu tai oman yrityksen pyörittäminen. Tämän kaltaisen vaikuttavuuden kiteytti eräs muita vaikutuksia kartoittaneeseen avoimeen kysymykseen vastannut, joka kirjoitti, että ”luotsitoiminta on antanut virtaa työttömän päiviin ja vaihtelua valjuun oloon.”

Lähes yhtä merkittäväksi luotsitoiminnan hyvinvointivaikutukseksi vastaajat arvioivat elämänpiirin laajenemisen. Vertailtaessa työelämässä (tai opinnoissa) aktiivisten ja ei-aktiivisten vastaajaryhmien arvioita elämänpiirin laajenemisesta tilastollinen riippuvuus on hyvin selkeä.³³ Aineiston perusteella näyttää todennäköiseltä, että juuri ne, joiden arkipäivää työ tai opinnot eivät rytmitä, kokevat luotsitoiminnan laajentavan elämänpiiriä joko paljon tai hyvin paljon. Tätä tulosta voi tulkita myös siten, että juuri vanhusten ja työttömien osallisuuteen - kokemukseen maailman menossa mukana pysymisestä - luotsitoimintaan osallistumisella näyttää olevan suurin vaikutus.

Melko korkealle luotsitoiminnan koettujen hyvinvointivaikutusten joukossa arvotettiin kyselyssä myös yhteisöllisyyden lisääntyminen. Olisi loogista olettaa, että sitä koetaan myös eniten juuri työelämän ulkopuolisissa vastaajaryhmissä. Tällainen riippuvuus onkin aineistossa hyvin selkeä. Korrelaatio on enemmän kuin merkitsevä tilastollisesti.³⁴ Luotsitoiminta näyttää siis olevan tärkeä yhteisöllisyyden luoja erityisesti niille, joilla ei ole arkipäivässään ”pakollisia” kontakteja työ- tai opiskelukavereihin. Juuri tällaista hyvinvointivaikutusta jotkut haastatellut vapaaehtoisetkin korostivat luotsitoiminnasta etsivänsä.

31. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,148$. Ristiintaulukoinnissa oli yhdistetty vastaukset opiskelijoilta, työssä käyviltä ja yrittäjiltä aktiivisten ryhmäksi ja työttömiltä ja eläkeläisiltä aktiivisen työelämän ulkopuolisten ryhmäksi. Samoin vaikutuksia mittaavassa patterista oli yhdistetty vastaukset ”ei ollenkaan” tai ”vähän” vaikutusta ja ”paljon” sekä ”hyvin paljon” koettua vaikutusta. Tämän yhdistelyn tarkoitus oli mahdollistaa mielekäs khiin neliö -testi pienessä aineistossa. Testissä jätettiin huomiotta ”en osaa sanoa”-vastaukset.

32. Khiin neliö -testi antoi tälle yhteydelle arvon $p=0,061$.

33. Khiin neliö -testi antoi tälle arvon $p=0,015$, mikä on lähellä merkitsevää tilastollista riippuvuutta.

34. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,008$.

Samoin myös kokemus fyysisen hyvinvoinnin tai terveyden lisääntymisestä on aineistossa melkein merkitsevässä yhteydessä työelämäaktiivisuuteen.³⁵ Tämä voi merkitä sitä, että juuri eläkkeellä olevien iäkkyys vaikuttaa tähän kokemukseen - aktiivisuuden lisääntyminen koetaan positiivisesti myös fyysisesti. Heitä on kuitenkin suurin osa ei-aktiiviseksi testissä luokitelluista vastaajaryhmistä. Myös kokemus liikunnan harrastamisen lisääntymisestä luotsitoiminnan myötä näyttää olevan jonkinlaisessa tilastollisessa yhteydessä työelämäaktiivisuuteen.³⁶ Eli ei-aktiiviset kokevat tällaista vaikutusta todennäköisemmin kuin työssä tai opinnoissa aktiiviset.

Kyselyaineistossa kulttuurin harrastamisen lisääntymisen kokemisella ja työelämäaktiivisuudella ei näytä olevan tilastollisesti todennettavaa yhteyttä³⁷, vaikka taloudellisten mahdollisuuksien kulttuurin harrastamiseen voisi työttömillä ja eläkeläisillä olettaa olevan vähäisempiä. Myöskään vaikutusmahdollisuuksien lisääntymisen kokemisessa tällaista riippuvuussuhdetta ei ole.

Luotsitoiminnan monista koetuista vaikutuksista näyttävät juuri oman arvon tuntoon liittyvä mielekäs tekeminen, yhteisöllisyys, henkinen hyvinvointi sekä elämänpäiirin laajentuminen olevan kaikkein keskeisimmät koetut positiiviset vaikutukset. Lisäksi elämänpäiirin laajeneminen ja yhteisöllisyys näyttävät kyselyaineiston mukaan vaikuttavan positiivisesti eniten juuri sellaisten ihmisten kokemuksissa, jotka ovat muutoin vaarassa jäädä kotiin - työelämän tai opiskelun ulkopuolella oleville luotsseille.

Hyvin saman tyyppiset vaikutukset korostuivat myös lomakkeessa olleen avoimen kysymyksen tuottamissa vastauksissa (N=65). Yleisimmin luotsitoimintaan osallistumisen kerrottiin ilahduttaneen vastaajia. Muiden auttamisen tuottama ilo oli kaikkein yleisin ilmoitettu hyöty (n=13). Lisäksi toiminta voi tuottaa tunnetta tarpeellisuudesta, antaa uutta tietoa tai mahdollisuuden oppia uusia asioita, edistää kulttuurin asemaa paikallisesti ja edistää muiden kulttuurin tai liikunnan harrastamista. Kaikkiaan vastauksista käy ilmi, että osallistuminen koetaan monella tavoin hyödylliseksi, eikä muille tai yleisesti tuotettu hyöty ole välttämättä erotettavissa itse koetuista vaikutuksista. Nämä havainnot osaltaan selittävät, miksi vastaajat arvioivat juuri henkisen hyvinvoinnin ja mielekkään tekemisen kaikkein suurimmiksi vaikutuksiksi.

Mielenkiintoinen yksityiskohta luotsitoiminnan vaikutuksia kartoittavan kysymyspatterin vastauksissa oli myös se, että miesten arviot koetuista vaikutuksista olivat kaikissa teemoissa keskimäärin positiivisempia kuin naisten. Kaikkein suurimmillaan ero oli fyysisen hyvinvoinnin kokemisessa, missä miesten arvioiden keskiarvo oli lähes asteen suurempi kuin naisilla. Pienimmillään - elämänpäiirin laajenemisen ja yhteisöllisyyden teemoissa - ero oli tosin vain joitakin asteen sadasosia. Miespuolisten vastaajien määrä aineistossa oli kuitenkin niin pieni (n=8-16), ettei tilastollisten riippuvuuksien selvittäminen ollut mielekäästä. Vaikka näin vähäisten havaintojen perusteella ei voikaan tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, yksityiskohta on silti mielenkiintoinen. Aikaisemmissakin kulttuurin ja hyvinvoinnin suhdetta tarkastelevissa tutkimuksissa terveysvaikutusten on todettu olevan erityisen suuria juuri miesten kohdalla (Crossick & Kaszynska 2016, 106).

6. Luotsattavat

Selvityshankkeessa tarkasteltiin luotsitoimintaa myös luotsien ”asiakkaiden” eli luotsattavien voimavarana. Koska luotsattavat ovat vaikeasti tavoitettava ryhmä, heille kohdistettiin kysely luotsausten yhteydessä yhteensä kahdessatoista kohteessa Tampereella, Jyväskylässä ja Lappeenrannassa. Vaikka kysely ei annakaan mahdollisuutta tilastolliseen yleistämiseen, se tarjoaa kuitenkin hyvän tilannekuvan loka- tai marraskuussa ko. kohteissa vierailleista luotsattavista. Seuraavaksi esittelen tämän kohdekyselyn tulokset.

35. Khiin neliö -testi antoi tälle yhteydelle arvon $p=0,037$.

36. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,043$.

37. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,452$.



Kulttuuriluotsi Museokeskus Vapriikissa.

Kuva: Laura Vesa/Yhteishyvä

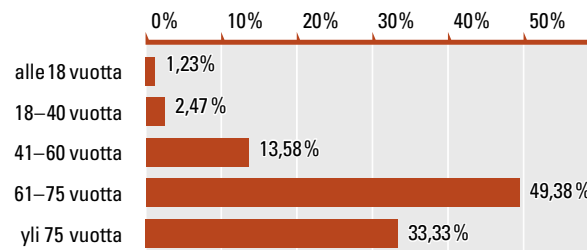
6.1. Luotsattavan muotokuva

Kohdekyselyn ensimmäisenä tavoitteena oli kartoittaa luotsattavien taustatietoja. Kaikkiaan 84:n kyselyyn tulleen vastauksen perusteella luotsattavat vaikuttavat taustaltaan pääpiirteissään samanlaisilta kuin luotsitkin. Enemmistö kyselyyn vastanneista luotsattavista oli naisia (70,24%). Miesten osuus oli siis n. 30%. Luotsitoiminta vaikuttaa sukupuolittuneelta myös luotsattavien näkökulmasta, vaikka luotseihin verrattuna miehiä onkin luotsattavissa suurempi osuus. Kohdekyselyn kohdalla on otettava huomioon luonnollisesti myös se, että kyselyn kohteiden valinnalla on merkitystä luotsattujen sukupuolten jakautumiseen. Kaikilla kolmella paikkakunnalla oli mukana myös liikuntaluotsauskohde, joten sen voi ajatella nostavan miesten osuutta. Lisäksi Lappeenrannasta oli selvitykseen mukaan valittu SaiPan jääkiekko-ottelut, jotka nostivat miesten osuutta. Kaikki kahdeksan jääkiekko-ottelussa käynyt luotsattavaa olivat miehiä. Toisaalta kaksi eniten vastauksia tuottanutta kohdetta kiinnosti pääasiassa naisia: Tampereen taidemuseo ja Suomen käsityön museo Jyväskylässä. Otokset ovat yksittäisten kohteiden osalta hyvin pieniä, joten kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä tästä ei voi tehdä. Kuitenkin ilmeistä on, että jos miesten osuutta luotsitoiminnassa halutaan nostaa, tulisi erityisesti miehiä kiinnostavia sisältöjä kuten näyttelyitä tai luotsauskohteita painottaa nykyistä enemmän.

Samoin kuin luotsienkin kohdalla, myös suurin osa myös luotsattavista on ikääntyneitä tai ainakin lähestymässä eläkeikää (ks. kuvaaja 13.) Yli 80% kyselyyn vastanneista ilmoitti iäkseen yli 61 vuotta. Tosin erona luotseihin on se, että luotsattavien joukossa on kaiken ikäisiä, jopa alle kahdensantoistavuotiaita. Luotsattavien sukupuoli voi myös olla yhteydessä luotsattavien ikään. Naisluotsattavat näyttävät olevan hieman useammin iäkkäitä kuin miehet.³⁸

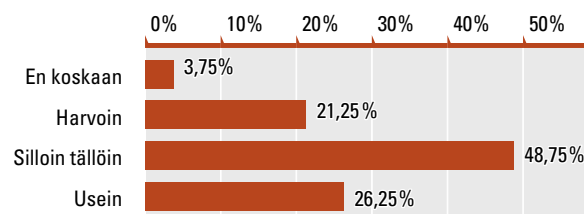
38. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,043$, mikä on melkein merkitsevä tilastollinen riippuvuus.

Kuvaaja 13. Luotsattavien ikäjakauma. (N=81)



Kohdekyselyllä selvitettiin myös luotsattavien aikaisempaa aktiivisuutta kulttuurin tai liikunnan harrastamisessa. Kuvaajassa 14. on esitetty aktiivisuutta arvioivan kysymyksen tuottamat vastaukset.

Kuvaaja 14. Käyttekö yleensä kirjastossa, museoissa, teatterissa tai konserteissa?/Harrastatteko yleensä liikuntaa? (N=80)



Kuten kuvaajasta 14. käy ilmi, vähemmistö luotsattavista näyttää kyselyn perusteella olevan kulttuurin tai liikunnan aktiiviharrastajia. Vain reilu neljännes käyttää kulttuuri- tai liikuntapalveluja usein, liki puolet satunnaisesti ja tasan neljäsosa vain harvoin tai ei ollenkaan. Tämä tulos antaa aiheen olettaa, että luotsattavaksi hakeutuvilla voi olla jonkinlaisia kynnyksiä ylitettävänä liikunta- tai kulttuuripalvelujen saavutettavuuden suhteen. Luotsitoiminnan voi siis olettaa myös mahdollistavan luotsattavien kulttuuriin ja liikuntaan osallistumista, joskin kestävämmästä aktivoivasta vaikutuksesta kyseisten palvelujen käyttöön tämä tulos ei kerro mitään. Enemmistö luotsauksista näyttäisi toteutuvan ryhmissä, kahdestaan luotsin kanssa kohteissa vierailee noin kolmannes.

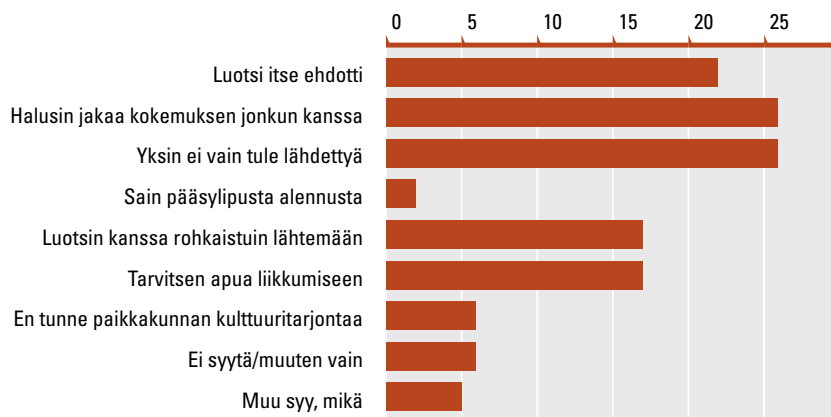
Lisäksi kohdekyselyllä pyrittiin kartoittamaan myös sitä, miten moni luotsattava tarvitsee erityistä tukea. Tätä selvitettiin lomakkeen kysymyksellä, jossa kysyttiin, täyttikö luotsattava itse lomakkeen vai täytettiinkö se yhdessä luotsin kanssa. Kysymyksen idea oli se, että lyhyen lomakkeen täyttämiseen tarvittu tuki kertoo myös luotsattavan toimintakunnosta. Kyselyn saatteessa oli ohjeistettu, että lomakkeen voi täyttää yhdessä luotsin kanssa, jos luotsattava ei itse siihen kykene. Esimerkiksi huonokuntoisten vanhusten ja vaikeasti vammaisten tai luku- tai kirjoitustaidottomien henkilöiden voi olettaa tarvitsevan tähän tukea useammin kuin muiden. Syitä avun tarpeelle voi olla monia, eikä kyselyssä tavoitteena ollut selvittää niitä. Kysymyksen vastaukset antavat vain viitteitä siitä, missä määrin luotsattavat ovat arkipäiväisten asioiden hoitamisessa erityistä tukea tarvitsevia henkilöitä. Erilaisten vastaajaryhmien vertailun perusteella kysymys näyttää toimineen kohtuullisen hyvin.³⁹

39. Khiin neliö -testi antoi esimerkiksi aikaisempaa palvelujen käyttöä ja lomakkeen täyttämistä koskevalle yhteydelle arvon $p < 0,001$, mikä on erittäin merkitsevä tilastollinen riippuvuus. Tämän riippuvuuden paljastuminen kertoo siitä, että kysymys lomakkeen täyttämisestä näyttää mitanneen tuen tarvetta. Heikkokuntoisten henkilöiden on epäilemättä muita hankalampaa käyttää kulttuuri- ja liikuntapalveluja. Samoin myös vastaajien iällä ja lomakkeen täyttämisen on aineistossa vahva tilastollinen yhteys ($p < 0,001$), mikä on loogista, jos kysymys on toiminut niin kuin sen oli tarkoitus toimia. Ymmärrettävästi yli 61-vuotiaat vastaajat näyttävät tarvitsevan huomattavasti useammin apua kuin tätä nuoremmat.

Kohdekyselyn 84 vastaajasta 79 vastasi tuen tarvetta kartoittavaan kysymykseen. 51,9 % vastaajista täytti lomakkeen itse ja 48,1 % luotsin tai avustajan kanssa. Eli vastaukset jakautuvat melko tasan: ainakin puolet luotsattavista näyttää tarvitsevan tukea asioiden hoidossa. On myös mielenkiintoista, että sukupuolella ja tuen tarpeella on luotsattujen kohdalla hyvin selkeä tilastollinen riippuvuus. Luotsatut miehet ovat paljon useammin tukea tarvitsevia kuin naiset.⁴⁰ Tähän tulokseen on tosin voinut vaikuttaa tutkimukseen mukaan otettujen kohteiden valinta. Iso osa miesvastaajista oli osallistunut Lappeenrannassa luotsauskohteena oleviin jääkiekko-otteluihin. Heistä kaikki ovat tukea tarvitsevia, sillä Lappeenrannan SPR:n piristäjäpalvelun asiakkaat ovat pääosin joko ikäihmisiä tai vammaisia henkilöitä. Myös aikaisemmalla kulttuuri- tai liikuntapalvelujen käytöllä ja sekä tuen tarpeella on kohdekyselyn perustella hyvin vahva tilastollinen yhteys. Kulttuuri- tai liikuntapalveluja vähemmän käyttävät tarvitsivat useammin myös tukea lomakkeen täytössä. Tämä kertonee siitä, että aktiivinen kulttuurin tai liikunnan harrastaminen on helpompaa, jos toimintakuntokin on parempi.

Kohdekyselyllä kartoitettiin myös tärkeimpiä syitä luotsatuksi hakeutumiseen. Näitä kysyttiin lomakkeen kysymyksellä viisi. Syitä käyttää luotsien palveluja voi olla moniakkin, joten lomakkeessa ohjeistettiin valitsemaan tarjotuista vaihtoehtoista kaksi tärkeintä.⁴¹ Kaikkiaan kysymykseen vastasi 82 vastaajaa, jotka merkitsivät lomakkeeseen yhteensä 127 syytä hakeutua luotsattavaksi (ks. kuvaaja 15).

Kuvaaja 15. Tulin luotsattavaksi, koska (N=82)



Yleisimmät syyt hakeutua luotsattavaksi näyttävät liittyvän yksinäisyyteen. Kaikkein yleisimmät vastaukset olivat "halusin jakaa kokemuksen jonkun kanssa" ja "yksin ei vain tule lähdettyä", jotka molemmat valittiin kaikkiaan 26 kertaa. Esimerkiksi museo- tai teatterikäynti on epäilemättä antoisampi kokemus, jos siitä voi keskustella jonkun kanssa. Keskeistä havainnoissa on se, että näissä tapauksissa juuri luotsi oli se henkilö, jonka kanssa tämä jakaminen mahdollistui. Lähellä tätä merkitystä on myös toinen yhtä paljon kannatusta saanut syy. Sopivan kaverin puutteen voi hyvin kuvitella estävän kulttuuri- tai liikuntapalvelujen käyttöä. Molemmissa tapauksissa luotsitoiminta näyttää olevan ratkaisu juuri seuran puutteeseen. Luotsithan yleensä ymmärretään helposti lähestyttäviksi henkilöiksi, joiden kanssa esimerkiksi museoon voi lähteä, jos muuta seuraa ei ole tarjolla. Kohdekysely keskittyi kyseisiin luotsaustilanteisiin ja niiden kokemiseen, joten tulokset eivät kerro, onko yksinäisyys osallistuneille luotsattaville suuri tai pysyvä ongelma. Kuitenkin samanlaisia tuloksia on saatu muissakin tarkasteluissa. Tampereella tehdyn selvityksen mukaan kehitysvammaisten henkilöiden eräs keskeisimmistä kulttuurin ja taiteen saavutettavuuden esteistä on sopivan seuran puute (Haapasalo & Laurila 2017).

40. Khiin neliö -testi antoi sukupuolen ja tuen tarpeen ristiintaulukoinnille arvon $p=0,003$ mikä on tilastollisesti merkitsevä riippuvuus,

41. Vaihtoehtoina oli myös "ei syytä" ja "muu mikä".

Seuran puutteeseen viittaavien syiden jälkeen kolmanneksi yleisin syy hakeutua luotsattavaksi oli kyselyssä luotsin oma ehdotus. Tämä kertoo siitä, että luotsit etsivät aktiivisesti luotsattavia itse. Toisaalta osa luotsatuista voi olla myös luotsin oma tuttava tai läheinen.

Melko yleiseltä syytä hakeutua käyttämään luotsien palvelua näyttää kohdekyselyn perusteella myös henkisen ja fyysisen tuen tarve. Molemmat merkittiin syyksi 17 vastauksessa. Jos kulttuurin tai liikunnan pariin lähteminen syystä tai toisesta pelottaa, luotsin seura voi tarjota henkistä tukea. Samoin luotsit voivat tarjota tukea liikkumiseen, vaikka luotseja ei yleensä varsinaisina avustajina pidetäkään. Myös paikkakunnan kulttuuritarjonnan tai liikuntapaikkojen heikko tunteminen voi joskus olla syynä luotsattavaksi hakeutumiseen. Tämä on epäilemättä syynä esimerkiksi silloin, kun luotsattava on juuri muuttanut paikkakunnalle. Vastaajien avoimeen kysymykseen kirjaamat ”muut syyt” olivat yksittäisiä otokseen sattuneita tapahtumia, kuten taloyhtiön järjestämä retki tai päivätoimintakeskuksen asiakkailleen järjestämä tapahtuma.

Mielenkiintoista kohdekyselyssä oli myös se, että ilmaiset tai halvemmat pääsyliput olivat vain hyvin harvoin ilmoitettu syy hakeutua luotsien palvelun käyttäjäksi. (Ks. kuvaaja 15.) Kohdekyselyn tulokset siis vahvistavat ajatusta, että luotsattavat eivät näytä ”käyttävän hyväksi” kohteena toimivien kulttuurilaitosten luotsitoiminnalle myöntämää tukea, kuten ilmaisia tai halvempia pääsylippuja. Tähän tulokseen on voinut vaikuttaa myös se, että monissa kohteissa, kuten esimerkiksi Jyväskylän taidemuseossa tai Suomen käsityön museossa, on usein päiviä, jolloin pääsymaksua ei peritä keneltäkään. Osa kohteiden pääsylimpuista voi kuitenkin olla melko arvokkaitakin, kuten teattereiden tai jääkiekko-otteluiden liput. Samanlainen havainto näyttää koskevan myös luotsien motivoitumista: hekään eivät arvioineet edullisempia pääsylippuja yleensä kovin tärkeiksi (ks. kuvaaja 10). Lisäksi kohdekyselyn tulokset viittaavat myös siihen, että luotsit myös etsivät aktiivisesti laitoksille uusia asiakkaita (ks. kuvaaja 16.), joten kulttuurilaitosten kuten museoiden voi katsoa hyötyvän luotsitoiminnassa mukana olost.

Hyvin linjassa edellisten havaintojen kanssa on myös luotsauskeikkojen sopimista kartoittavan kysymyksen vastaukset. Yleisin tapa sopia luotsauskeikoista näyttää kohdekyselyn mukaan olevan suora yhteys luotsin ja luotsattavan välillä. (Ks. kuvaaja 16). Melkein puolet kyselyyn vastanneista oli sopinut keikasta itse suoraan luotsin kanssa. Osa näistä luotsattavista voi olla luotsien ystäviä tai omaisia, jotka voisivat käyttää palveluja muutenkin, mutta luotseilla on joskus myös yhteyksiä moniin erityistä tukea tarvitseviin ryhmiin. Luotsien teemahaastatteluissa kävi ilmi, että tällaisia yhteyksiä myös hyödynnetään luotsattavien omaehtoisessa etsimisessä. Esimerkiksi naapurissa asuva yksinäinen vanhus voi olla luotsattava, jonka luotsi on itse houkutelut teatteriin (haastattelu 6.10.2016 & haastattelu 13.10.2016). Näissä haastatteluissa vapaaehtoisten oma aktiivisuus ”asiakkaiden” etsimisessä määriteltiin olennaiseksi osaksi toimintaa.

Luotsauskeikkojen sopiminen suoraan luotsattavien kanssa on kysymys, joka voi myös aiheuttaa ristiriitoja. Tällaisia ristiriidoista keskusteltiin myös luotsien haastatteluissa. Pelkona keikkojen sopimisessa suoraan tuotiin esiin, että luotsitoimintaa voi ”käyttää hyväksi” asemaansa luotsina eli luotsata omia tuttaviaan ja näin saada ilmaisia lippuja kulttuuripalveluihin tai tapahtumiin. Jotkin haastatteluista luotseistakin pitivät tällaista mahdollisuutta ongelmana, joka voisi vääristää luotsitoiminnan tarkoitusta - erityisesti sellaisissa tapauksissa, joissa osallistumismahdollisuuksia kuten pääsylippuja on rajattu määrä (haastattelu 25.10.2016 II; Haastattelu 12.10.2016). Todennäköistä onkin, että osa luotsatuista on luotsien ystäviä, mutta sitä ei välttämättä tarvitse pitää ongelmana. Kohdekyselyllä kerätyn suuntaa-antavan aineiston perusteella luotsien itse hankkimat luotsattavat ovat yhtä usein erityisen avun tarvitsijoita kuin palvelutalojen järjestämät, luotsivälityksen kautta tulleet tai muuten tavoitetut luotsattavatkin. Juuri minkäänlaista tilastollista riippuvuutta ei kohdekyselyaineiston tarkastelussa ilmennyt erityisen avun tarpeen ja luotsauskeikkojen sopimisen tavan välillä.⁴²

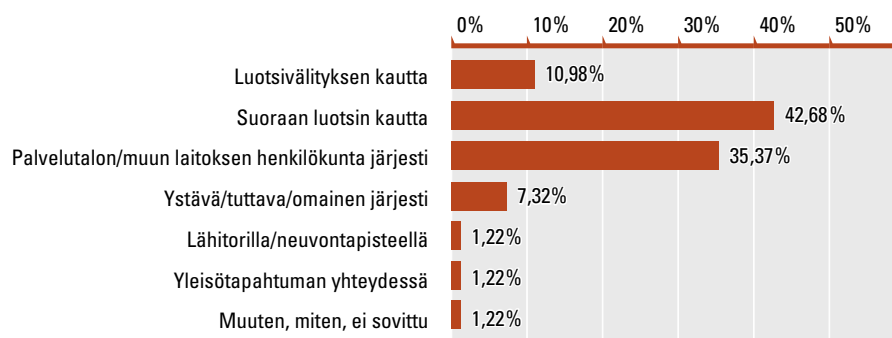
Luotsien oman aktiivisuuden lisäksi myös palvelutalojen ja hoitolaitosten henkilökunta näyttää olevan kohdettuun aktiivista luotsauskeikkojen varaamisessa. Reilu kolmannes kaikista luotsauskeikoista oli heidän sopimiaan. Luotsatut sopivat suoraan luotsivälityksen kautta itse vain reilun kymmenesosan keikoista (ks. kuvaaja 16.)

42. Khiin neliö -testi antoi arvon $p=0,554$.



Luotsaus Tampereen taidemuseossa.
Kuva: Jari Kuusenaho/Tampereen taidemuseo

Kuvaaja 16. Sovin tästä luotsauksesta? (N=82)



Luotsivälityksen kautta sovittujen keikkojen vähäinen määrä kertonee samasta ongelmasta, joka on tullut esiin muissakin selvityksen tarkasteluissa: luotsitoiminta ei ole vielä riittävästi laajan yleisön tietoisuudessa, eikä luotsivälitykseen tule kovin paljoa luotsauspyyntöjä. Välitys voisi olla laajastikin käytetty kanava, sillä monilla paikkakunnilla kuka tahansa voi soittaa sinne ja sopia itselleen luotsauksen. Toki myös osa laitosten henkilökunnan tai omaisten järjestämistä luotsauskeikoista toteutuu luotsivälityksen kautta.

Kohdekyselyn perusteella näyttää myös siltä, että naiset sopivat keikoista useammin suoraan luotsin kanssa kuin miehet. Sen sijaan laitosten henkilökunta näyttäisi järjestävän luotsauksia liki yhtä paljon kummallekin sukupuolelle. Ystävien tai omaisten järjestämät keikat olivat kaikki naisluotsattujen vastauksia. Ehkä naisilla on miehiä toimivammat verkostot, jotka huolehtivat heidän osallisuudestaan kulttuuriin tai liikuntaan. Sukupuolen yhteyksiä luotsauskeikkojen sopimiseen,⁴³ voi selittää myös siten, että enemmistö luotseistakin on naisia. Naiset näyttävät kohdekyselyn mukaan myös soittavan paljon useammin luotsivälitykseen kuin miehet. Kuitenkin nämä sukupuolen aiheuttamat erot keikkojen sopimisessa voivat olla vain kohdekyselyn otoksen pienuudesta johtuvia sattumia.

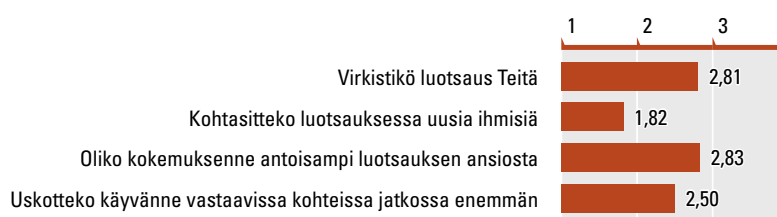
43. Khiin neliö testi antoi arvon $p=0,076$, mitä voi pitää suuntaa-antavana.

6.2. Luotsauskokemukset

Kohdekyselyssä kartoitettiin lyhyesti myös sitä, miten luotsattavat ovat kokeneet palvelun käytön. Sitä selvitettiin neljällä eri koettuja vaikutuksia koskevalla kysymyksellä, jossa vastaajia pyydettiin arvioimaan neljää teemaa kolmiportaisella asteikolla. Arvioitavat teemat koskivat: 1) hyvinvointivaikutuksia - kokiko luotsattava keikan virkistävänä; 2) sosiaalisten kontaktien lisääntymistä - kohdattiinko luotsauksella uusia ihmisiä; 3) luotsauksen vaikutusta siihen, kokiko luotsattavat luotsin läsnäolon antavan lisäarvoa käynnille kohteessa; sekä 4) mielipidettä siitä, onko luotsaus lisännyt mahdollisuuksia tai halua käyttää vastaavia kulttuuri- tai liikuntapalveluja aiempaa enemmän tulevaisuudessa.⁴⁴ Koska lomake haluttiin pitää yksinkertaisena ja lyhyenä, tämän kattavampaan koettujen vaikutusten tutkimiseen ei jäänyt mahdollisuutta.

Vastaajien esittämien arvioiden keskiarvot luotsauskeikkojen koetuista vaikutuksista näkyvät kuvaajasta 17.

Kuvaaja 17. Millainen kokemus luotsaus oli? (1= ei ollenkaan, 2=jonkin verran, 3=paljon. N= 83).



Kaikkein selkein koettu vaikutus näyttää vastausten perusteella olleen kohteessa käynnin antoisuuteen. Kun "en osaa sanoa" vastaukset on poistettu, arvioiden keskiarvo oli 2,83. 78:sta kysymykseen vastanneesta luotsatusta 67 arvioi kokemuksen olleen paljon antoisampi kuin, mitä se yksin olisi ollut. Nämä arviot ovat subjektiivisia, eikä selvityksessä ollut mahdollista toteuttaa koeasetelmaa, jossa olisi käytetty kontrolliryhmää. Vastausten korkeat keskiarvot osoittavat kuitenkin sen, että luotsatut pitivät yleensä luotsausta hyvin positiivisena kokemuksena.

Samanlaisesta hyvin positiivisesta kokemuksesta kertovat myös virkistävää vaikutusta arvioivan kysymyksen vastaukset. Enemmistö 79:stä kysymykseen vastanneesta koki luotsauksen virkistäneen paljon, ja vain kaksi vastaajaa valitsi vaihtoehdon "ei ollenkaan". Virkistävällä tai piristävällä kokemuksella voidaan olettaa olevan positiivisia vaikutuksia henkisen hyvinvoinnin ohella myös fyysiseen terveyteen, esimerkiksi verenpaineen laskun tai stressin vähenemisen kautta. Jos kulttuurin harrastamisella itsessään on positiivisia terveysvaikutuksia, kuten aikaisemmissa tutkimuksissa on esitetty, niitä on vaikea selittää muuten kuin taiteen tuottamien positiivisen subjektiivisten kokemusten kautta (esim. Westerlund ym. 2016; Crossick & Kaszynska 2016, 5).

Lisääntynyt halukkuus tai mahdollisuus käyttää kulttuuri- tai liikuntapalveluja jatkossa oli jonkin verran vähemmän selkeäksi koettu luotsauksen vaikutus kyselyssä. Vastausten keskiarvo oli täsmälleen "jossain määrin" ja "paljon" -vaihtoehtojen välissä. Tämäkin havainto viittaa siihen, että luotsattujen kokemukset luotsauksista ovat pääosin positiivisia. Luotsitoiminnalla voi siis olla myös vaikutuksia kulttuurin saavutettavuuteen siten, että luotsattujen positiivinen kokemus lisää halua käyttää ko. palveluja jatkossa, vaikka tulevia mahdollisuuksia käyttää palveluja voi tuki olla vaikea ennustaa. Toisaalta luotsauskokemus näyttää aktivoivan eniten niitä, jotka käyttävät palveluja jo ennestään paljon (vastausten keskiarvo 2,65), kun taas ei koskaan ja harvoin kulttuuri- tai

44. Lisäksi annettiin vaihtoehto "en osaa sanoa".

liikuntapalveluja käyttävien arvio tulevasta aktiivisuudestaan oli selvästi pienempi (keskiarvo 2,19). Ilmeisesti aikaisempaa vähäistä aktiivisuutta on vaikeaa lisätä luotsauksella.⁴⁵

Kaikkein vähäisimmäksi koettu vaikutus luotsauksella oli sosiaalisten kontaktien lisääntymiseen. (Ks. kuvaaja 17.) Enemmistö 73 vastanneesta (42) valitsi vastauksen ”jossain määrin”, kun vain 7 vastaajaa valitsi vaihtoehdon ”paljon” ja 19 valitsi ”ei ollenkaan”. Kyselyn perusteella näyttää siis siltä, että yksittäiseltä käynniltä museossa tai muussa kohteessa ei kannata odottaa kovin mullistavia vaikutuksia sosiaalisten kontaktien lisääntymisen suhteen.

Luotsattujen sukupuoli ei kohdekyselyaineiston perusteella näytä olevan yhteydessä luotsauskokemuksen arvioimiseen. Myöskin sillä, onko luotsaus tapahtunut ryhmässä tai kahdestaan luotsin kanssa, näyttää olevan vain vähän vaikutusta luotsauskeikkojen koettuihin vaikutuksiin: Kaikki kahdestaan luotsin kanssa liikkuneet (n=25) pitivät (kulttuuri- tai liikunta) kokemusta paljon antoisampana luotsauksen ansiosta, kun taas ryhmässä liikkuneiden (n=51) vastausten keskiarvo oli 2,81. Toisaalta ryhmässä luotsatut saivat mielestään hieman useammin lisää sosiaalisia kontakteja (arvioiden keskiarvo 1,93) kuin kahdestaan kohteissa vierailleet (keskiarvo 1,65). Molemmat havainnot ovat loogisia, mutta pikemminkin huomattavaa on se, että näiden vastaajaryhmien vastausten väliset erot olivat yllättävän pieniä.

Myöskään liikunta- ja kulttuurikohteella ei näytä olevan juurikaan merkitystä sen suhteen, kuinka luotsausten vaikutukset koettiin. Kyselyn kolmeen liikuntaluotsauskohteeseen (n=20) osallistuneiden vastausten keskiarvot olivat hyvin lähellä kulttuurikohteissa vierailleiden (n=64) vastauksia.

Kaikkiaan luotsattujen kokemukset luotsitoiminnan vaikutuksista vaikuttavat kohdekyselyn perusteella varsin positiivisilta. Erityisen monet pitivät luotsausta sen päättymisen jälkeen virkistävänä ja luotsien toimintaa kokemusta rikastuttavana. Luotsitoiminta koettiin siis arvokkaaksi, mikä näkyy myös kohdekyselylomakkeen avoimen kysymyksen tuottamista vastauksista. Yhtä kommenttia lukuun ottamatta kaikissa 48 vastauksessa kiitellään luotseja ja mahdollisuutta käyttää heidän palveluaan. Luotsitoiminnan merkitys saattoi olla niinkin suuri, että ilman vastaavaa tukea pääsy kohteisiin olisi vaikeaa tai mahdotonta.

Luotsausten käyntikokemukselle tuottama lisäarvo määriteltiin avoimissa vastauksissa esimerkiksi yksinkertaisesti keskusteluksi tai tiedon saamiseksi. Kohdekyselyn vastaajat kommentoivat luotsitoimintaa esimerkiksi seuraavasti:

”Luotsien kanssa tulee liikuttua säännöllisesti ja keskusteltua kaikenlaisista asioista. Luotsin kanssa olen käynyt näyttelyissä ja museoissa, tuskin ilman heidän suosittelua olisi tullut käytyä.”

”Näyttelystä saa enemmän tietoa. Tulee juotua kahvia”

Molemmissa palautteissa kuvattiin sitä, kuinka luotsitoiminta sekä mahdollistaa osallistumista että tuottaa antoisampia kulttuurielämyksiä. Luotsi ymmärrettiin kumppaniksi, jonka kanssa kohteiden sisältöjen herättämiä ajatuksia voi jakaa tai, jotka jakavat tietoa kulttuurilaitosten sisällöistä esimerkiksi kahvikupin äärellä.

Toisaalta luotsitoiminta saatettiin määritellä vastauksissa pääasiallisesti avustamiseksi:

”En pysty itsenäisesti osallistumaan SaiPan peleihin. Avustaminen tapahtumissa on välttämätöntä. Kyyti tapahtumaan [on] välttämätön”

45. Mielenkiintoinen yksityiskohta aineistossa on myös se, että luotsaus koettiin hieman yleisemmin kokemusta rikastuttavana niiden vastaajien keskuudessa, jotka ilmoittivat harrastavansa kulttuuria tai liikuntaa harvoin tai ei koskaan (keskiarvo 3), kuin usein kyseisiä palveluja käyttävien keskuudessa (keskiarvo 2,75). Ilmeisesti luotsien toiminnasta on tässä suhteessa suurin hyöty juuri niille, joiden aikaisempi kokemus luotsauskohteista on vähäisin.

Muutamit muutkin jääkiekko-otteluihin luotsatut näkivät luotsin lähinnä avustajana ja välttämättömänä osallistumisen mahdollistajana. Kaksi luotsattua määritteli itsenäisen asioiden hoidon, rahan käyttämisen, itselleen liian vaikeaksi. Osallistuminen ilman tukea oli mahdotonta juuri tällaisten esteiden vuoksi. Näiden palautteiden perusteella on hyvin ymmärrettävää, miksi luotsitoimintaa pidettiin palautteissa hyvin positiivisena asiana.

Nämä kohdekyselyn luotsattavien kokemuksia kuvaavat vastaukset viestivät kahdesta luotsitoiminnan paikallisesta painotuksessa. Ensimmäisessä luotsien ymmärrettiin johdattavan kokemattomampia kävijöitä kulttuurilaitosten sisältöihin, kun taas jälkimmäisessä luotsit määrittyivät kulttuurikokemusten mahdollistajiksi käytännöllisten esteiden ylittäjinä. Molemmat painotukset tulivat ilmi luotsitoiminnan paikallisina erityispiirteinä myös selvityksen muissa aineistoissa.

7. Johtopäätökset: luotsitoiminta voimavarana

Tässä selvityksessä on tarkasteltu luotsitoimintaa kulttuurisen vapaaehtoistoiminnan muotona ja kartoitettu erityisesti sitä, millainen yhteiskunnallinen voimavara se on. Toimintaa on pohdittu koordinaattorien, toimintaan osallistuvien vapaaehtoisten ja luotsien palvelua käyttävien näkökulmista. Selvityksen tulokset kertovat luotsitoiminnan tilasta nykypäivän Suomessa.

Ensiksikin luotsitoimintaan kulttuurisen vapaaehtoistoiminnan muotona kohdistuu monia poliittisia odotuksia. Yhtäältä vapaaehtoistoiminnan odotetaan kehittävän julkishallinnon toimintaa mm. tuottamalla osallistavia käytäntöjä kuntien ja maakuntien toimintaan. Täten luotsitoiminnan odotetaan edistävän osallisuutta päätöksentekoon, avoimuutta sekä yhteistuotantoa tai verkostomaista toimintatapaa, jossa kuntalaisilla on mahdollisuus antaa oma panoksensa esimerkiksi palveluihin.

Toinen odotusten tyyppi koskee kulttuurin hyvinvointivaikutuksia. Kun kulttuurin harrastamisella ja seuraamisella on monissa tutkimuksissa todettu olevan positiivisia vaikutuksia hyvinvointiin ja terveyteen, on tällaisia vaikutuksia odotettu myös luotsitoiminnalta. Tällöin luotsitoiminnan voi odottaa vähentävän myös julkisten terveyspalvelujen kustannuksia. Hyvinvointivaikutuksiin voi lukea myös kulttuurin saavutettavuuden ja tasa-arvon lisääntymisen odotukset.

Selvityksen tuloksista käykin ilmi, että luotsitoiminnalla on yhteiskunnalliset tavoitteet. Luotsitoiminnan koordinaattorien ymmärrys toiminnan merkityksestä on selkeästi se, että toiminta pyrkii ratkaisemaan yhteiskunnallisia ongelmia ja sillä tavoitellaan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Kulttuurin saavutettavuus ja sen mukana tasa-arvo on keskeisin tavoite ja toiseksi sen ymmärretään edistävän hyvinvointia. Myös yleinen kulttuurin edistäminen sekä vapaaehtoistoiminnan integroiminen palvelujen kehittämiseen tai muuhun julkiseen hallintoon ovat osa luotsitoiminnan merkityksen ymmärtämistä. Luotsitoiminnassa pyritään siis yleisesti vastaamaan niihin odotuksiin, joita siihen on asiakirjoissa kohdistettu. Se on helppo mieltää yhteiskunnalliseksi voimavaraksi.

Luotsitoiminta on kuitenkin vasta vakiintumassa. Vaikka kuluvan vuosikymmenen aikana luotsitoiminta onkin levinnyt monille paikkakunnille Suomessa, ja koulutettuja luotseja on jo yli 800, luotsitoiminta yleensä melko pienimuotoista. Puolella selvitykseen osallistuneista paikkakunnissa on vähemmän kuin 25 luotsia ja luotsauskeikkojakin vain muutamia kymmeniä vuodessa. Näin alhaisella tasolla toiminnan vaikutuksetkin jäävät välttämättä pieniksi. Aktiivisinta toiminta on Jyväskylässä ja Helsingissä.

Myös toimintaan sijoitetut resurssit ovat pääosin hyvin vähäiset. Vuonna 2015 vain Jyväskylässä, Tampereella, Helsingissä, Rovaniemellä ja Lappeenrannassa toimintaan sijoitettiin niin paljon varoja, että sillä voi ajatella palkattavan työntekijän, joka organisoi luotsitoimintaa pääosan työajastaan. Vaikka osa-aikaisesti tai

vapaaehtoisvoimin toiminnan voi käynnistää, sen vakiintuminen ja laajeneminen merkittävälle tasolle näyttää edellyttävän päätoimista työntekijää.

Toisaalta luotsitoiminnan tuntemus yleisön keskuudessa on vielä vähäistä. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että luotsivälitysten kautta ei tilata luotsauskeikkoja niin paljon kuin luotsit haluaisivat, mikä aiheuttaa joskus turhautumista vapaaehtoistoimijoiden keskuudessa. Lisäksi koordinaattorit kokevan jossain määrin ongelmalliseksi, ettei hoitoalan henkilöstö ole tarpeeksi tietoinen luotsien tarjoamista mahdollisuuksista. Nämä ongelmat osoittavat, että luotsitoiminnan vakiintuminen ja edellyttää nykyistä voimakkaampaa tiedottamista ja markkinointia potentiaalisten palvelun käyttäjien keskuudessa.

Jotta luotsitoiminta saataisiin vakiinnutettua vakavasti otettavaksi yhteiskunnallisten vaikutusten tuottajaksi muuallakin kuin muutamalla paikkakunnalla, olisi sekä luotsien määrä, luotsauskeikkojen määrä että yleinen tietoisuus toiminnasta saatava kasvamaan. Myös luotsien kouluttaminen voi laajentaa luotsitoimintaa, koska he ovat usein itse aktiivisia luotsikeikkojen sopimisessa ja osallistuvat myös toiminnan koordinointiin ja markkinointiin. Ilmeistä on, että luotsitoiminnan vakiintuminen edellyttää nykyistä laajempia resursseja. Toiminta näyttää olevan merkittävällä tasolla vain sellaisilla paikkakunnilla, joilla kunnat tukevat sitä vahvasti. Kun kunnilla säilyy asukkaiden hyvinvoinnin edistämistehtävä myös tulevassa sote-uudistuksessa, on niillä myös jatkossa syy huomioida vapaaehtoistoiminta omassa hyvinvointitehtävässään, esimerkiksi hyvinvointiin vaikuttavien tekijöiden seuraamisessa, raportoinnissa tai hyvinvointikertomuksissa (sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Toisaalta myös maakunnilla tulee jatkossa olemaan nykyistä suurempi intressi ottaa osaa luotsitoiminnan tukemiseen erityisesti niille kaavailtujen ennalta ehkäisevien tehtävien myötä, kuten syrjäytymisen ehkäisyn tai ikääntyneiden toimintakyvyn edistämisen (sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Vapaaehtoistoinnalla voidaan tuottaa tällaisia vaikutuksia ja tällä hetkelläkin maakunnat painottavat sitä ohjelmissaan.

Luotsitoiminnan tilasta kertoo sekin, että toiminta on vielä jäsentymätöntä. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että yhteistä termiä toiminnalle ei ole, mikä on omiaan aiheuttamaan sekaannusta. Toimijoita nimitetään kulttuuriluotseiksi, kulttuurikavereiksi, kulttuurikummeiksi, kulttuuriystäviksi, kulttuuriväarteiksi tai piristäjiksi. Kovin selvää ei aina ole, mikä erottaa toiminnan muusta vapaaehtoistyöstä. Yhteisiä piirteitä luotsitoiminnan erilaisille sovelluksille voi kuitenkin tämän selvityksen perusteella jo löytää.

Ensimmäinen näistä on luotsaus, lähteminen kulttuurikohteisiin (ml. liikunta- ja ympäristökohteet) luotsattavien kanssa. Luotsaus ei siis tapahdu asiakkaan kotona vaan edellyttää kohteeseen lähtemistä. Toinen yhdistävä piirre on se, että luotsitoiminta ymmärretään eräänlaiseksi vertaistueksi ja se on lähes aina vapaaehtoistoimintaa.⁴⁶ Tämä merkitsee myös sitä, että luotsaus on palvelujen käyttäjälle ilmaista, eikä luotseille makseta mitään - yleensä ei korvata edes matkakustannuksia.

Kolmas yhdistävä piirre on se, että luotsit ovat koulutettuja vapaaehtoisia, mutta eivät ammattimaisia op-paita tai avustajia. Keskeisin arvo toiminnassa on ihmisen kohtaaminen tasa-arvoiselta pohjalta. Neljänneksi luotsitoiminta on matalan kynnyksen toimintaa, jota palveluja käyttävä voi kokeilla vaikka vain yhden kerran. Luotsit toki sitoutuvat toimintaan tiiviimmin, mutta vapaaehtoisina heilläkin on vapaus valita, miten ja milloin he osallistuvat.

Luotsitoiminnan kenttää kuvaa hyvin laajasti myös se, että toiminnassa painotetaan erityisesti ikääntyneiden hyvinvointia. Tähän lienee monia syitä. Luotsit ovat itse pääosin lähestymässä eläkeikää, vaikka nuorempiakin on joukossa. Osallistuminen toimintaan nähdään usein arvokkaana siksi, että se antaa mielekästä tekemistä ja arvokkuuden tunnetta äskettäin eläkkeelle jääneille. Luotsitoiminnalla myös osallistujien voimavarat voidaan valjastaa hyödylliseen käyttöön. Vapaaehtoiset ovat innokkaimpia toimimaan juuri ikääntyneiden kanssa, ja enemmistö myös luotsattavista näyttää olevan yli kuusikymmentävuotiaita. Monet selvityksen havainnot puhuvat siis sen puolesta, että tällä hetkellä luotsitoiminta on selkeimmin voimavara juurin ikääntyneiden

46. Ehkä selkein poikkeus tästä on Porvoon malli, jossa toiminta on (ainakin vuoden 2017 taitteeseen asti) ollut osa sote-alan opintoja, ja kulttuurikaveritkin ovat olleet opiskelijoita.

hyvinvoinnin edistämisessä. Väestön ikääntyessä luotsitoiminnan kaltaiselle matalan kynnyksen toiminnalle on yhä enemmän tilausta.

Toiminta on useimmiten avointa myös työikäisille, mitä tulee pitää pikemminkin etuna kuin haittana ikäihmisten palvelemisen kannalta. Jos luotsipalvelua käyttävät myös terveet ja hyvinvoivat henkilöt, alentaa se todennäköisesti muidenkin kynnystä hakeutua luotsattaviksi. Luotsitoiminta palvelee ikäihmisten ohella myös muita erityisiä ryhmiä, ja toiminnan laajentamiselle ilmeni potentiaalia selvityksen aineistoissakin. Erityisten ryhmien palveleminen näyttää kuitenkin edellyttävän myös erityistaitoja ja yhteisesti sovittuja käytäntöjä.

Erityisen silmiinpistävä piirre on myös se, että luotsitoiminta on vahvasti sukupuolittunutta. Useampi kuin yhdeksän kymmenestä suomalaisesta liikunta-, kulttuuri- tai ympäristöluotsista on nainen. Myös luotsattavista enemmistö näyttää olevan naisia. Tasa-arvonäkökulman ohella sukupuolittuneisuutta voi pitää ongelmana sikäli, että tutkimuksissa kulttuurin harrastamisen hyvinvointivaikutusten on todettu olevan erityisen suuria juuri miesten kohdalla. Mutta selvityksen aineistot antavat viitteitä myös siitä, kuinka miehiä olisi mahdollista innostaa osallistumaan. Miehiä erityisesti kiinnostavien sisältöjen painottaminen voi aktivoida heitä.

Toiminnan tilaa kuvaa myös se, että luotsitoiminnassa on paikallisia erityispiirteitä. Sisällöllisistä eroista keskeisin on toiminnan painottaminen kulttuurin ja avustamisen välillä. Kaikkialla molemmat aspektit näyttävät olevan jossain määrin läsnä ja näitä voitaisiin pitää ”ideaalityypeinä”, jotka auttavat jäsentämään toiminnan ydintä. Ensimmäisessä ideaalityypissä luotsitoiminta ymmärretään johdattamiseksi juuri kulttuuri-, ympäristö- ja liikunta-kohteiden sisältöön. Luotsi on tällöin ”vertaisasiantuntija”, joka koulutuksensa, kokemuksensa ja oman innokkuutensa perusteella auttaa kokemattomampia saamaan kohteiden tarjoamista elämyksistä enemmän mielekästä sisältöä omaan elämäänsä. Toinen ideaalityyppi korostaa enemmän saattamista tai avustamista. Tällöin luotsi ymmärretään pikemminkin fyysisten kuin mentaalisten esteiden ylittäjänä, ja toiminta pyrkii mahdollistamaan elämysten ääreen pääsemistä.

Tämä jako näkyy esimerkiksi siinä, millaisten henkilöiden katsotaan olevan luotsitoiminnan oikeaa kohderyhmää. Kulttuuripainotteinen luotsitoiminta pitää sopivina luotsattavina kaikkia sellaisia henkilöitä, jotka syystä tai toisesta kaipaavat tukea kohteiden sisältöjen keskellä suunnistamiseen. Tällöin myös osallistujille itselleen tuotettu hyvinvointi korostuu. Avustamispainotteisessa luotsitoiminnassa ymmärretään kohderyhmäksi etupäässä ne, jotka tarvitsevat tukea liikkumiseen tai muiden käytännöllisten esteiden ylittämiseen. Molemmat luotsitoiminnan mallit ovat perusteltavissa - kumpaakin tarvitaan osallistumisen mahdollistamiseen, eikä tämän selvityksen tarkoitus ole arvottaa niitä. Kuitenkin luotsitoimintaa organisoivien tahojen olisi hyvä ottaa molempia näkökulmia huomioon esimerkiksi vapaaehtoisten koulutuksessa.

Luotsitoiminnan paikalliset erityispiirteet tekevät kentästä vaikeasti hahmotettavan, mutta paikalliset erityispiirteet ovat myös tärkeitä. Toiminta on laajentunut monille paikkakunnille siitä syystä, että sen on nähty palvelevan paikallisia tarpeita. Siksi toimintaa ei voi eikä pidä ylhäältä päin yhtenäistää.

Selvityksen tulokset osoittavat lisäksi, että toiminnassa mukana olevat ovat kokeneet sen positiivisesti. Vaikka selvityksen luotsattavia koskevat tulokset ovat parhaillaankin vain suuntaa antavia, ne viestivät siitä, että luotsien palveluja käyttävät kokevat toiminnan lähes poikkeuksetta hyvin positiivisena - erityisesti käyntikokemusten antoisuuden ja virkistävyyyden suhteen. Myös ennalta ehkäiseviä terveysvaikutuksia voi pitää tältä osin uskottavina. Lisäksi vähemmistö luotsattavista näyttää käyttävän kulttuuri- tai liikuntapalveluja toistuvasti. Niinpä luotsitoiminnan voi olettaa mahdollistavan toimintaa yleisimmin sellaisille ihmisille, jotka eivät muutoin olisi palvelujen aktiivikäyttäjiä. Kulttuurin saavutettavuuden osalta luotsitoiminta näyttää selvityksen perusteella palvelevan erityisesti niitä, joilla ei ole sopivaa seuraa kulttuuripalveluiden käyttämiseen.

Myös toimintaan osallistuvien, luotsien, arvioissa toiminnalla koettiin olevan positiivisia vaikutuksia. Osallistuminen tuottaa luotsille henkistä hyvinvointia ja mielekästä tekemistä, ja myös luotsitoiminnan tuottamat yhteisöt ovat tärkeitä. Vaikutuksia fyysiseen hyvinvointiin tai terveyteen ei sen sijaan juuri ollut koettu. Myös sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta selvityshankkeen tulokset ovat kiinnostavia. Osallistuminen kulttuuriseen vapaaehtoistoimintaan näyttää laajentavan tehokkaimmin juuri sellaisten ryhmien elämänpiiriä, jotka

muuten voisivat olla vaarassa jäädä kotiin ja syrjään: eläkeläisten ja työttömien. Toiminta on selvästi voimavara myös osallistujille ja heitäkin tulee pitää toiminnassa hyödynsaajina, kuten aikaisemmassa tutkimuksessakin on todettu (Yang 2015).

Selvityksen tulokset myös lieventävät luotsitoimintaan liitettyjä pelkoja. Luotsitoimintaa ei aineistojen perusteella näytetä käytettävän hyväksi, kuten muutamissa tutkimusaineiston haastatteluissakin pelättiin. Alennetut tai ilmaiset pääsymaksut eivät näytä olevan kovinkaan tärkeitä luotseille, eivätkä luotsattavakaan pidä niitä keskeisinä syinä hakeutua luotsattavaksi. Myös luotsien itse järjestämät luotsaukset palvelevat yhtä usein erityistä apua tarvitsevia henkilöitä kuin muutoin sovitut luotsaukset. Hyväksikäytön sijaan luotseja voi pitää voimavarana juuri kulttuurilaitosten kannalta. Selvityksen perusteella he näyttävät etsivän aktiivisesti laitoksille uusia kävijöitä ja yleisimmin juuri sellaisia, jotka eivät muuten osallistuisi.

Luotsitoiminta ei ole vain luotsausta. Eräs leimallinen piirre toiminnassa on se, että luotsit osallistuvat luotsausten ohella muuhunkin toimintaan. Kaikkein yleisimmin osallistutaan luotsitoiminnan kehittämiseen ja kulttuuria koskevan tiedon välittämiseen. Lisäksi vapaaehtoiset vierailevat laitoksissa ja ulkoiluttavat asukkaita tai esittelevät esimerkiksi matkalaukunäyttelyjä niissä. He ovat joskus mukana myös kulttuurilaitosten toiminnassa, useimmin museoiden kokoelma- tai yleisötyössä. Eräs mielenkiintoinen tulos selvityksessä on myös se, että luotsit ovat osallistuneet kuntien ja järjestöjen työryhmiin ja verkostoihin - ja monet haluavat osallistua myös jatkossa.

Vapaaehtoisten resursseja voisi hyödyntää nykyistä enemmänkin. Noin kolmannes vapaaehtoisista haluaisi lisätä osallistumistaan luotsitoimintaan. Tämä kertoo siitä, että kaikkein keskeisintä voimavaraa, intoa toimia, on tällä hetkellä osallistuvien vapaaehtoistenkin piirissä käyttämättä. Lisäksi luotsit ovat yleensä korkeasti koulutettuja. Luotsien keskuudessa on halukkuutta laajentaa toimintaa uusiin kohderyhmiin kuten maahanmuuttajien tai näkövammaisten henkilöiden luotsaamiseen.

Vapaaehtoistoiminta on voimavara myös hallinnon kannalta. Kun kuntien ohjelma-asiakirjoissa osallistuminen liitetään usein yhteistuotantoon ja kumppanuuteen, luotsit vaikuttavat vastaavan juuri tällaiseen tarpeeseen. Puolet luotseista haluaisi olla mukana kuntien ja järjestöjen työryhmissä vähintään jonkin verran. Lisäksi silmiinpistävää on se, ettei aineistosta noussut esiin juuri minkäänlaisia ristiriitoja ammattilaisten ja vapaaehtoisina toimivien välillä, vaikka niitä sekä haastatteluilla että kyselyillä pyrittiin saamaan esiin. Tämä kertoo luultavasti siitä, että kunnat ja järjestöt ovat keskeisimmässä asemassa toiminnan järjestämisessä ja sen merkityksen määrittelyssä. Hallinto rekrytoi ja kouluttaa vapaaehtoiset ja siten määrittelee myös, mistä toiminnassa on kysymys. Useimmille luotseille tällainen positio näyttää riittävän. Eniten heitä motivoi halu auttaa ja vaikuttaa sekä mahdollisuus olla osallisena kulttuurista.

8. Toimenpidesuosituksset

Selvityksen johtopäätösten perusteella esitetään seuraavat toimenpidesuosituksset:

Resurssit

1. Luotsitoiminnan resursseja olisi lisättävä niillä paikkakunnilla, joissa toiminta on vähäistä. Ilman päätoimisesti toimintaa koordinoivan työntekijän panosta toiminta jää pienimuotoiseksi. Toiminnan jatkuvuus on uhattuna, jos se on vain yksittäisten innostuneiden henkilöiden aktiivisuuden varassa.

Yhteistyön kehittäminen

2. Luotsitoimijoiden keskuudessa olisi rakennettava yhteistä näkemystä toiminnan ydinsisällöistä.
3. Luotsitoiminnan koordinaattoreiden verkosto olisi saatava aktiivisemmaksi ja varmistettava sen pysyvyys. Tarvitaan taho, joka edistää jatkuvasti yhteistyötä ja tukee paikallisia toimijoita.
4. Luotsitoiminnasta olisi kerättävä tietoa ja levitettävä hyviä käytäntöjä systemaattisesti.
5. Luotsitoiminnan yhteiskunnallisesta merkityksestä olisi pystyttävä viestimään kootusti paikallisella ja valtakunnallisella tasolla esimerkiksi kunnille, maakunnille ja kulttuurilaitoksille.
6. Työnjakoa suhteessa muuhun vapaaehtoistoimintaan olisi selkiytettävä.
7. Vapaaehtoisten omaa aktiivisuutta tulisi tukea. Luotsit voivat olla nykyistä selvemmin voimavara mm. luotsattavien etsimisessä, toiminnan koordinaatiossa, tiedottamisessa sekä kuntien osallistamistavoitteiden toteuttamisessa.
8. Tulisi tuottaa yhteistyötä tukevia käytäntöjä kulttuurin ohella myös sosiaali- ja terveysalan kanssa. Sote-uudistus ja väestön ikääntyminen tuottavat tarvetta erityisesti ennaltaehkäisevälle toiminnalle.

Tuki paikallisalueille

9. Toiminnan markkinointia olisi lisättävä palvelun potentiaalisille käyttäjille.
10. Olisi suunniteltava käytäntöjä, joilla toimintaan saadaan aktivoitua nykyisin aliedustettuja ryhmiä kuten miehiä.
11. Luotsitoiminnan aloittamisesta kiinnostuneiden paikkakuntien toimijoita olisi tuettava nykyistä paremmin.

9. Lähteet

Kirjallisuus

- CROSSICK, GEOFFREY & KASZYNSKA, Patrycja 2016. *Understanding the value of arts & culture. The AHRC Cultural Value Project*. Arts and Humanities Research Council, Swindon.
- HAAPASALO, JAANI & LAURILA, JAAKKO 2017. *Selvitys kulttuurin ja taiteen saavutettavuudesta aikuisten kehitysvammaisten parissa Tampereella*. Kulttuurisen kehitysvammaistyön verkostoiltapäivä. 25.1.2017. Telakka, Tampere.
- HYYPÄ, MARKKU 2002. *Elinvoimaa yhteisöistä*. PS-kustannus, Jyväskylä.
- ISOLA, ANNA-MARIA 2016. Autonomia, demokratia ja yhteiset. Osallisuuden paikallinen edistäminen. *Yhteiskuntapolitiikka* 81:5. 595-600.
- Jyväskylän kaupungin osallisuusohjelma 2015. Jyväskylä <http://www.jyvaskyla.fi/osallistu/tyokalat/osallisuusohjelma> luettu 29.11.2016.
- Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta, Kansalaisareena RY & Suomen kuntaliitto 2015. *Kuntakysely yhteistyöstä kolmannen sektorin kanssa*. <http://www.kansalaisareena.fi/kuntakysely.pdf> luettu 30.11.2016.
- KAUKUA, LOTTA 2014. *Kulttuuriluotsit merkityksellisen toiminnan mahdollistajina - kulttuuripalvelujen hyödyntäminen toimintaterapiassa*. Opinnäytetyö. Toimintaterapian koulutusohjelma, Sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala. Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Keski-Suomen liitto 2014. *Keski-Suomen strategia 2040*. Keski-Suomen liitto, Jyväskylä <http://www.keskisuomi2040.fi> luettu 30.11.2014.
- KULOVAARA, KARI & NOUSIAINEN, MARKO 2016. Johdanto: uuden hallinnan monet kasvot. Teoksessa: Nousiainen, Marko & Kulovaara, Kari (toim.) *Hallinnan ja osallistumisen politiikat*. Sophi, Jyväskylä. 7-21.
- Lappeenranta 2028-strategia 2016. <http://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Strategia/Lappeenranta-2028--strategia> luettu 30.11.2016.
- LEEMAN, LARS & HÄMÄLÄINEN, RIITTA-MAIJA 2016. Asiakasosallistuminen, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. *Yhteiskuntapolitiikka* 81:5. 586-594.
- LEEMAN, LARS; KUUSIO, HANNAMARIA & HÄMÄLÄINEN, RIITTA-MAIJA 2015. *Sosiaalinen osallisuus*. Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke (Sokra). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/sokra luettu 29.11.2016.
- LESKINEN, ANTTI & VASARA, OUTI [ei vuotta] *Osallistuminen Tampereen kaupungissa*. Tampereen kaupunki. http://www.tampere.fi/liitteet/a/cs5QCDsRw/Loppuraportti_kuntademokratia.pdf luettu 15.12.2016.
- MANERUS, MILKA 2009. *Kulttuuriluotsit. Matalan kynnyksen kulttuuritoimintaa Jyväskylässä*. Humanistinen ammattikorkeakoulu. [ei julkaistu]
- NISSILÄ, PILVI & LAITINEN, HANNE 2016. Monipuolista toimintaa eri puolilla Suomea. Teoksessa: Rissanen, Pirkko; Aaltonen, Jorma; Aholainen, Mari; Korpivaara, Pirita; Laitinen, Hanne; Nissilä, Pilvi & Turpeinen, Sirpa (toim.) *Kulttuuri kantaa. 10 vuotta kulttuuriluotsitoimintaa*. Jyväskylän kaupunki/kulttuuriluotsit, Jyväskylä. 18-21.
- NOUSIAINEN, MARKO & PYLKKÄNEN, PÄIVI 2013. Responsible local communities - A neoliberal regime of solidarity in Finnish rural policy. *Geoforum* 48:August.73-82.
- PEKONEN, KYÖSTI 1995. *Kohti uutta hallinta-ajattelua julkisessa hallinnossa*. Hallinnon kehittämiskeskus, Helsinki.
- PIERRE, JON 2000. Introduction: Understanding governance. Teoksessa Pierre, Jon (toim.) *Debating governance*. Oxford University Press, Oxford. 1-10.
- Pirkanmaan liitto 2014. *Rohkee, mutta sopii sulle!* Pirkanmaan maakuntastrategia 2040. Pirkanmaan liitto, Tampere. http://www.pirkanmaa.fi/wp-content/uploads/Maakuntastrategia_netti.pdf luettu 30.11.2016.
- RISANEN, PIIRKKO; AALTONEN, JORMA; AHOLAINEN, MARI; KORPIVAARA, PIRITA; LAITINEN, HANNE; NISSILÄ, PILVI & TURPEINEN, SIRPA (toim.) 2016. *Kulttuuri kantaa. 10 vuotta kulttuuriluotsitoimintaa*. Jyväskylän kaupunki/kulttuuriluotsit, Jyväskylä
- SORENSEN, EVA & TORFING, JAKOB 2005. The Democratic Anchorage of Governance Networks. *Scandinavian Political Studies* 28:3. 195-218.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2012. *Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma KASTE 2012-2015*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:1. Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2015. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia. Toimintaohjelman 2010-2014 loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:17. Helsinki.

- Sosiaali- ja terveysministeriö 2016. *Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen sote-uudistuksessa*. <http://alueuudistus.fi/soteuudistus/selvitykset-ja-arvioinnit> luettu 24.1.2017.
- Tampereen kaupunki 2013. *Yhteinen Tampere - näköalojen kaupunki. Tampereen kaupunkistrategia 2025*. <http://www.tampere.fi/tampereen-kaupunki/talous-ja-strategia.html> luettu 29.11.2016.
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE 2006. *Demokratia Amerikassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- TUOMI, JOUNI & SARAJÄRVI, ANNELI 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki.
- TURPEINEN, SIRPA 2016. Sauvakävelystä se lähti - kulttuuriluotsitoiminnan alku Jyväskylässä. Teoksessa Rissanen, Pirkko; Aaltonen, Jorma; Aholainen, Mari; Korpivaara, Pirita; Laitinen, Hanne; Nissilä, Pilvi & Turpeinen, Sirpa (toim.) *Kulttuuri kantaa. 10 vuotta kulttuuriluotsitoimintaa*. Jyväskylän kaupunki/kulttuuriluotsit, Jyväskylä. 6-9.
- VARHO, JENNI & LEHTOVIRTA, MAURI (toim.) 2010. *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsingin kulttuurikeskus, Helsinki.
- WESTERLUND, HEIDI; LEHIKONEN, KAI; ANTILA, EEVA; HOUNI, PIA; KARTTUNEN, SARI; VÄKEVÄ, LAURI; FURU, PATRICK; HEIMONEN, MARJA; JANSSON, SATU; JUNTUNEN, MARJA-LEENA; KANTONEN, LEA; LAES, TUULIKKI; LAITINEN, LIISA; LAUKKANEN, ANU & PÄSSILÄ, ANNE 2016. *Artsequal. Taiteet, tasa-arvo ja hyvinvointi: Katsaus kansainväliseen tutkimukseen*. <http://www.artsequal.fi/-/artsequalin-ensimmainen-katsaus-kansainvalisen-tutkimuksen-mukaan-taide-on-hyvaksi-yksilolle> luettu 2.12.2016.
- YANG, JING 2015. *Benefit-oriented Socially Engaged Art. Two Cases of Social Work Experiment*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- YUSSIF, GIOVANNA ESPOSITO 2012. *Report on peer-led voluntary initiatives in Finnish museums*. Kulttuuria kaikille -palvelu ja Valtion taidemuseo, Helsinki.

Haastattelut

- Haastattelu 6.10.2016, kulttuuriluotsi, nainen, Tampere.
- Haastattelu 11.20.2016, kulttuuriluotsi, nainen, Jyväskylä.
- Haastattelu 12.10.2016 I, kulttuuri- ja liikuntaluotsi, nainen, Tampere.
- Haastattelu 12.10.2016 II, kulttuuri- ja liikuntaluotsi, mies, Tampere.
- Haastattelu 13.10.2016, kulttuuriluotsi, nainen, Tampere.
- Haastattelu 20.10.2016, kulttuuriluotsi, mies, Jyväskylä.
- Haastattelu 25.10.2016 I, kulttuuriluotsi, nainen, Lappeenranta.
- Haastattelu 25.10.2016 II, kulttuuriluotsi, mies, Lappeenranta.

Fokusryhmähaastattelu 8.9.2016. Tampere. Paikalla vapaaehtoistoiminnan koordinaattorit Tampereelta, Jyväskylästä, Helsingistä, Vantaalta, Järvenpäästä ja Lappeenrannasta.



ISBN 978-951-609-859-6